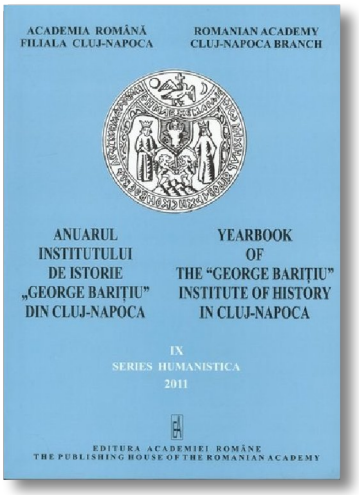

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca Series *Humanistica*

humanistica.ro

Existență, Experiență, Cunoaștere universală. Discurs despre trăsăturile distinctive ale națiunii române (Text îngrijit, notă introductivă și rezumat de Andrei Negru)

Ion Clopoțel

How to cite this article:
Clopoțel, Ion (2011) *Existență, Experiență, Cunoaștere universală. Discurs despre trăsăturile distinctive ale națiunii române (Text îngrijit, notă introductivă și rezumat de Andrei Negru)*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 9, pp. 323–389.
DOI: 10.5281/zenodo.22966105

© 2011: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

RESTITUIRI

EXISTENȚĂ, EXPERIENȚĂ, CUNOAŞTERE UNIVERSALĂ. DISCURS DESPRE TRĂSĂTURILE DISTINCTIVE ALE NAȚIUNII ROMÂNE[*]

Ion Clopoțel

Introductory Note[1]**.** *I. Clopoțel (1892–1986) is an outstanding personality of interwar Romanian cultural life. Although he distinguished himself in various fields of activity – journalism,*

[*] Manuscris aflat în arhiva familiei Clopoțel (Margina, jud. Timiş), furnizat de către doamna Lia Ligia Maior, fiica publicistului.

[1] **Notă introductivă.** I. Clopoțel (1892–1986) este o personalitate marcantă a vieții culturale a României interbelice. Deşi s-a remarcat prin preocupări multilaterale – gazetar, istoriograf, istoric literar, om politic sau conducător de instituții culturale –, ziaristica şi publicistica reprezintă dominantele activității sale. Ziarist de mare forță şi talent, el a activat în redacțiile unor ziare importante („Românul" – Arad, „Drapelul" – Lugoj, „Gazeta Transilvaniei" – Braşov, „Patria" – Cluj, „Adevărul" şi „Dimineața" – Bucureşti) şi a condus revista „Societatea de mâine", una dintre publicațiile social-culturale importante ale perioadei. Ion Clopoțel a fost, în egală măsură, şi un cercetător pasionat şi avizat al realității sociale. Activitatea sa, acoperind întregul interval al perioadei, se înscrie pe coordonatele cercetării de factură sociografică, orientată programatic spre identificarea, definirea şi analiza problemelor sociale din societatea românească. Bun cunoscător al literaturii sociologice româneşti şi internaționale, el s-a remarcat în publicistica interbelică şi prin abordarea unor probleme teoretice ale domeniului, tema sa predilectă fiind cea a progresului social. I. Clopoțel a manifestat un interes deosebit pentru dezbaterile filosofice şi sociologice asupra progresului social, încercând să extragă din acestea aplicațiile posibile la studiul societății româneşti. El considera că progresul nu se realizează decât în măsura în care sistemul de organizare socială dintr-un anumit context socio-istoric produce efecte benefice asupra unui număr cât mai mare din membrii săi, fiind convins că dezvoltarea socială evoluează spre o formulă organizatorică care va asigura egalitatea şi bunăstarea tuturor.

I. Clopoțel a debutat în publicistică într-o perioadă când lupta de eliberare națională a românilor din imperiul austro-ungar intrase în faza finală. Astfel că, activitatea sa pe acest teren până sfârşitul Primului Război Mondial se înscrie pe coordonatele generale ale scrisului social-politic transilvănean şi bănățean, militând pentru crearea condițiilor de liberă afirmare şi egală îndreptățire a tuturor naționalităților din imperiul austro-ungar. Odată cu desăvârşirea formării statului național unitar, prin Unirea de la 1 Decembrie 1918, atenția lui s-a deplasat de la problema națională, care îşi găsise soluționarea, spre problemele ridicate de edificarea şi consolidarea noii societăți româneşti. Materialele semnate de el în publicistica perioadei interbelice cuprind o paletă tematică largă, miezul acesteia constituindu-l problemele societății româneşti interbelice în general şi cele ale democrației şi culturii în special. I. Clopoțel revine asupra problemei naționale spre finalul activității sale, atunci când îşi sintetizează experiența de cunoaştere, de circa o jumătate de secol, a poporului român în lucrarea manuscrisă *Existență, experiență, cunoaştere universală. Discurs despre trăsăturile distinctive ale națiunii române***,** reprodusă în continuare.

An. Inst. de Ist. „G. Barițiu" din Cluj-Napoca, Series Humanistica, tom. IX, 2011, p. 323–389

historical writing, literary history, politics, and as head of cultural institutions – journalism was his area of excellence. A sharp and gifted journalist, he was a member of the editorial staff of important journals („Românul" – Arad, "Drapelul" – Lugoj, "Gazeta Transilvaniei" – Braşov, „Patria" – Cluj, "Adevărul" and "Dimineaţa" – Bucureşti) and editor-in-chief of the journal "Societatea de mâine", one of the main socio-cultural publications of the age. Ion Clopoţel was at the same time a passionate and keen observer of social realities. His activity, carried on throughout the interwar age, can be ranged with the field of sociography, programmatically aiming at identifying, defining, and analyzing the social issues of the Romanian society. Having a deep knowledge of international and Romanian sociological literature, he distinguished himself in interwar journalism by approaching several theoretical questions as well, his favorite topic being social progress. I. Clopoţel displayed a special concern in the philosophical and sociological debates on the advancement of the society and sought to draw out all possible applications to the investigation of the Romanian society. He believed that progress takes place only to the extent to which the social organization system within a certain socio-historical context has a positive impact on as many as possible members, being certain that society evolves towards an organization pattern that would bring equality and welfare to everybody.

I. Clopoţel began his journalistic activity at a time when the Romanians' struggle for independence from the Austro-Hungarian rule was in its final stage. Consequently, his activity in the field to the end of World War I was ranged with the general socio-political writing in Transylvania and the Banat that militated for forging a framework to enable the free assertion and equality of all the nations of the Empire. With the emergence of the unitary national state on the 1st of December 1918, his interest shifted from the national question, which had found its appropriate solution, to the problems raised by the building and consolidation of the new Romanian society. The articles he published in the journals of the interwar period covered a wide range of topics chiefly focused on the problems of the interwar Romanian society in general and the questions of democracy and culture in particular. Towards the end of his activity, I. Clopoţel falls back upon the national question while synthetising his experience of about half a century acquintanceship with the Romanian people, in his yet unpublished, manuscript work here restituted and entitled ***Existence, Experience and Universal Knowledge. Discourse upon the Distinctive Characteristics of the Romanian Nation.***

Andrei Negru

Abstract. *The first part of the work includes an introduction to the sociological approach to the concept of nation and its application to the case of the Romanian nation. In the beginning, the author emphasizes the complexity of the attempt at stressing out the specific traits of a nation, those features that endow it with a distinctive individuality. Although he acknowledges that knowledge in socio-humanistic disciplines is quite relative, he sides with those who believe in its scientific character and their "equality" with exact sciences. After that, he presents in a way that reminds of D.Gusti's sociological monograph the framework elements relevant for the emergence of the Romanian nation: geographical area, psycho-social environment in the Carpathian area, significant events in the Romanians' struggle of self-assertion, chiefly those from the former Austro-Hungarian Empire. In order to support his thesis according to which the human community evolves towards its most accomplished form, I. Clopoţel also adduces philosophical, psychological, geological, and biological arguments that uphold the evolution of life from inferior to superior forms. Hereinafter, the author focuses upon the different forms of organizing the social life, upon its evolution from inferior to superior. The final point of evolution, of the progress of human society is, in his view, represented by the nation, a social structure which provides and ensures the favorable framework for affirming and making the most out of the qualities of the individuals who make it. The individual-society relation is analyzed*

within this context, referring to the views of well-thought-of sociologists with whose works he was acquainted since his youth. Furthermore, I. Clopoţel reflects upon some of the material and spiritual "manifestations" (elements of traditional culture and art, mentality and psychic traits etc.) through which the nation has came and still comes into prominence within the international context. Although he ascertains that within contemporary society certain forms of supranational organization, called "universalities" appear, I. Clopoţel is optimistic in what concerns the future of the nation, affirming that humanity progresses due to original contributions of those well defined units, which are the nations.

Key words: *social knowledge, nation, national question, Romanian people, evolution, social progress, Carpathian area.*

Chestiunea cea mai sensibilă. Ne dăm prea bine seama că chestiunea cea mai sensibilă, deopotrivă în treburile interne ca şi în cele de peste hotare, este prudenţa impusă de ieşirea din suficienţă, banal şi superficial, atunci când se relevă însuşirile de relief ale popoarelor. Dacă de două sute de ani s-a încins o prea nobilă discuţie asupra drepturilor omului – ba ea se poate prevala ca vechime de teoretizare şi aplicare chiar de la Magna Charta britanică din 1215, când s-a formulat cea dintâi contestaţie asupra autocraţiei monarhice şi privilegiilor –, pe acelaşi picior de egalitate trebuie tratate raporturile dintre naţiuni demne de respect, indiferent dacă sunt mari şi tari ori pitice şi slabe. Nu se mai concep subalternizări depăşite, medievale şi anacronice de naţionalităţi. Fiinţa unui popor este tot atât de sacră ca şi a omului individual. Iar progresul este în relaţie şi proporţie de aplicaţii oneste pe tot globul. Naţiunile sunt egale între ele şi demne de întreaga consideraţie; orice încercare de a le umili, menţine şi împinge în minorat, sub pretextul că nu ar fi destul de evoluate şi capabile de a se conduce în suveranitate desăvârşită, trebuie respinsă ca incompatibilă cu conceptele moderne politice şi cu legile progresului.

Nu vom utiliza metoda zeificării, a apologiei exclusiviste a poporului nostru. Ar fi în contrast izbitor cu metoda ştiinţifică. Trebuie să ne menţinem pe singura linie a obiectivităţii şi cumpănirii valorilor. Aşa cum nu e onest şi admisibil ca într-o societate şi într-un stat să înflorească numai o pătură minoritară în dauna majorităţii producătoare de bunuri, ceea ce incită la ostilitate şi antagonism, tot astfel dezechilibrul între puterile statale cu pretenţii de dominaţie în virtutea bogăţiilor acumulate şi forţelor militare prepotente şi între statele mai puţin dezvoltate e de natură a da naştere la fricţiuni şi convulsii fără sfârşit.

În ştiinţele sociale, chiar dacă, teoretic, umanitatea e destul de avansată – dovadă cele şapte doctrine ale bazei statutului Organizaţiei Naţiunilor Unite, doctrine menite să stingă conflictele dintre popoare, ca şi din sânul lor, dacă se aplică directivele ce însumează o admirabilă salbă de precepte politice şi morale ale democraţiei şi progresului lumii prin tratative şi asentiment declarat şi obligatoriu –, totuşi materia este încă foarte labilă şi la discreţia interpretărilor subiective şi forţate. În domeniul aşezărilor sociale nu dispunem de metodele experimentale şi certe ale ştiinţei „pure" şi exacte, de valoarea încheierilor posibile în ştiinţele naturale, în

chimie, geofizică, geologie, geografie, matematică, fiziologie, biologie. De aceea, recurgem la cele mai experimentate capete consacrate sistemelor realiste de cercetări, ştiinţei antropologice, săpăturilor arheologice şi contactelor cu societăţile primitive pe teren, în jungla cu riscuri foarte mari. *De la clanuri la imperii* este, de pildă, titlul cercetării asupra „organizaţiei sociale la primitivi şi în Orientul vechi" întreprinsă de sociologii Moret şi Davy[2] şi publicată în „Biblioteca de sinteză istorică", în seria „Evoluţiei umanităţii" dirijată de Henri Beer. Întinse şi documentate minuţios sunt explorările unor Morgan, Willamovitz, de Cureau, Lévy-Bruhl, Lester Ward, Emil Durkheim (…), Mauss, Fauconnet, De Greef, Adolphe Coste, Raoul de la Grasserie, Ratzel, iar K. Marx a fundamentat opera de renume universal *Capitalul* pe datele precise identificate şi analizate personal în lumea muncitorilor angajaţi în industria engleză (…). Dintre sociologii români care au studiat triburile primitive americane menţionăm pe Nicolae Petrescu (…). Cercetările mai noi din Mesopotamia şi Africa centrală dezvelesc vechimea remarcabilă a unor alfabete pe tăbliţele de argilă (…) ca dovezi materiale ale existenţei unor scribi dinainte cu cinci–şase milenii. Nu mai puţin senzaţionale sunt destăinuirile despre triburi cu totul primitive din zilele noastre, de pildă în codrii nepătrunşi ai Amazoanelor Braziliei, necălcate de omul modern. Pe glob, coexistă, deci, o gamă gradată de civilizaţii, de la cele mai rafinate până la cele excluse din raza cunoştinţei de carte şi capacităţii de autodeterminare. Intelectualitatea naţiunilor ridicate şi statelor consolidate e ţinută să-şi lărgească şi programeze iniţiativele de culturalizare şi civilizare pentru multe veacuri înainte de aci încolo, cu extremă seriozitate şi cu mijloace înmulţite de educaţie paşnică, sub auspicii fericite internaţionale. Diversitatea problemelor creşte direct proporţional cu timpul şi conştiinţa răspunderii pentru cel mai umil semen al nostru din oricare parte a pământului. Nu prin metoda forţei şi violenţei, nu prin militarism compromis şi anacronic, nu în numele expansiunii şi profitului, ci în sensul învăţăturii persistente şi accesului progresului în păturile celor două miliarde de înapoiaţi, analfabeţi şi uitaţi în oarba întunecime, în afara civilizaţiei şi utilajului tehnic. E o poruncă a biogeografiei umane, a umanismului contemporan, în beneficiul general al umanităţii.

Dintru început mă unesc cu acele ilustrităţi ale ştiinţei sociologice, care desfăşoară eforturi stăruitoare pentru definirea obiectivelor de ştiinţă autonomă a sociologiei şi nu pot concepe ca ştiinţele umane să fie plasate într-o ierarhie inferioară faţă de ştiinţele „exacte", considerând că a bătut ceasul egalizării între ele şi eliminării uzurpării de până acum în spaţiul de relaţii.

Pornim de la un principiu. Tot ce întreprindem pe terenul fragilei materii a evoluţiei societăţilor umane se petrece aproape numai sub semnul provizoratului, al deschiderii de perspective într-o direcţie în care suntem siliţi să tratăm cu răgaz şi cu precauţie multilateralitatea problemelor implicate. Schimbătoarele structuri ale societăţilor ne pun în gardă să ne ferim de exagerări şi inexactităţi.

[2] G. Davy, A. Moret, *Des Clans aux Empires*, Paris, 1923 (n.ed.).

Celebrele tratate de ştiinţă juridică, politică, istorică, filosofică, etică şi sociologică, pe lângă cele de economie, s-au ridicat pe culmi deosebite de gândire şi eficienţă în viaţa statelor şi popoarelor şi ne înlesnesc termeni de comparaţie cu stările de la noi de acasă, stimulând la sondări noi de prindere a reliefărilor acceleratoare. Atârnă de capacitatea intelectualităţii române de a asimila şi potrivi gradului nostru de civilizaţie după dezrobirea recentă naţională şi socială, tot ceea ce se cere transferat şi transformat. E o abordare de chestiuni dificile şi delicate ce îmbie la om un fel de concurs de reflecţii şi proceduri inextricabile de formulare şi înfăptuire. Cine se apropie mai mult de adevărul situaţiilor autohtone? Cine scoate din profunzimile psihice ale mentalităţilor curente în mijlocul poporului datele cele mai certe pe care să se poată clădi sinteze adecvate? Există atâtea substraturi insondabile în psihologia populară, obiceiuri stratificate de vremi cărunte ce nu se lasă uşor scormonite şi descifrate în întregul lor conţinut şi adevăr. Mijloacele intuiţiei, experimentării, puterii de sesizare şi comparaţie sunt reclamate într-o muncă sistematică şi foarte anevoioasă.

Într-un atare resort de preocupări privind teza definirii personalităţii naţiunii române, păşim pe urmele basarabeanului Alecu Russo, cu inspiratul său poem *Cântarea României*, tradus în franceză de Alecsandri şi Bălcescu[3] (…). Fusese un fericit început în orientarea străinătăţii, ca şi a păturii cu carte din patrie. Treimea acelor figuri a fost stăpânită de o înaltă conştiinţă politică şi patriotică. Momentul revoluţiei paşoptiste trebuia consemnat într-un poem vibrant, care să mişte şi să cucerească străinătatea în favoarea întregirii poporului român într-o viaţă de stat naţional neatârnat. Nimeni nu poate reproşa celor trei exponenţi patrioţi vreun exces de exagerare. Era un imperativ al progresului ca popoarele lumii, împreună cu poporul român, să spargă strânsoarea diabolică de silnicie, sclavaj şi dominaţie imperialistă străină.

Pornim de la principiul că o naţiune este un arhetip de societate evoluată, plămădită printr-o îndelungată coabitare pe o arie geografică statornică, vorbind o limbă proprie, dispunând de numeroase instituţii lărgite şi culminând într-o civilizaţie străveche de experienţe şi aspiraţii comune, creându-şi o individualitate distinctă de a altor popoare. Cum putem surprinde şi distinge la fiinţa unei naţiuni caracterele de marcă pe care le întrupează ea şi care sunt numai ale ei? E nevoie de migăloase dibuiri ca să ieşim din notele prea comune, obişnuite şi la alte naţiuni, note care ne-ar coborî în banalitate şi platitudine şi nu ne-ar servi nicio indicaţie meritorie asupra profilurilor specifice. Sunt curente în limbajul diplomatic plin de curtoazie acreditările despre poporul gazdă: harnic, vrednic, viteaz, generos, inteligent, curajos, patriot, muncitor. Şi pe bună dreptate. Nu e popor care să nu excelеze prin atare virtuţi de o remarcabilă frumuseţe morală. Popoarele în sine, evoluate la treapta de naţiune, au trecut prin probele greu încercate ale luptelor de emancipare, prin suferinţe şi victorii, până au răzbit deasupra şi s-au făcut respectate în arena

[3] Bălcescu preciza că această operă a lui Russo „este scoasă nu din adâncimea cărţilor, ci din sufletul naţiei – acest izvor bogat, elocvent şi nepieritor” (T. Vârgolici, *Alecu Russo*, Bucureşti, Edit. Tineretului, 1964, p. 193).

internațională. E foarte dificilă desprinderea veridică a acelui ansamblu de înfățișări ce constituie fizionomia, pecetea, tiparul, podoaba intimă, corectă, caracteristică a personalității unei națiuni. Aproape că nu izbutim niciodată în mod complet şi mulțumitor de a da de firele întregi ale subtilităților fondului funciar psihic şi fenomenologic, emanație şi elaborare a vieții de colectivitate din adâncul trecutului şi reflectate în aspectele contemporaneității noastre.

Obiective dificile şi avertismentul critic al geografului G. Vâlsan. În determinarea cât mai aproape de verosimil a buchetului de însuşiri proeminente, specifice poporului român, şi care îi întregesc şi definesc personalitatea, se impune o deosebită circumspecție. Cine se poate prevala de pretenția „descoperirii" fără greş, complete, desăvârşite? În materie de ştiință socială necunoscutele abundă. E prudent să ne ferim de alunecare în generalități gratuite, în subiectivisme şi inflaționisme ditirambice, care ar putea atrage reversuri nedorite şi chiar contestații severe din partea criticilor dinăuntru ori din afară, într-o fază de timp când sectarismele, şovinismele şi autoflatările exagerate îşi fac de cap şi întrețin încă grave disensiuni şi chiar ostilități pe glob.

Deocamdată, şi desigur numai într-o perioadă de explorări începătoare, ştiința socială, cu toate că recurge din plin la metodele de analiză ale ştiințelor naturale şi exacte, deja de secole experimentate şi verificate, nu a atins certitudinea rezultatelor acestora. Matematica, chimia, medicina, fizica, biologia, geografia, geologia şi peste tot ştiințele exacte sunt în vădită ascendență prin practicile lor aureolate de cunoaştere pozitivă şi ştiințifică. Obiectiv similar se străduiesc să atingă şi investigațiile în materie socială, cum sunt cele de natură proprie disciplinei lor: filosofia, etica, psihologia, istoria, dreptul, politica şi sociologia, în temeiul rațiunii fireşti că niciun fenomen din raza spiritului şi societății umane nu se poate sustrage aparatului de analiză al creierului, al puterii rațiunii de pătrundere în toate tainele psihicului şi existenței externe.

O glorioasă literatură de ideologie filosofică e pusă la îndemâna umanității de înfloritoarea cultură elină şi elenistică. Dar ce fel de „legi" sigure, identificate pe de-a-ntregul, inatacabile, ale evoluției umane au putut fi elaborate până astăzi? Există strălucitoare sisteme de cugetare, adevărate salbe de mărgăritare, care luminează vaste domenii de orientare şi îndrumare în viitor, fără îndoială, prețioase puncte de plecare spre noi cercetări de cunoaştere şi mai amplă. Sunt moşteniri atât de bogate, încât nu putem cădea în scepticism, ci stimulează spre căi noi de străbătut cu şanse ferme. Dostoievski înfioară prin abisul străfundurilor psihice de nimeni analizate cu atâta stăruință şi veracitate în păturile joase ale societății, regenerând literatura universală prin prospețimea şi senzaționalul subiectelor. Când literatul şi savantul vor să scruteze țesătura psihologică a unui singur om, ei dau de obstacole ce par de neînvins. Psihanaliza doctorilor Freud, Allers[4] şi Victor Frankl[5] nu s-a oprit la „panaceul

[4] Rudolf Allers (1883–1963), psihiatru vienez (n.ed.).

[5] Viktor Emil Frankl (1905–1997), psihiatru vienez, părintele *logoterapiei*, doctor în neurologie şi filosofie; Frankl este fondatorul celei de a treia şcoli vieneze de *psihoterapie* – logoterapia, după psihanaliza lui Sigmund Freud şi psihologia individuală a lui Alfred Adler (n.ed.).

universal", la logoterapia iniţială (destăinuirea intimă), ci a constatat dublul aspect neogen şi psihogen, iar remediul ar rezida în înseşi resursele spirituale ale omului, în mecanismul lor dinamic – omul să ştie pentru ce trăieşte. Mărturisirile autobiografice ale scriitorilor români sunt mărturii elocvente ale complexului psihic individual. Prin consideraţiile educative din *Émile*, prin *Confesiunile* şi *Visările unui hoinar*, J. J. Rousseau[6] a inaugurat epoca romantică şi a schimbat mentalitatea contemporanilor.

Nu e surprinzător că de o mie de ori e mai dificilă pronunţarea de caracterizări şi verdicte când e vorba de psihologia acelei colectivităţi de indivizi care întruchipează naţiunea. Se impun sondări în adâncuri, pentru a evita riscurile deformărilor. Un exemplu tipic de modul cum trebuie să se procedeze ni-l prezintă geograful George Vâlsan, el însuşi sclipitor om de litere, poet de talent. El dă un avertisment critic, pentru a nu se ieşi din matca ştiinţifică. El pretinde, de pildă, ca unui ţinut să-i scoţi în evidenţă caracterul permanent *sui generis*, unic, pentru ca o regiune să nu fie confundată cu altă regiune de pe faţa pământului[7]. Şi anume, fără nicio legătură cu persoana geografului: „geograful nu poate exagera sau inventa, căci s-ar depărta de adevăr." Să avem grijă „de a arunca inutilul şi a păstra caracteristicul"[8]. Să fie stabilită fizionomia proprie personajului prin caracterele obiective şi permanente, dacă e o descriere pur ştiinţifică – geografică.

Descrierile nedeilor din Carpaţi şi ale patrulaterului nord- şi sud-dunărean, având ca punct central Porţile de Fier, apoi ale Dornelor despădurite, cu forme line şi cu văi largi pe care cobori spre Câmpulung (prima capitală moldoveană), culmile cu altitudini de 200 m pe Bistriţa populată sunt modele de muncă. Plaiuri domoale, fără urcuşuri şi coborâşuri, cu populaţie admirabilă, „cu o veche civilizaţie şi cu monumente memorabile", căldări glaciare – cum e Câmpul lui Neag, la poalele Retezatului – sunt privelişti unice carpatice. În aceşti Carpaţi de nord şi de sud, deopotrivă, întâlneşti „tipul satului românesc risipit (căsuţe albe pretutindeni) în care predomină voinţa de hoinăreală, de izolare, de intimitate cu natura"[9]. Deasupra dornelor câmpulungene (deci întâlnirile zonelor româneşti cu zona slavă) sfârşeau munţii negri cu ploi putrede ai masivului Cernahora[10], marcând începutul arcului nordic cu boltitura spre Polonia şi Cehoslovacia. Sunt demarcările instructive ale unui om de ştiinţă asupra fizionomiei geografice diferenţiate. Aceeaşi conduită obiectivă se cere urmată când tatonăm complexitatea spaţiului geografic şi a climatului psihosocial al populaţiilor diverselor locuri de munte ori câmpie din aria intra- şi extra-carpatică.

Spaţiul geografic şi mediul psihosocial din aria Carpaţilor. Un nesfârşit şir de înfăţişări, diferenţiate şi amplificate continuu în curgerea vremurilor, brodează o

[6] J. J. Rouseau, *Émile sau despre educaţie*, 1762; *Confesiunile lui Jean-Jacques Rousseau*, (1770) 1782; *Visările unui hoinar singuratic*, 1782 (n.ed.).

[7] George Vâlsan, *Descrieri geografice*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1964, p. 170–171.

[8] *Ibidem*, p. 172.

[9] *Ibidem*, p. 181.

[10] Masiv muntos în Carpaţii Păduroşi din Ucraina (n.ed.).

ţesătură tot mai specifică şi unitară a societăţii umane pe fundalul spaţiului geofizic şi mediului psihosocial în care îşi împământeneşte existenţa şi îndeletnicirile. Din cauza foarte diferitelor condiţii telurice, climatice şi psihice, descifrările de ordin ştiinţific ale agregatului autohton întâmpină anevoioase şi multiple piedici. De aceea, se face apel multilateral la disciplinele interferente interesate la o cunoaştere cât mai adecvată a realităţilor.

De n-am aminti decât câteva din marile eforturi în această direcţie şi ne-am dumiri asupra complexităţii relaţiilor de resort. De pildă, omul politic cu cea mai directă şi autentică descriere a revoluţiilor transilvane paşoptiste, Alexandru Papiu Ilarian – a cărui monografie am tipărit-o[11] – pune dublu accent pe corelaţia reciprocă şi funcţiile întregitoare ale munţilor şi şesurilor şi pe individualitatea naţională a populaţiei române majoritare. După trei decenii, alt exponent politic se ivea în persoana lui Vincenţiu Babeş, referentul Conferinţei naţionale din 1881[12]. Peste alte cinci decenii, teoreticianul politic de marcă era Vasile Goldiş. Se încheia ciclul politic doctrinar al desăvârşirii unirii. Dintre arheologii care s-au pronunţat asupra excepţionalelor avantagii de sol, acomodat dezvoltării unui popor în Carpaţi, sunt Vasile Pârvan, Ioan Andrieşescu, Ion Atanasiu, C. Daicoviciu. Dintre filologi: Ovid Densusianu, Sextil Puşcariu, N. Drăganu, Emil Petrovici. Dintre geografi şi etnografi: George Vâlsan, Romul Vuia, Vintilă Mihăilescu, Simion Mehedinţi, Ion Simionescu, Tiberiu Morariu. Dintre muzicieni: George Enescu. Dintre filosofi şi istorici: M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Odobescu, Al. Xenopol, N. Iorga. Câteva nume dintre cele mai reprezentative în documentările tezelor referitoare la personalitatea naţiunii române. În rândurile lor ocupă loc de frunte literaţii M. Eminescu, G. Coşbuc, I. Creangă, B. Delavrancea, Al. Vlahuţă, O. Goga, L. Rebreanu, L. Blaga.

Aceste figuri strălucite în cultura română au făcut eforturi remarcabile în cunoaşterea foarte variatei naturi a aşezărilor şi caracteristicilor populaţiei carpatice. E o zonă extrem de sensibilă, în care suntem vital interesaţi, doar suntem înrădăcinaţi de milenii aici. O vastă şi veche reţea de ţărmuriri, dar şi de încrucişări ale arterelor de comunicaţii din cele patru puncte cardinale. O răspântie bătătorită şi bântuită de tensiuni ale migraţiilor, până la astâmpărarea lor prin scurgeri într-alte părţi ori prin asimilări şi lichidări ale nomadismului, prin trecerea Dunării a multora şi fixarea în Peninsula Balcanică.

Poporul român cu habitat organizat, rezistent, compact pe toată curba carpatică de la Oraviţa prin Porţile de Fier şi Vrancea până la Pasul Tătarilor[13] în nord, pe unde străbătuseră atâtea puhoaie în câmpia Tisei, este succesorul şi beneficiarul permanent şi direct al splendorii profilurilor teritoriale, aşa cum le înregistrează obiectiv Papiu, Andrieşescu, Vâlsan, Mihăilescu, Morariu. De la Pasul Tătarilor, catena septentrională

[11] I. Clopoţel, *Al. Papiu Ilarianu în faţa problemelor româneşti contemporane*, Alba-Iulia, Edit. „Alba", 1939 (n.ed.).

[12] Conferinţa naţională a Partidului Naţional Român din Transilvania, Sibiu 1881 (n.ed.).

[13] Pasul Iabloniţa din Carpaţii Păduroşi (Ucraina), cunoscut şi sub denumirea de Pasul Tătarilor (n.ed.).

carpatică este boltită spre Polonia, Cehoslovacia şi Austria, pentru a fi stăvilită la Dunăre între Bratislava şi Viena. Denumirea întregului lanț carpatic îşi are obârşia onomastică de la acel neam al carpilor, localizați geografic chiar în regiunea răsăriteană a intersecției pomenite în nord-est. Prin existența de milenii în aceleaşi locuri, populația băştinaşă a dobândit o amprentă definită în toate articulațiile întreprinderilor şi manifestărilor, o fizionomie etnică şi etică perfect închegată.

Slavistul P. P. Panaitescu, în volumul *Introducere la istoria culturii româneşti*, pune diagnosticul sigur: „la venirea slavilor (secolul VI şi mai ales secolele VIIII–X) era constituită vorbirea romanității orientale ca dialect romanic, dovadă că în tiparele gramaticale ale limbii noastre cuvintele slave au intrat nu ca elemente constitutive, ci ca împrumuturi”[14]; „singuri daco-romanii au alcătuit populația muncitoare care a hrănit pătura subțire a cuceritorilor nomazi[15]”; colonizarea romană agricolă – precizează P. P. Panaitescu – era desăvârşită pe „pământuri pregătite şi lucrate de băştinaşi”[16]; românii sunt urmaşii păstorilor traci romanizați, păstorii nu sunt nomazi, pentru că transhumanța e legată de locuri fixe; nordul Peninsulei Balcanice şi toată Dacia lui Traian în veacurile doi–şase, cu axa la Dunăre, intrau în spațiul poporului roman – o treime din întregul spațiu sud-est european, spațiu întins, şes, deluros, munte, în zona economică a imperiului[17]; din istoricul ceh Jirecek, P. P. Panaitescu reproduce afirmația că „de la Augustus până la Focas, în anul 600, timp de şase veacuri şi mai bine, s-a vorbit latineşte la Dunăre, de la vărsarea Savei până în Deltă”[18]; iar din filologul Meyer Lübke extrage: „despre caracterul romanic al limbii române nu ne putem îndoi, el se arată chiar cu mult mai curat ca în celelalte limbi romanice…Limba română înfățişează dezvoltarea latino-romană mai puțin tulburată (de influențe străine şi cărturăreşti).”[19] Dacia era o confederație de 15 triburi cu nobilime, militari şi țărănime liberă. Regalitatea era de tip scitic şi grecesc. Limba dacilor era un dialect al tracilor. Amutrio (Motru), Drobeta, Maris, Samus, Danavis sunt onomastice tracice de localități şi râuri. De la daci avem în lexic cuvintele: aprig, beregată, pleoapă, cârlan, morman, moş, cătun, dârste, fluier, brânză, urdă, stână, zer, țarc. Numeroasa seminție tracă era indoeuropeană şi ocupa de la 1700 î.e.n. teritoriile foarte întinse ale Daciei, Poloniei, Panoniei şi Iliriei, asimilând şi băştinaşii. Anii 700–450 constituie epoca detaşării din traci a formației popoarelor geto-dacice în centre stabile, cu aristocrație tribală în cetăți.

Roata istoriei. Dacă sub voievozi şi cneji au putut coexista şi obştii libere țărăneşti, asprele rânduieli ale Evului Mediu, cu seniorii care şi-au dobândit domeniile ca recompensă regală pentru aşa-zisele vitejii ostăşeşti, răpindu-se cu forța proprietăți de-ale plugarilor, au introdus regimul iobăgiei, sclavajului. O nouă dramă

[14] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, Edit. Ştiințifică, 1969, p. 139.
[15] *Ibidem*, p. 117.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, p. 114-116.
[18] *Ibidem*, p. 116.
[19] *Ibidem*, p. 133.

a păturilor de jos a intervenit deodată cu dezvoltarea manufacturilor industriale urbane, care acaparau foarte întinse suprafețe pentru turmele de oi care le furnizau materia primă, lâna. Karl Marx a studiat fenomenul în Anglia, iar Hippolyte Taine în Italia. Mănăstirile, tot atât de latifundiare ca şi feudele domnilor de pământ, erau cea mai importantă clientelă a industriilor florentine. Servituțile iobăgeşti ale poporului român din Banat, țara ungurească şi Transilvania s-au înmulțit şi întețit şi mai mult după cele două revoluții sufocate de la Bobâlna şi Timişoara (1437 şi 1514), când legiuirile grofeşti ale Tripartitului, ale Constituțiunilor „aprobate" (1540–1653) şi „compilate" (1653–1669), precum şi ale celor speciale habsburgice dintre 1743–1792, denumite „articuli novellares", dezmoşteneau poporul român, excluzându-l din viața de stat.

În mod succesiv, de la 1500 – ca să delimităm ca frontieră, în mare, faza de trecere violentă la deposedări de proprietăți şi drepturi politice – românii sunt smulşi şi puşi în afară de lege, neadmițându-li-se dreptul de cetate, ci abia tolerați în afara zidurilor, în suburbiile oraşelor şi castelelor, până la convocarea celei dintâi diete în Sibiu în 1863, cu participare la egalitate a „celor trei națiuni": românii, maghiarii şi saşii de pe teritoriul Transilvaniei, care purta titlul în latină de „universitas hungarorum, valachorum et saxorum". Revoluția lui Avram Iancu din 1848–1849 a produs acest efect de egală îndreptățire politică de la 1848 la 1867 între cele trei națiuni, toate județele cu majoritatea română fiind administrate de prefecți români. Însă scurta perioadă de tranziție a luat sfârşit deodată cu capitularea împăratului vienez în fața grofimii şovine, prin tranzacția dualistă din 1867, după înfrângerile catastrofale ale armatelor pe fronturile Italiei şi Germaniei (Sadova şi Könniggrätz). Totul s-a năruit în bezna dintâi. Libertatea a pierit. Monstruoasa coaliție dintre Habsburgi şi aristocrația dominantă politică, industrială, bancară şi agricolă a înăbuşit orice respirație şi aspirație la cultură, autonomie, autodeterminare, până în 1918. Se reinstalează până în cel mai mizer cătun românesc monopolul concesiunilor de fabricate şi comerț, ce exploatează crunt pe cei lipsiți de carte şi îmbogățeşte o pătură şovină, oportunistă, agentă a forțelor asupritoare de stat. Numai cine n-a pătruns în satul românesc cu putere de observație realistă nu se dumireşte asupra stărilor seculare de decădere, de restrişte, de suprimare a mijloacelor de propăşire.

Roata istorică însă s-a întors şi a desființat privilegiile, monopolurile, clasele sociale avute şi hrăpărețe. Negustorii de mărunțişuri din sate necăjite, prăvăliaşii ajunşi, concesionarii morilor, birtaşii, proprietarii atelierelor de meşteşugari şi-au lărgit rosturile, au cumpărat parcele de pământ de la sărăcime, şi-au construit case luxoase, şi-au trimis copiii la şcoli superioare, au invadat târgurile, au pus piciorul în oraşe, agonisind noi proprietăți de clădiri care să le satisfacă exigențele sporite. Nu mai vorbim de marii comercianți şi industriaşi zăvorâți în mănoase case de afaceri şi expansionişti în metropole economice. E un teren cu totul elocvent să urmăreşti fenomenul în faza primară şi în reversul său de după revoluția socialistă. Cum a fost lichidată pătura monopolistă de durata veacurilor? Prăbuşirea fronturilor germane şi austro-ungare din 1918 a luat prin surprindere clasa aceasta beneficiară a monopolurilor seculare, care s-a grăbit să lichideze avuturile şi să se retragă în

culcuşurile calde dinainte pregătite în centrele urbane. Cui să-şi vândă casele, holdele, grădinile, intravilanele, pământurile din câmp? Clientela cea mai la îndemână, foarte cunoscută, doar cu mulți dintre muşterii se legaseră chiar împrieteniri respectuoase, o formau chiar cumpărătorii, consumatorii de toate zilele. Bogătaşii, parveniții, procopsiții de ieri au înțeles că nu e cazul să-şi transfere altora, dintr-altă parte, proprietățile, mai ales că ar fi întâlnit o astfel de opoziție şi ostilitate locală încât şi-ar fi mărit amărăciunea şi spaima de viitor. Deci au căzut la pace cu localnicii, având a-şi încasa ratele scăzute ale pretențiilor la minimumul posibil. În trenurile şi autobuzele care duc pe cele două cursuri ale Begheiului (Bega – n.ed.), cu izvoare în Poiana Rusca, întâlneşti pe foştii monopolişti în alergătura după ratele consimțite de ambele părți. Mulți din ei sunt numai zâmbete şi mulțumire, căci îşi încasează renta şi pleacă la oraş încărcați cu roade de-ale recoltei bunilor noştri țărani: câtă bunătate, câtă indulgență şi dărnicie la aceştia, uitând toate flagelurile stăpânirilor de împilare şi uzurpare din trecut. Nu e comună care să nu fi fost jegmănită şi să nu fi lăsat case şi castele prea îndestulate ieri. Faimosul Papp Şimon, prim-pretor în Maramureş, izbutise să devină stăpânul unor codri de zeci de mii de hectare; din cauza traficului rapace cu lemnul, izbucnise un scandal răsunător chiar în parlamentul din Budapesta. Acelaşi Papp Şimon fusese mare proprietar de păduri şi în comunele Pietroasa şi Poieni de pe Begheiul superior, şi-şi construise o „curte" grofească în Pietroasa, cu invitați răsfățați şi petrecăreți din Budapesta şi Viena. Tot ce a avut este astăzi un bun al țăranilor localnici. Roata istoriei a strivit tentaculele hidrei nesătule de ieri.

Oprimarea oțeleşte caracterele când colectivitatea ştie să opună rezistență. Individual ea poate dezarma, copleşi, înăbuşi, ucide un suflet stingher, părăsit. Nu e cazul în sânul unei comunități compacte, capabile să mobilizeze orice periferie. Din sentimentele foştilor iobagi, care se comportă generos şi civilizat cu foştii lor stăpâni de pe Valea Begheiului, ne dumirim că opoziția nu destramă, nu dezagregă grupul, ci-l fortifică, purifică, înalță, proteguieşte, îi conferă noblețe. Frumusețea morală a unei democrații este spiritul de înțelegere a toate, al concilierii maxime, dar şi al îndârjirii împotriva asperităților. Roadele opoziției milenare, reflectate în mentalitatea elevată a statorniciei, îndurării, pregătirii de opintire colectivă împotriva silniciilor, pot provoca intermitent resemnare, însă pun în gardă şi pregătesc marile momente ale izbucnirii revoltelor populare. Aşa a fost sabotarea birourilor, statuării urbariului, zeciuielii, clăcii, plocoanelor la curțile grofului şi episcopului. Registrul servituților feudale şi capitaliste au fost consemnate de Inochentie Micu, de Papiu Ilarian, Mocioni, Vincențiu Babeş, Barițiu, Şaguna, Nicolae Cristea, Eugen Brote, Vasile Goldiş, Octavian Goga, Ilie Cristea.

În poarta noilor proprietari ai caselor huzurului de ieri îți ies fețele luminoase ale dezrobiților revanşați în sfârşit. În satul Românești din comuna bănățeană Curtea, casa moşierului şi prăvăliaşului Fabry a fost vândută de moştenitori unui localnic, care a achitat conştiincios ratele cumpărării. În clădiri încăpătoare şi castele s-au instalat şcoli, spitale, oficii publice, dispensare sanitare, grădinițe de copii. În județul

Arad, un moşier magnat cu nume francez, contele Latour, a refuzat să stea de vorbă cu bogătaşii care-i supralicitau latifundia, pe motivul raţional că singurii îndreptăţiţi să-i moştenească avutul sunt „slugile române", cărora le datora recolta, buna gospodărire; un caz foarte rar de bun simţ şi omenie în înaltele cercuri exploatatoare, ce merită a fi reţinut ca act de deferenţă pentru argaţi, cărora voia să le repartizeze parcelele. Însă urmaşii săi au vândut, totuşi, latifundia de pe Valea Mureşului (…) unui consorţiu de „fruntaşi" români care şi-au reţinut lor părţile cele mai bune (deputatul Ştefan Cicio Pop, dr. Ciobanu din Lipova, preotul Deheleanu din Husasău şi învăţătorul Bogoi din Şiştarovăţ), restul parcelelor repartizându-le ţăranilor...Roata istoriei a fost necruţătoare, răsturnând privilegiile şi investind poporul cu drepturile cuvenite.

Surse şi îndreptăţiri[*]. Cât trăieşti, te loveşti de toate grinzile şi pragurile. Înveţi din păţaniile proprii şi dintr-ale altora, te dumireşti din lecturi psihologice şi din pildele cuceritoare ale ilustrităţiilor ştiinţifice de ieri şi de azi. Te înflăcărezi la lumina rampei când răul e învins şi atmosfera se purifică în catharsis după marile analize. Se ridică tensiunea spiritului în văpaia poeziei de calitate şi a celebrelor romane, ca şi în faţa tablourilor unei pinacoteci cu perlele artei plastice. Înveţi continuu şi regreţi că totuşi ştii prea puţin. Setea de a cunoaşte nu e niciodată potolită şi satisfăcută. E cuvânt oare să ne îndoim de ceea ce agonisim ca experienţă şi gândire? Nu e oare mai înţelept lucru să recurgem la introspecţie şi la o firuire a temelor distilate din vreme în minte şi vrednice de a fi puse pe hârtie? E o datorie să te comporţi cu fidelitate faţă de propriile convingeri rezultate din severităţile vieţii, convingeri ce pot fi îndrumătoare pentru cei de mâine.

Climatul moral în care îţi îmbăiezi sufletul e determinant pentru cursul vieţii şi posibilităţile cunoaşterii. Mă refer la trecutul meu. Timp de cinci veri, ca licean de Braşov, la sfatul profesorului Alexandru Bogdan – fratele d-nei Catinca Iorga – am trecut Carpaţii şi am urmat cursurile de vară ale universităţii din Vălenii de Munte. Eram fascinat de verbul scăpărător al marelui dascăl Iorga şi de felurimea subiectelor de conferinţe ale specialiştilor, literaţilor şi artiştilor invitaţi din toate provinciile româneşti. Ţi se închega în imaginaţie icoana etnicităţii, virtuţilor şi justiţiei încorporării împrăştiatului popor român într-un singur stat independent. Mă întorceam de fiecare dată la Braşov cu foarte selecte colete de cărţi literar-istorice. Publicasem în ziarele ardelene dări de seamă despre cursurile agreate şi am intrat cu pasiune, definitiv, în publicistica vremii. Era o experienţă. Primul pas spre tribuna presei încă din 1911. Din Văleni am descins în redacţia ziarului „Românul" din Arad, chemat de Vasile Goldiş, după tranzacţia bătrânilor cu tineretul „primenitor" de la „Tribuna" din 12 martie 1912, cu scrisoare de angajare în regulă ca redactor intern.

Iată-mă în centrul luptelor politice purtate de ardeleni pe viaţă şi pe moarte. Când am arătat lui Iorga – în biroul căruia inventariasem timp de o lună o parte

[*] Acest text cu caracter autobiografic a fost publicat în I. Clopoţel, *Amintiri şi portrete*, Timişoara, Edit. Facla, 1973, p. 5–13.

minimă din uriaşa sa bibliotecă şi arhivă – actul de angajament de la Arad, el făcu ochii mari, îmi vorbi cu efuziune şi-mi dori noroc în misiunea grea a înverşunatei încleştări pentru emancipare, obligându-mă să-i dau semnale de alarmă în eventuale ceasuri de cumpănă. În Văleni făcusem cunoştinţe apropiate cu foarte mulţi conferenţiari şi cursanţi şi mai ales cu dăscălimea din ţară, care alerga totdeauna în număr impozant la Văleni, dornică de învăţătură de la dascălul dascălilor. Eram neobişnuit de surprins de pregătirea şi nivelul cultural al acelei dăscălimi, în rândurile căreia mi-am legat prietenii durabile, împrospătate după proclamarea unirii din 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia, în viaţa publică, în parlament, în ziaristică şi literatură. Plecasem din Văleni la Arad cu o zestre ce mi se sedimentase în toate fibrele fiinţei mele. Ecouri sunt cuprinse în *Antologia scriitorilor români* de la 1821 încoace, apărută în Biblioteca „Semănătorul" şi în revista „Pagini literare", editată la Arad în anii 1914–1917.

A doua mea experienţă politică s-a consumat în îndelungata mea activitate ziaristică de la „Românul" şi „Gazeta Transilvaniei" întâi, apoi continuată timp de două decenii la ziarele „Adevărul" şi „Dimineaţa", precum şi la „Patria" din Cluj, „Libertatea" din Bucureşti şi „Poporul" din Braşov – acestea două din urmă, organe socialiste. Funcţia ziaristică mă ţinea în strânse raporturi cu pletora intelectualităţii transilvane, cu Comitetul naţional de zece, care avea rolul de guvern neoficial al celor cinci milioane de români din Transilvania şi Ungaria, cu ziarişti şi literaţi, cu pătura ţărănească şi muncitorească ce se abătea cu treburi la redacţiile conduse de mine. Fără să vreau, mă găseam în centrul informaţiei, în laboratorul evenimentelor, la îndemâna obştii ce trebuia servită, încurajată, îndrumată. În forfota anilor, mi se desenau limpede siluetele veritabile ale făuritorilor de destine în ceea ce aveau ei mai bun şi mai gata de jertfă. Autorii de articole, de literatură, de cărţi, de artă defilau în redacţii şi edituri cu întreaga lor măreţie de producţii, împătimiţi de frumos şi de pasiunea contribuţiei la ridicarea culturală şi emanciparea politică a poporului. Tipografiile erau meterezele redutei cu sloganurile mobilizării împotriva asupririi. Gazetele populare săptămânale, foarte îngrijit scrise, erau opaiţe ce pătrundeau până în satele cele mai răzleţe din munţi şi văi, într-un tiraj de 80 mii de exemplare. Redacţiile lor erau făclii de felul celor aprinse din altar în noaptea învierii, de la care poporenii îşi împrumutau luminiţele, până la cel din urmă. Mi-am şi dorit răgazul portretizării luminătorilor care mi-au trecut pe dinainte. Ba am şi procedat la un sfios început, pentru ca ei să nu fie pe nedrept înghiţiţi în negura uitării. Câte momente sunt vrednice de remarcat din vasta frescă socială trăită, ce mi-a populat fantezia şi puterea de memorie ...

O altă trăire intensă de clipe istorice o datorez perioadei de studenţie în învăţământul superior de la Budapesta şi mai ales de la Viena, după suprimarea ziarului „Românul" de către guvernul satrapului Tisza Istvan, în 12 martie 1916. Trei sute de studenţi români, aproape toţi bursieri ai mecenaţilor Mocioni, Gojdu, ai mitropoliilor de Sibiu şi Blaj şi ai altor binefăcători, frecventau universitatea din Budapesta şi aproape o sută pe cea din Viena, în foarte dure condiţii de existenţă. În

cele două capitale ale monarhiei habsburgice puteai pătrunde până în resorturile cele mai intime ale diplomației viclene şi politicii „zdrobitoare de naționalități". Erau zăvorâte toate porțile progresului pentru acestea. Resursele de stat erau monopolizate pentru națiunile preferate, „alese", dominante, zise „alcătuitoare de stat", precum şi pentru religiile lor „recepte", recunoscute, privilegiate, subvenționate cu scopuri prozelitiste, deşi acele națiuni şi religii erau în disparentă minoritate. Aveam prilejul să descopăr diabolica artă de a cârmui în disprețul majorităților populare etnice. Mentalitatea habsburgică propaga „nivelarea" conştiințelor, adormirea simțului de aderență la naționalitate distinctă. Împăciuitorismul austriac era o formulă absurdă de suprastat, cu tendința de a cultiva dinasticismul în dauna libertății şi autodeterminării națiunilor constrânse sub sceptrul său tiranic multisecular. Capitalele sunt platourile înalte ce te învață să vezi departe şi să deții orizonturi şi perspective unice. „Şederea" mea în ele s-a soldat pozitiv, având prilejul să cunosc la sursă şi în chip minuțios activitatea politică şi publicistică desfăşurată în Viena de figuri de talia unor Alexandru Papiu Ilarian, Vincențiu Babeş, Andrei şi Alexandru Mocioni, de Andrei Şaguna şi de Ioan Maiorescu, între anii 1848–1873 [...]

O fază importantă intervenită în cursul vieții este nemărginita suferință a deportării şi aruncării în trei închisori ungureşti din Seghedin, împreună cu grupul Valeriu Branişte, chiar la sărbătoarea Crăciunului, în 1917, pe când eram profesor la şcolile superioare ale Eparhiei Caransebeş. Numai revoluția din octombrie 1918 ne-a salvat. Trebuia să facem cunoştință pe viu cu sistemul oligarhului Tisza Istvan. Plăteam scump protestul contra prigoanei şi deznaționalizării. Dar revanşa a venit: tiranul a fost ucis, monarhia bicefală s-a prăbuşit, integritatea națională de stat a românilor s-a înfăptuit.

Aureolat fără vrere de nimbul închisorilor şi privațiunilor, factorii politici hotărâtori mi-au încredințat supremele poziții în presă: redactor-şef al celor trei cotidiene oficiale: „Românul", „Gazeta Transilvaniei" şi „Patria", până la înscrierea mea în partidul socialist-democrat, în clipa denunțării pactului de colaborare cu național-țărăniştii în 1930. *Astra* din Sibiu îmi premiase la concursul „Scotus Viator" volumul *Revoluția din 1918 şi unirea Ardealului cu România*. În 1923 am înființat revista săptămânală radicală „Societatea de mâine", care a durat 23 de ani. Între 1920–1936 am fost membru fondator şi ales în comitetul de conducere al „Sindicatului Presei Române din Ardeal şi Banat" (preşedinte între anii 1929–1936), luând inițiativa editării „Almanahului" şi a „Bibliotecii ziaristice". Volumul de probleme şi orizonturi noi creştea peste orice închipuire.

Consider însă că cea mai de seamă acțiune sistematică şi extinsă în decursul anilor a fost promovarea *anchetei sociale pe teren*, mobilizând un grup de talentați publiciști în această direcție. Peregrinările organizate cu preferință în ținuturile cele mai aride, mai expuse mizeriei, mai periferice, timp de 16 ani, îndeosebi în Munții Apuseni şi bănățeni, pe temei de chestionare, au dat rezultate bune, tipărindu-se o seamă de cărți de valoare şi ținându-se conferințe de prestigiu. Personal am întreprins investigații în şase plase, iar încheierile în sinteze au fost cuprinse în lucrările mele

principale *Sociografie românească*, *Satele răzlețe ale României*, *Cum trăiesc 40.000 de moți*, cu mult răsunet în opinia şi critica vremii, precum şi în seminarul sociologic universitar şi în institutul social al profesorului Dimitrie Gusti […] Impulsul spre un scop bine determinat, cum este ancheta sociografică în mediul cel mai dur al cătunelor şi crângurilor răzlețe, al exploatărilor miniere, al lumii holoangărilor, mi-a fost trezit de lecturile din vremea studenției şi a primilor ani de redacție. Fusesem prins în marea bătălie pentru dreptul de emancipare a națiunilor subjugate. În ziarul „Românul", îndată după eliberarea din închisorile Seghedinului, scriam articole de câte o pagină întreagă, reproduse în cartea *Însemnările unui an. 1918*[20], în care mă sprijineam pe texte din volumele de drept şi sociologie ale unor Papiu Ilarian, Duguit[21] şi Vandervelde[22], îndreptare sigure în chestiunea naționalităților, ce frământa toată omenirea, ca urmare a Primului Război Mondial plesnind carapacea habsburgică creându-se statele noi: România întregită, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia. Sociografia colecta *datum*-urile primare, primii termeni pozitivi ai vieții sociale a românilor.

O viguroasă treaptă nouă în exploatările tăinuite ale spiritului şi pământului carpatic, ca vatră de patru milenii a dăinuirii băştinaşilor din care se trag românii, mi-a fost la îndemână, în chip foarte binevenit şi complementar, timp de trei ani, în cadrul unei echipe de 80 de traducători din limbi străine, aflați sub egida Institutului de geologie din Bucureşti. Ni s-a trasat sarcina versiunii în română a celor mai importante opere ale savanților geologi de pe glob care au supus microscopului comorile metalifere ale subsolului carpatic. Filoanele aurifere cele mai bogate sunt în aceşti Carpați, denumiți Eldorado-ul Europei. Patrulaterul circumscris între Roşia Montană şi Criştiorul Bradului, şi peste tot cele patru catene metalifere care brăzdează de la Cavnicul maramureşean la Oravița bănățeană ținutul carpatic român, a constituit obiectivul multilateral al unei ştiințe geologice universale, iar colectivul traducătorilor şi-a încheiat munca punând în mâna tinerilor geologi români cam 500 de manuscrise. O „recoltă" de preț. Ne-am ales cu o neobişnuită experiență de cunoaştere a solului român, selectând texte din nu mai puțin de 11.000 de tipărituri geologice străine şi româneşti. Prilej rar de a trece în revistă tezaurul subsolului, rod al vulcanilor, al zguduirilor tectonice, al tasărilor şi stratificărilor de zeci şi sute de milioane de ani. Am dispus de o sursă de documentare în plus.

Mai adaug că, imediat după cel de Al Doilea Război Mondial, în toamna anului 1944, ministrul muncii Lotar Rădăceanu m-a numit inspector general al învățământului muncitoresc, apoi director general al Casei I.O.V.R, până la dizolvarea ei din 1949, sfera problemelor din resortul meu primind astfel noi dimensiuni. Paralel, mi s-au încredințat sarcini de organizare politică socialistă în Braşov şi regiune. Patru ani am fost redactorul universității muncitoreşti braşovene,

[20] I. Clopoțel, *Însemnările unui an. 1918*, Sibiu, Biroul de imprimate „Cosânzeana", 1919 (n.ed.).

[21] Léon Duguit (1859–1928), jurist francez (n.ed.).

[22] Emile Vandervelde (1866–1938), om politic şi sociolog belgian (n.ed.).

având sistematizate cursuri de trei ani. Tot în acel centru, am fost redactorul şef al gazetei „Poporul”.

Acest capitol expune sursele cunoaşterii timp de şase decenii şi ele îmi apar ca îndreptățiri în abordarea unui subiect de atâta amplitudine, sensibilitate şi importanță, atât ieri cât şi în contemporaneitatea noastră, precum şi în perspectiva vremurilor ce vin. Experimentările dețin facultatea de a nu te lăsa să amorțeşti pe loc, ci de a te îndemna spre zări continuu împrospătate de cercetare. Tezele se dezvoltă de la sine, unele dintr-altele (...) Mai ales îndelunga zăbavă în foarte dotata bibliotecă universitară vieneză, unde aveai la îndemână seria completă a editurilor române şi străine, a fost hotărâtoare pentru intelectualizarea mea. Capodoperele universale de drept, politică, filosofie, sociologie, istorie, psihologie şi literatură ți-erau la îndemână. Prestigioasele volume ale Institutului internațional de sociologie erau o revelație. Studiul acestor cărți de căpătâi mi-a devenit o obişnuință permanentă, a doua natură. Gândirea sociologică mi-a intrat în sânge de timpuriu, îmbogățindu-mi arsenalul de apărare a tezelor de deziobăgire şi autodeterminare (…) Aşa se explică referințele invocate în textul lucrării prezente. De aici geneza atâtor preocupări de natura monografiilor şi portretelor politice şi literare. De aici amploarea lucrării în pregătire – *Evoluția umanității*[23]. Desprinderea cât mai conformă cu realitățile a mănunchiului de trăsături distinctive pe care le deține personalitatea națiunii române nu mi-ar fi fost la îndemână fără experimentările din treaptă în treaptă înregistrate aici ca temei de justificare şi explicare.

Într-un sat. Ori de câte ori am intrat într-un sat mi s-a dat să întâlnesc, prea adesea, pe locuri răsfirate, păzind oi sau animale mari, copii abia trecuți de vârsta de 12–15 ani, foarte bine informați despre viața de acolo. Am cutreierat fundături de văi, coaste de dealuri şi aşezări în creieri de munți, şi pretutindeni am fost izbit de acest fenomen psihologic. Din bătrâne vremi, plugarii şi crescătorii de vite şi-au durat rosturi statornice departe de centrele urbane. În Munții Apuseni sunt comune până la altitudine de 1200 m foarte populate, cum sunt Bistra, Sohodol, Albac, Arada, Scărişoara, cu 4–8.000 suflete. Şcolile erau puține şi neîncăpătoare pentru marele număr de tineret împrăştiat la considerabile distanțe prin culmi şi crânguri înalte. Cu atât mai mult erai fermecat de darul divin al deşteptăciunii copiilor întâlniți în atare izolări cu analfabetism frecvent. Micii informatori erau totdeauna de o seriozitate gravă şi de o precocitate frapantă. Îți relatau colorat şi precis despre starea familiei şi satului întreg. Te puneau la curent cu stadiul muncilor sezoniere, cu grijile ce apăsau pe părinți şi ceilalți locuitori. Aflai care erau întâmplările mai de seamă, ce necazuri şi bucurii erau la ordinea zilei. Eram prevenit asupra frământărilor, cu o intuiție şi exactitate de oameni maturi. Din toată comportarea lor se degaja un suflet pe deplin orientat şi conştient de realitate. Ba ceva mai mult şi mai elocvent. Ei îți dădeau

[23] Într-un interviu acordat în anul decesului său, I. Clopoțel menționează lucrarea manuscrisă *Progresul societății umane.* Vezi: I. Filipescu, S. Chelcea, *Ion C. Clopoțel – sociolog şi publicist patriot*, „Viitorul social”, LXXIX, 1986, noiembrie-decembrie, p. 556–560 (n.ed.).

impresia că chiar pe umerii lor slăbuți apăsau sarcinile zilei, răspunderea treburilor comunității. Devenisem atât de deprins cu maniera asta a tineretului de a simți şi gândi, în drumurile mele pe la aceste aşa-zise „periferii" ale nației – în fond veritabile centre ale vitalității biologice şi eticii funciare, neatacate de trepidația şi cosmopolitismul oraşelor – încât m-am trudit să iscodesc cauza acestui determinism social care explică mentalitatea prematur dezvoltată a micilor vlăstare. Această cauză nu poate fi decât următoarea: în casa lor se dezbate deschis, sincer, zi cu zi şi planificat, întregul complex de muncă. Totul la lumina zilei. Nu sunt chestiuni tăinuite. Toată drama existenței se desfăşoară în prezența membrilor familiei angajate în asprul ruaj (ansamblu - n.ed.) al soluțiilor reclamate de bunăstarea tuturor. De altfel, nici în comunitatea întreagă a satului nu există secrete. Astfel e posibilă o cunoaştere obiectivă a nevoilor obştii. Oricare trecător pe la porțile caselor sau pe la holde e întrebat încotro merge şi cu ce păsuri. Şi se dau răspunsurile pe şleau. Oamenii nu înțeleg altfel convietuirea şi întrajutorarea.

Sinceritatea informațiilor şi manifestațiilor, sesizarea greutăților, învingerea calamităților şi durerilor, efortul conştient colectiv de a se ridica deasupra suferințelor şi a se descătuşa, prin sărbători şi artele migăloase ale ornamentării casei şi cultivării frumosului, acea coeziune civică, acea solidaritate organică ce constituie caracterele pregnante, reprezentative, dinamice ale ființei unui popor. Un suflet omogen şi unitar colectiv se întipăreşte în mentalitatea fiecărui om, indiferent de vârstă. Fiecare poartă pecetea fizionomiei sociale specifică grupului celui mai dezvoltat, națiunea. Ne parvine o zestre de cunoştințe moştenită de generații printr-o oralitate exercitată neîntrerupt. Tot ceea ce a izbutit să răzbată ca pricepere, subtilitate, dibăcie, meşteşug şi artă în unelte casnice mai potrivite uşurării traiului, în măiestria decorului cusăturilor şi țesăturilor, în asimilările de inovații după pilda vecinilor, formează un tezaur cultural deosebit, purtând semne distinctive din vremi îndepărtate până la noi.

În sat se ştie totul despre ultimul om: cât îi plăteşte capul, cum trăieşte, ce gândeşte, câtă omenie are, ce vrednicie ori netrebnicie sunt în el. Judecata satului e necruțătoare, suverană. Ea promovează meritul, cinsteşte onestitatea, condamnă deficiența şi mişelia. Satul e codificatorul moravurilor şi lustrului de civilizație de care va fi impregnată şi pătura intelectuală din el. „Aşchia nu sare departe de copac" – e dictonul plin de adevăr. Pronunția şi, parțial, chiar vocabularul omului de carte poartă însemnele regiunii natale, ce nu vor fi şterse niciodată cu totul. Identitatea simțirii, gândirii, manifestărilor, intereselor şi fondului etic dobândit de ereditate, moştenire şi experiență, străbate mentalitatea unui popor de jos până sus, în prelungiri seculare, dacă nu chiar milenare, prin acumulări succesive.

Într-un sat, prin anchetă socială pe teren, identifici fapte concrete, tipuri de stări sociale, acele date elementare pe care le înregistrează sociografia ce premerge sociologiei. Individualitatea unei națiuni e o ecuație cu multe necunoscute. În ea se întâlnesc, se desfăşoară, se contopesc şi integrează infinite elemente de vibrații spirituale comune, aproape insesizabile în întreaga lor realitate. Componentele acestei societăți bătrâne indisolubile, care este națiunea, reclamă reflectoare oneste din părți cât mai felurite, pentru a fi surprinse şi obiectiv cunoscute. De aceea, am

recurs la comparații, expuneri paralele de domenii amplificatoare ce întregesc fresca socială şi personalitatea atât de profundă şi distinctă a unui popor.

Valoarea decisivă a „datului" în filozofie. Cea dintâi treaptă a gândirii, cele dintâi materiale pentru această primă forjă constituie o foarte laborioasă grijă de observație adâncită a tuturor autorilor de tratate psihologice: sursa aceasta primară o dau *senzațiile*, denumite cu drept cuvânt *porțile spiritului*. Prin aceste porți luăm cunoştință despre obiectele externe ce-şi cer acces şi provoacă transformarea psihicului în stare de subconştient şi neatins până aci de flacăra conştientă a spiritului activ, creator. Psihicul devine laboratorul spiritului, grație senzațiilor vizuale, auditive, olfactive, tactile, termice, musculare, organice. Canalele senzoriale transmit centrilor nervoşi primele impresii în contactul cu mediul, iar modul cum influențează substanța senzațiilor asupra treptelor următoare prezintă interes vital pentru ştiința psihologică, ce se însărcinează să precizeze de pe acum că fiecare om e dotat cu miliarde de celule, între 10–25 miliarde, deci creierul fiecărui om e multimiliardar, fapt ce pune în gardă pe fiecare posesor să acorde maximumul de grijă în diriguirea posibilă şi conservarea acestui tezaur, cu atât mai mult fiind sigur că, dacă toate celulele corpului său îşi reînnoiesc neîntrerupt ființa, numai celulele creierului rămân aceleaşi, bine definite încă de la patru luni şi jumătate, de la naştere până la vârsta patriarhală şi moarte […] Al doilea grad de dezvoltare a contactelor cu lumea exterioară îl formează percepțiile, care grupează mai multe senzații simple. Ansamblul părților unui obiect, transmisibile prin simțuri, ni-l furnizează *intuițiile*, care sunt un al treilea organ de identificări. Iar al patrulea element este capabil să ne păstreze în imagine *reprezentările* obiectelor absente.

După aceste patru operațiuni în necesară şi strictă relație cu lumea senzitivă încep să se amplifice procesele superioare ale cognoscibilului, care sunt de ordinul abstractizării, sistematizării, clasării, selecționării, raționalizării. Prima fază de abstractizare, ca operație a spiritului conştient de prelucrare a materialelor individuale imense îngrămădite la porțile lui, ne-o dau *asociațiile*, care îşi inaugurează acțiunea prin analiza reprezentărilor pe care le reproduc şi sunt un început de conştiință psihologică. Atenția, memoria, imaginația, prin invocări de asemănări şi deosebiri, participă la întruchipări de *noțiuni*, *concepte* şi *raționamente*. Determinările îşi deschid perspectivele tot mai îndrăznețe şi sigure. Definitivările ulterioare se rezolvă în *judecăți, teorii* şi *concepții* despre estetică, etică, religie, adevăr. Cunoştințele se lărgesc în conținut, prin procesele de comparație, abstracție, definire şi edificare, putând lua amploarea de *judecăți universale* şi participând la îmbogățirea *ştiinței*, ca patrimoniu al culturii întregii omeniri.

Deci, acelaşi proces de diferențiere, lărgire, creştere şi diversificare, de la stadiul inițial şi treapta cea mai de jos, care se declanşează în ordinea naturii organice din materia anorganică, se manifestă şi în domeniul cognoscibilului, sub raza rațiunii conştiente subordonându-se în mod tot mai substanțial părți masive din incognoscibil, în virtutea puterii de explorare a ştiinței şi dezvoltării societății umane,

care îşi îmbogăţeşte treptat utilajul descoperirilor şi modalităților de progres universal. Cu cât societatea umană este mai avansată, cu atât oferă individului condiții de perfecționare şi trai mai prosper. Maturizarea ascendentă a puterii de judecată a omului e în funcție de progresul societății ambiante.

Dovadă eclatantă despre menirea fundamentală a *concretului neîndoielnic*, desfăcut din încrengătura nemărginită a speculațiilor metafizice care sunt amenințate să devină incoerente şi chiar absurde, pierzându-şi orice legitimitate de rezistență prin părăsirea terenului de analiză verificabilă, ne-o furnizează un eminent gânditor român, vestit ca un competent kantian, Mircea Florian […] în cartea sa *Reconstrucția filosofică*, destinată elementului primar indispensabil al cugetării corecte, care este *datul.* Chiar metoda carteziană pleacă de la dibuirea certitudinii în existența palpabilă, punct viguros care să elimine îndoiala şi să-i permită o construcție rezistentă şi măreață, punct aflat în însăşi rațiunea omului: *cogito ergo sum*. În cartea sa amintită mai sus, Mircea Florian are o încheiere categorică: „nicio forță nu poate scoate gândirea din sfera datului, precum niciun om nu poate trăi multă vreme fără aer."[24] Cu citate din cele trei critici ale lui Kant: *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice* şi *Critica puterii de judecată*, Mircea Florian argumentează că la temelia întregului sistem rațional al monumentalei opere kantiene rezidă acel *dat*, fără de care ar aluneca în scolasticism ori într-o metafizică himerică.

În principiu, orice fenomen, chiar dintre cele mai subtile ale minții omeneşti, trebuie să suporte analiza genezei şi să fie accesibil explicației. Unii critici au fost tentați să minimalizeze filosofia lui Lucian Blaga şi să formuleze rezerve asupra sistemului său de gândire elevată şi întronată pe supreme culmi ale meditației. Să nu se uite că Lucian Blaga şi-a ancorat sistemul în mitologia şi folclorul nordului, în care domină transcendentul. Teoretizatorul mioritic la români e concrescut cu cele mai profunde rădăcini ale spiritului popular şi n-a înlăturat datul, cum însuşi îl confirmă undeva. Lucian Blaga, cu simbolurile pe care le descoperă în sursa populară română şi nord-europeană, operează în mod liber şi nu se face înțeles decât dacă i se analizează totalitatea creațiilor ca filosof, poet şi dramaturg […]

Revelații geologice despre geneza vieții. Din câtă geologie am studiat într-o perioadă de timp de trei ani, când am urmărit bibliografia relativă la rocile celor patru catene paralele principale de munți metaliferi din nordul maramureşean până în Clisura dunăreană din Banat, n-am întâlnit o mai fascinantă concepție ştiințifică asupra naşterii vieții din argilele mineralizate în puncte de extremă labilitate şi alterație ale biosferei, decât cea a geologului I. Atanasiu, pe care o rezum aci într-o evidentă necesitate de comparație cu iscările de diversitate ale fenomenelor în evoluția societății umane şi în maturizarea procesului de gândire din creierul omului[25].

Prin fazele de diferențiere a compoziției cosmosului dintr-o substanță inițial omogenă, s-au format „aglomerări de substanță" separate din punct de vedere chimic.

[24] M. Florian, *Reconstrucția filosofică*, Bucureşti, Edit. Casa Şcoalelor, 1944, p. 89.

[25] I. Atanasiu, *Diferențierea constituțională chimică a scoarței pământului*, în *** *Materia şi viața*, Bucureşti, Institutul de cercetări ştiințifice al României, Tip. Monitorul Oficial, 1944, p. 59–63.

Din substanța sistemului solar s-au grupat unități, ca soarele şi planetele, ce s-au desfăcut în numeroase şi variate grupări noi. În fiecare etapă se izolează unități cu domenii fizico-chimice diferite, provocând produse diferite. Elementele chimice cunoscute pe pământ au existat şi în substanța inițială, fireşte în proporții infime, felurite de cantitate, născându-se în acea substanță o *regiune de neomogenitate*, prin intrarea în funcție a *proceselor de atracție şi respingere* prin difuziune, începând astfel *diferențierea*. Unele argile îndeplinesc o serie de funcții ce interesează în mare măsură fenomenul vital, participând la formarea solurilor împreună cu acizii humici formați pe urma vieții vegetale, cu repercusiuni în umiditatea din păturile de suprafață ale scoarței, devenind impermeabile, reținând apă, sodiu şi calciu şi probabil Mg, K etc. Fenomenul vital se caracterizează prin extrema labilitate a grupărilor moleculare. Echilibrele tind să se dezagrege şi să se regrupeze într-altfel.

Lumea vie e un tot unitar întemeiat pe carbon şi putem distinge tipuri de viață diferite după natura elementului care este oxidat ca să obțină energie: tipurile carbon, sulf, fier, azot. Tipul carbon-oxidant, pe care se întemeiază azi viața, presupune existența clorofilei. Majoritatea corpilor oxidați de viața primară apar în cantități mari în exalațiile vulcanice: metanul, hidrogenul sulfurat şi amoniacul. Fenomenele vulcanice şi cele de orogeneză, rocile magnetice şi mineralele se regrupează la suprafață şi provoacă alterația atmosferică. Există zone de alterație ce se suprapun cu zonele climatice. „Domeniul vieții este domeniul de alterație", „viața apare ca un fenomen creator de contre" în stare „de tensiune cu mediul înconjurător", „centre reprezentate prin unități elementare ale fenomenului vital", energia pentru întreținerea potențialului propriu „vine de la energia şi căldura solară", „viața nu foloseşte pentru suportul ei material şi economia ei energetică decât oxigenul şi apa", celelalte elemente, carbonul, azotul, fosforul, sulful etc. „sunt foarte rare", „locul vieții în plină funcțiune este numai între 10^0 şi 40^0". Dependența de mediu, şi fizic şi chimic, a devenit mai târziu din ce în ce mai mare. Dar nu e vorba de „o biruință a mediului asupra vieții, ci dimpotrivă". Adaptarea e „o reacție de apărare, de economie de energie". „Viața dezorganizează, stăpâneşte şi foloseşte în modul cel mai complet posibil lumea neînsuflețită".

Concluziile învățatului geolog I. Atanasiu respiră optimism, cu viziunea precisă a puterii de stăpânire a omului, întinsă asupra naturii geofizice şi climatului biosferic. Viziune ştiințifică în vădită concordanță cu legile care intervin implacabil şi ireversibil în evoluția societăților umane şi în însuşi laboratorul germinării, dezvoltării şi maturizării puterii de judecată a omului. Concepția geologică, îndrăzneață în emiteri de teorii şi judecăți de valoare asupra diferențierii spectaculoase în ordinea fizico-chimică, ne serveşte ca arhetip de cunoaştere şi purcedere în analizele sociale şi raționale. De pildă, în operațiunile de prelucrare a materialelor senzitive şi de desfăşurare a puterii de abstractizare. Apoi în obligațiile de a pătrunde în virtualitățile autohtoniei române, pentru a i se valorifica substraturile şi a o pune de acord cu universalitatea.

O filă biologică. Fiziologul Claude Bernard, în aceeaşi măsură filosof de înaltă clasă, izbutise, sub ministeriatul profesorului şi istoricului Victor Duruy la învățământ,

să-şi realizeze construcţia celui dintâi institut de fiziologie în Franţa […] şi să publice studiile asupra creierului, inimii şi ficatului. Analizele sale biologice au stabilit în mod desăvârşit procentajul celor 14 elemente chimice constitutive ale organismului omenesc. Dacă microscopul a identificat la perfecţie cuantumul componentelor fizicului nostru, de ce ştiinţa întârzie să reuşească a reconstitui nu un foarte complex organism cum este cel al omului, ci pe cel mai simplu corp vital, cum ar fi cel al moluştelor? Natura e îndărătnică în dezvelirea integrală a secretelor ei de creaţie a vieţii. Mai sunt atâtea necunoscute de infinitezimală cantitate şi calitate ce scapă microbiologiei şi ingeniozităţii savantului de a recompune chiar numai o vietate unicelulară. Prin comparaţie, ne întrebăm dacă suntem în stare cu adevărat să dibuim până în pânzele albe, până în ultimele amănunţimi, mănunchiul întreg şi veridic al componentelor numeroase, delicate, subtile şi totuşi reale, care toate, printr-o sudură măiastră şi aproape impenetrabilă, dau fiinţă acelui tip de grup lărgit, de societate compactă pe care o numim naţiune. Am urmărit o literatură întreagă de drept constituţional, de politică, etică, sociologie, religie şi istorie pentru a cunoaşte multilateralitatea faţetelor, profilurilor, însuşirilor, mentalităţilor, sentimentelor, moravurilor care definesc acea realitate socială excepţională, care se subsumează în grandoarea formaţiei de naţiune aparte, specifică, una din sublimele înfăptuiri ale devenirii, ale dialecticii istorice.

Nu putem pronostica asupra evoluţiilor fenomenelor sociale într-un viitor îndepărtat. Sunt de partea acelor sociologi circumspecţi, care refuză să profetizeze. După cum sunt în mod declarat împotriva paseismului paradisiac, tot astfel nu mă unesc cu apologeţii profetismului ieftin şi mesianismului exaltat şi lipsit deopotrivă de bun simţ şi spirit critic. Aşa cum vitaliştii se zbat în dilema enigmei pătrunderii şi reconstituirii celei mai rudimentare forme a vieţii, deşi sunt în posesia procentajului exact chimic, tot astfel şi cercetătorii cei mai rutinaţi şi cutezători ezită să se pronunţe asupra secretelor totale ale regrupării genuine a tuturor acelor caractere sociale distinctive care încheagă şi cimentează societatea-tip numită seminţie, popor, neam, comunitate obştească, naţionalitate, naţiune. Pentru că naţiunea este o formă de colectivitate evoluată, detaşată din mulţimea confuză şi deţinătoare a unor semne manifeste de omogenizare şi maturizare a conştiinţei sigure de apartenenţă la grupul de care este legată pe viaţă şi pe moarte. Există o criză a cunoaşterii adevărului întreg. Societatea-naţiune e rezultanta unor infinite metamorfoze, lupte, încercări, prefaceri lente în asperităţile existenţei, înaintări pe dibuite în etape succesive, adaptări, prelucrări, adăogiri, însumări de experienţe şi originalităţi marcante, rod al transformării operate asupra naturii şi asupra mediului social, până ce atinge limpeziri de cristal, de oţel de cea mai bună calitate. Asemeni uneltei fine şi rezistente după sudură, şlefuire şi strălucire de metal. Cine poate cuprinde desfăşurările spectaculare în decursul timpului ale procesului constituirii naţiunii în toate elementele ei pozitive?

Aria carpatică – şantier febril de prefaceri. În regulă generală, ştiinţa conchide că, în faza incipientă, spaţiul geofizic imprimă, în mod predominant, amprente fiziologice şi existenţiale asupra populaţiei în preistorie, devenită pradă uşoară închipuirii exaltate, spaimei, pasivităţii şi adorării supranaturalului. Însă

influențele cedează treptat, în raport cu intervenția rațiunii, agenților dinamici de prelucrare şi stăpânire a naturii. Am demonstrat că în aria carpatică populația înrădăcinată milenar a schimbat fața teritorială, prin numeroase producții de bunuri, folositoare omului şi creşterii civilizației specifice. Aşezămintele obştiilor țărăneşti, instituțiilor cneziale şi voivodale, dreptul consuetudinar în cadrul autonomiilor autohtone prospere au dăinuit până în secolul al XV-lea, când cezarismul politic cotropitor, exclusivismul ecleziastic oficial şi feudalismul seniorial au impus regimul de servituți, de mutenie şi izolare, amenințând vitalitatea populației majoritate române. Însă dezrădăcinarea şi deznaționalizarea nu mai erau posibile, puterea de rezistență devenind călită şi nebiruită. Poporul retras în marile lui rezerve spirituale, când era răzbit de nedreptăți, izbucnea în exploziile răscoalelor, ca „soluții" unice până în 1918, când a proclamat unirea politică, împlinind o lege imperioasă a progresului autohton şi universal.

Configurația telurică intra- şi extra-carpatică extrem de felurită, cu reazeme în Dunăre şi Marea Neagră, a fost apreciată de geografi şi biologi ca fiind neobişnuit de atrăgătoare şi accesibilă aşezărilor umane statornicite din străvechime. Catena răsăriteană carpatică a rezistat, ca o baricadă greu de răzbit, invaziilor din stepă stârnite de secete, calamități şi nomadism fără sfârşit. Cununa munților prezenta avantaje deosebite pentru perioade lungi de pace, pentru activități productive continue şi spor demografic. Vasta şi domoala desfăşurare a munților înalți în descreştere până la sute de kilometri, pulverizată în dealuri, coline, măguri, şi pierdută în câmpiile vestice şi bărăganurile estice, constituiau adăposturi excepționale pentru păstorit, agricultură, vânătoare, pescuit, stupărit, pentru numeroase manufacturi şi mijloace comode de transport şi valorificări ale produselor. Felurimea îndeletnicirilor denunță destoinicia poporului în a nu lăsa neutilizată nicio sursă la îndemână. Reliefurile terenurilor, mulțimea apelor, felurimea văilor, luncilor, poienilor, fânețelor, păşunilor, imensitatea bogăției forestiere deschideau posibilități şi perspective de prosperitate inepuizabile. Întreagă această extindere teritorială a şi devenit un mediu fremătător de activități, care i-au primenit fizionomia printr-o neîntreruptă diviziune a muncii, dezvoltare a profesiunilor ramificate, conducând la o civilizație cu timbru propriu.

Complexul psihic al poporului român nici nu se lasă pătruns şi definit în întregul său conținut fără scrutarea atentă a împrejurărilor multiple şi bătrâne în care şi-a rostuit existența lentă, pe îndelete, durabilă. Cauzele determinate ale genezei şi limpezirii personalității națiunii rezidă în modalitățile individuale şi colective, în profilurile manifestărilor culturale şi creațiilor artistice. Diversitatea înfățişărilor solului, multitudinea surselor de trai oferite, diferențierea şi amplificarea ocupațiunilor au condus la un veritabil şantier de transformări, de creații continue, cu fecunde consecințe pentru națiunea română ferm fixată locului.

Ocupația de bază din vremuri foarte vechi a fost păstoritul, obişnuit la popoarele romanice, după cum a demonstrat etnograful filolog Ovid Densuşianu, poporul român dându-i o amploare fără seamăn. Turmele foarte numeroase de oi şi vite mari nu puteau fi îndestulate cu păşunile restrânse transilvane; de aceea oierii

erau constrânşi la cutreierări de meleaguri îndepărtate cu climat blând sezonier, în sud, în bălțile dunărene şi pe litoralul mărilor. Incinta redusă a podişului carpatic era nesatisfăcătoare. Se încheiau contracte şi acte diplomatice dictate de nevoile păstoritului transhumant, expansiv, ascendent carpatic (din vale la munte) şi descendent balcanic (coborâtor din localități de pe vârfuri de munți în văi). Oieritul era o întreprindere plină de riscuri. Reclama prudență, curaj, inițiativă, experiență, virtuți civice de răbdare, îndurare şi înfruntare a unor foarte grele obstacole şi întâmplări pe drumurile pribege. Însă răsplata era mănoasă. Venituri considerabile, prosperitate şi exigență. Brânzeturile, „caşul valah", lânurile, pieile, carnea se bucurau de căutare pe piețele străine. Azi s-a risipit confuzia dintre păstoritul transhumant şi nomadism, pentru că transhumanța nu se dezrădăcinează, ci revine cu regularitate acasă, la vatra de plecare. Păstoritul transhumant, împreună cu păstoritul sedentar şi agricultura au fost izvoarele rodnice de chivernisire gospodărească de totdeauna […] Tocmai de pe urma stabilității şi continuității în Carpați, variatele ocupații pastorale, agricole, industriale, forestiere, vânătoreşti, miniere, comerciale ş.a. s-au dezvoltat concomitent, diferențiat, în acelaşi spațiu. Schema istoricilor în sensul căreia vânătoarea, păstoritul şi agricultura s-ar fi succedat ca într-alte părți, de pildă în silvostepe, nu e valabilă pentru regiunea noastră. Nici nu este exemplu mai ilustrativ local pentru continuitatea românilor decât economia sedentară de porci şi de stupărit, care refuză schimbarea locului. Concluzia arheologilor şi geografilor că populația carpatică îşi putea împăca toate trebuințele prin exploatările bunurilor la îndemână în spațiul său natal este îndreptățită şi confirmată. Însuşi maestrul Brâncuşi a avut reflecția fericită: „niciodată nu vom fi îndeajuns de recunoscători față de pământul care ne-a dat totul."

Un al doilea resort fundamental de îndeletnicire în inima munților împrieteniți este, incontestabil, prelucrarea maselor lemnoase. Industria forestieră e multilaterală. Până astăzi, tăietorii pădurilor, cioplitorii de meserie dețin cunoştințe precise despre esențele diverselor categorii de arbori care se pretează la fasonare şi întrebuințare diferențiată. Moții din Munții Apuseni şi butinarii Maramureşului sunt maeştri în construcții de case, de ornamentări artistice de porți, confecționări de donițe, ciubere, buți, căzi, jilipuri, ferăstraie, lopeți. Tâmplari, dulgheri, sculptori de artă execută uşi, ferestre, altare de biserici şi orice lucrare în lemn, cu un dar de ingeniozitate neîntrecută. Până azi durează biserici de lemn ridicate înainte cu 600 de ani în Maramureş, veritabile monumente artistice, cu turlele lor impozante şi cu brâiele, coloanele şi decorurile tâmplelor în interior. Semne nepieritoare atât de elocvente pentru măiestria arhitectonică şi sculpturală.

Roirile de populație semnalate de istorici au fost determinate, desigur, de ciocnirile cu populațiile migratoare, atrase de configurația înzestrată a solului şi bogăția metaliferă a subsolului. Dar ele au putut fi provocate şi de expansiunea demografică şi de necesitatea schimburilor de producție cu vecinătățile. Apoi, spațiul prea strâmtorat în văi şi înghesuit în munți cu poieni, păşuni şi fâneață neîndestulătoare, avea nevoie de defrişări masive pentru noi aşezări şi activități

rentabile. Slavistul P. P. Panaitescu, în *Introducerea la istoria culturii româneşti*, deplânge puținătatea fețelor roditoare şi excesiva suprafață a dosurilor neutilizabile. Dar este o alternanță utilă şi foarte binevenită între funcțiile locurilor bătute de soare şi ale locurilor de dos, cu multă umiditate. Eu am remarcat în multe rânduri că locurile prea expuse la soare sunt bântuite de secete pustiitoare, iar salvarea vine de la dosurile adăpostite în preajma pădurii, unde umezeala favorizează deopotrivă recoltele şi furajele. Astfel, există compensări cu excelente consecințe. Muncitorii agricoli ştiu folosi atare avantagii naturale. Sunt înlăturate exclusivitățile din calculul lor realist şi prudent.

O imensă bogăție mult râvnită de toate popoarele dimprejur a fost sarea, din exploatarea şi comercializarea căreia se obțineau beneficii grase şi permanente. De la Ocnele Sibiului şi Mureşului, în linie dreaptă nordică, ce conducea prin Cojocna Clujului şi Dej, până la salinele Maramureşului, era la îndemână un nesfârşit şir de zăcăminte de sare aproape de suprafață, deci cu totul la îndemână. Dările impuse de regalitate se achitau cu cote de sare. Foarte solicitatul minereu de sare stârnea un interes vital pentru oameni şi animale. Toate câmpiile răsăritene, vestice şi sudice, precum şi populațiile din Peninsula Balcanică ahtiau după posibilitățile de aprovizionare din Carpați şi stimulau organizări de transporturi spre ele. De aceea sunt atât de frecvente acele *drumuri ale sării* […] Cantitățile considerabile pentru satisfacerea urgentă a clientelei vaste nu erau executabile numai cu poveri pe cai ori căruțe, ci grelele cantități se scurgeau pe plute, mijloc organizat de oieri şi plutaşi îndemânatici. De-a lungul râurilor Mureş, Someş, Olt, Bistrița şi Tisa, marfa era deservită de porturi fluviale, de felul celor de la Geoagiu, Mintia, Lipova şi Arad. Timp de zece ani cât am făcut ziaristică în redacția cotidianului „Românul" din Arad, asistam cu vie curiozitate la acostarea lângă malul Mureşului a plutelor cârmuite cu nespusă dibăcie de țăranii în costum național, care desfăceau recoltele şi produsele din munți: sare, combustibil lemnos şi cărbunos (lignit), scânduri şi bârne de construcție, fructe de soi, brânzeturi, lânuri şi alte felurite articole de pe plutele lor căutate de consumatori, care le aşteptau în sezoanele normale. Era o negustorie rentabilă şi deprinsă din bătrâne timpuri pe malurile apelor cu debit potrivit. Erau circulații stabile pe ape, căi „fără pulbere", străbătute de daci şi de romani, întemeietorii acelor porturi fluviale. Nu numai pentru depozitele de sare, ci şi pentru minereurile aurifere şi argintoase de la Roşia Montana şi Zlatna făceau popas plutele îndeosebi în Geoagiu […] Mintia lângă Deva, Lipova.

Atare nevoi de transporturi şi comercializări erau împlinite de profesioniști dibaci, prudenți, curajoşi. Românii îşi făuriseră renume ca plutaşi, barcagii, cărăuşi şi călăuze în Carpați şi în Balcani. Drumeția lor atesta voinicie şi experiență, calități oțelite şi atât de des remarcate nu numai în istoria şi literatura noastră, ci şi în cărțile străine. Cea dintâi scriitoare română de reputație mondială, Dora d'Istria (Ghica), stabilită în Elveția şi Italia, călătoare neobosită, a stat de vorbă cu ciobani macedo-români, care o chestionau despre stările României, unde ar fi dorit să-şi transfere

rosturile. Întreaga ei literatură, atât de cuprinzătoare, e îmbibată de patriotism şi de democratism înaintat[26] […]

Cu un exercitat simț de orientare, băştinaşii transilvani pun în valoare orice cotlon geografic, din lunci ori de pe coaste şi pripoare. Casele lor sunt un complex de depozitare şi adăpostire a agoniselii şi vieţuitoarelor pentru a birui vitregiile naturii. Poiata de îngrăditură din nuiele e o anexă vitală, ca şi grajdurile de vite. Prin defrişări se obține huma grasă, bogată în vitamine. Casa e în centrul parcelelor de „hodăi" la depărtare pentru întreținerea vitelor, iarna, cu locuri de față şi de dos în alternanță de culturi, pentru a învinge seceta toridă ori excesele ploilor putrede. Totul e meticulos prevăzut. O încercuire de atenanțe (anexe – n.ed.) dă casei aspect de fortificație contra viscolelor şi riscurilor.

O viziune modernă, realistă, minuțioasă, ştiințifică a ariei carpatice ne-o înfățişează cel mai tânăr dintre geografii învățământului superior clujean, Tiberiu Morariu, care întregeşte analizele autorităților precursoare, ca Papiu, George Vâlsan ori Vintilă Mihăilescu. În studiul său *Funcțiile fizice şi economico-geografice ale Transilvaniei* subliniază prodigioasa varietate de clinuri şi poziții, Carpații fiind „cel mai lung lanț vulcanic european"; „catenele muntoase centrale fac parte din cei mai tineri munți ai Europei"[27]. Se adaugă felurimea climei, vegetației, faunei, solurilor, peisajului geografic şi diversitatea resurselor naturale cu posibilități multiple de dezvoltare economică. Arhitectura reliefului şi rețeaua hidrografică deschid peste 30 de trecători de vale şi pasuri de munte (predealuri) în Carpați, teritoriul României fiind distribuit în procentaj egal: 32% munți, 35% dealuri, 33% câmpii. Inelul muntos periferic al Carpaților e zimțuit de zece vârfuri cu altitudine de 2500 m. Plaiurile însorite şi crângurile cu culturi la 1300–1400 m, cum sunt comunele Măguri şi Mărişel, încadrează Carpații în „categoria munților care cheamă şi rețin la ei pe om"[28]. În Carpați se practică cel mai intens păstorit din Europa. Rețeaua de râuri e divergent radiară, din munți în toate razele, spre şesuri. La poalele munților e abundentă producția cerealieră, pomicolă, viticolă. În zonele Ploieştilor, Piteştilor, Craiovei şi Bacăului sunt exploatate zăcămintele de petrol. În patrulaterul Munților Apuseni sunt sursele celor 84% minereuri de aur ale României. Alte minereuri complexe sunt argint, bauxită, aluminiu, mercurul, cuprul, zincul, pirita, cărbunele, plumbul, sulful, fierul, magneziul. Am subliniat numai caracterizările ce conțin noul şi definesc fizionomia carpatică, din unghiuri neştiute, cu certitudine […]

Ştiința sociologică despre formarea națiunii. Teoreticieni cu viziuni largi asupra propăşirii şi fericirii oamenilor au existat din toate vremurile. Codificatorii crezurilor religioase indiene, musulmane, scandinave, creştine sunt autorii unor

[26] Ar fi ceasul suprem să i se respecte testamentul de la Eforie, de a i se traduce şi publica operele scrise în franceză, germană şi italiană.

[27] T. Morariu, *Funcțiile fizice şi economico-geografice ale Transilvaniei*, „Apulum", VI, 1969, p. 23.

[28] *Ibidem*, p. 30.

filosofii etice cu menirea de a-l umaniza pe om, a-l elibera de instincte dezechilibrate şi a-i face viaţa mai suportabilă. În republicile antice, s-au formulat apoi vaste sisteme de cugetare, în frunte cu stoicismul – cel mai răspândit, mai etic şi profund răscolitor sistem dintre ele. Jurişti, legişti, şefi de triburi şi cetăţi au simţit nevoia îndreptarelor morale, nescrise la început, apoi consemnate în arhive, cum au fost ale înţeleptului Solon, ale lui Pisistrate şi Licurg, cu meritul de a fi salvat şi imortalizat textul *Odiseii* şi *Iliadei*. Dreptul civil roman a fost diversificat şi s-a impus ca model peste milenii în reglementarea raporturilor dintre oameni. Însăşi ştiinţa relaţiilor interindividuale în evoluţia societăţii şi formaţiei naţiunilor, sociologia, e de origină relativ recentă, ea făcându-şi vad cu metode de cercetare deosebite de ale filosofiei, psihologiei, istoriei şi dreptului, considerate totuşi ca interferente, ca interdisciplinare, cu numeroase atingeri, completări şi împrumuturi de elemente. Cultura sociologică vizează substraturi de ţesături ce descifrează corelaţii de mai reale amplitudini în desfăşurarea progresului omului, statului şi societăţii.

Sociologii au analizat plurilateral caracterele constante ale grupelor umane încă din perioada triburilor primitive de slabă concentrare şi dimensiune a răspândirii, fixate ori nu pe un anume teritoriu, fondate pe îndeletniciri şi interese materiale şi pe rasă (triburi patriarhale, clanuri, fratrii-ginţi). Ivindu-se caste şi clase, în acele grupe s-a instaurat regimul inegalitar aristocratic cu vasalitate şi clientelă. Puterea politicii este intim amestecată cu cea economică: palatele regilor minoici şi ale faraonilor erau depozite de grâu şi magazii alimentare pentru obşte. Puterile nu sunt centralizate, ci disparate.

În civilizaţiile mediteraneene apar *naţiunile*, când fixarea pe sol este completă. Migraţiile pastorale şi vânătoreşti erau obstacole pentru dezvoltarea grupelor sociale, însă concomitent cu fixarea şi progresele culturii pământului populaţia creşte rapid, cadrele primitive se destramă şi sunt înlocuite cu cele naţionale.

Sociologul M. Hariou[29] comentează formaţia naţiunilor ca un fenomen de extremă importanţa în zilele noastre, când se brodează atâtea dispute pe marginea naţionalismului şi internaţionalismului. De ce prezintă naţiunile o actualitate frapantă? Pentru că ele constituie *materia primă* a statelor, germinează opoziţia între guvern şi suveranitatea naţională şi încopcie legătura de înrudire spirituală cu gândirea unităţii grupului însuşi. Naţiunile sunt grupe de populaţii fixate geografic, cimentate pe afinitate spirituală conştientă, deţin aceleaşi credinţe, au acelaşi fel de-a simţi, gândi şi activa, şi se disting printr-o lungă coabitaţie, printr-o comunitate de rasă, limbă şi ideologie; în sânul grupului totuşi se tolerează mai multe religii. Gândirea şi voinţa unităţii sunt datorate în primul rând acelui „nucleu naţional tradiţional", care provoacă asimilarea imigranţilor, dacă numărul naturalizaţilor e relativ mic. Marele număr al naţiunii e în continuă formaţie prin gândirea, voinţa şi sentimentul comun, prin mediul de viaţă în care se poate trăi bine împreună, încălziţi de dragostea de acest mediu care ia denumirea de *patrie*,

[29] Maurice Hariou (1856–1929), jurist francez, profesor la Facultatea de Drept din Toulousse.

fiind necesar să se realizeze o organizație socială într-o centralizare politică transformată în stat. La început, națiunile n-aveau legi scrise, ele funcționau doar în puterea obiceiului, a acelui *jus gentium* din vârsta instituțiunilor primitive, dispersate cum erau în cetăți, seniorii, mici principate, ghilde, corporații, hanse ale negustorilor, fără şefi permanenți, deci națiuni *larvare*. Numai metamorfozarea lor într-un stat concentrat realizează trecerea de la individualitatea amorfă, pozitivă, la personalitatea rezonabilă, puternică, dinamică.

Şcoala sociologică solidaristă pleacă de la formulele elementare în sensul că: „omul se naşte debitor societății", că „individul nu poate nimic fără solidaritate socială, însă continuitatea istorică este forma cea mai fecundă a solidarității" (Auguste Comte), că „obişnuințele colective şi transformările prin care trec ele neîntrerupt" decid soarta instituțiilor (Mauss şi Fauconnet), iar „puterea credințelor colective duce la conformismul strict obligatoriu" (Lévy-Bruhl). Tezele solidariste dau aparența subalternizării nimicitoare a individului, pus în slujba copleşitoare a societății, ca şi când aceasta ar fi un scop, o finalitate căreia trebuie să i se jertfească integral omul particular. Ele admit dezvoltarea şi conservarea omului, însă numai pentru ca activitatea sa să aibă efecte multe şi utile pentru alții. Aşa pusă chestiunea, doar pentru justificarea teoriei solidariste, se pierd din vedere numeroase alte laturi ale circuitului individ-națiune-universalitate-națiune-individ, pentru că, în cele din urmă, întreaga scară a fazelor progresului, toate entitățile intermediare între omul ca termen primar şi universalitate, inclusiv aceasta din urmă, marchează tot atâtea posibilități de contribuție, pe cale inversă de acum, la progresul omului, care este alfa şi omega în umanitate […]

Nicio clipă să nu ne închipuim că evoluția poate fi concepută ca o singură linie dreaptă ascendentă, ci diagrama ei e foarte sinuoasă, se scurge în circumvoluțiuni uneori amețitoare în oscilația lor, în zigzaguri suitoare şi coborâtoare, cu toate că în cele din urmă se rezolvă tot în ascendență, însă sub forma mai multor linii ondulatoare, un mănunchi bogat de curbe cu tendință urcătoare. Grafia progresului desemnează o încrengătură biruitoare în favoarea ridicării lui.

Legile de dezvoltare a societății îşi primenesc şi îşi îmbogățesc conținutul şi expresia după particularitățile autohtone potrivit dialecticii materialiste. Din ciocnirea contradicțiilor au țâşnit curente irezistibile de prefaceri. Clasicismul a cedat romantismului. Opoziția lui Huss, Luther şi Calvin a provocat o breşă istorică în conformismul placid catolic. Împotriva absolutismului monarhic, parlamentele britanic, american, francez au proclamat drepturile elementare ale progresului în univers. Un lanț biruitor de fenomene ale dezvoltării sociale şi naționale, a căror declanşare este în serie încă o perioadă lungă înainte, pentru că o mare parte a globului orbecăieşte încă în beznă, iar dreptatea, ca şi adevărul, este în mers continuu. Pentru că formațiunile națiunilor sunt foarte lente, vechi şi de o coeziune foarte viguroasă, putem conchide că şi continuitatea lor va fi foarte îndelungată. Jean Jaurès, eroul căzut victimă blamării militarismului, aprecia astfel viitorul lor:

„naţiunile se vor înălţa în umanitate fără a se dizolva.” Distinsul filosof şi sociolog marxist nu numai că excludea orice antinomie între patrie şi socialism, ci definea sublima corelaţie în următorii termeni patetici: „Socialismul nu se mai separă de viaţă, cu atât mai puţin de naţiune. El nu dezertează din patrie, ci se serveşte de patria însăşi pentru a o transforma şi mări.”

„Să se realizeze unitatea umană prin subordonarea tuturor patriilor uneia singure? Ar fi un cezarism monstruos, un imperialism înspăimântător şi opresor. Altceva este o federaţie liberă a naţiunilor autonome repudiind folosirea forţei şi supunându-se regulilor generale de drept.” Nu suprimând patriile, ci înnobilându-le, ridicându-le la umanitate fără să piardă nimic din independenţa, originalitatea şi libertatea geniului lor. Chiar dacă patriile n-au fost până aci decât organisme de forţă şi chiar dacă s-ar uita partea de voinţă, gândire, raţiune şi drept, de liber şi sublim devotament, progresul uman trebuie să se realizeze în marile grupe istorice.

„Forţa, victoria spiritului nu constă în a repudia natura, ci în a o ridica la el, a o transforma gradat. Individul uman însuşi este produsul unei îndârjite evoluţii a naturii; unde va fi sprijinul său în a se lansa mai sus, decât nu în natură”; „toată natura, de jos până sus, este asociată la înălţarea spiritului.”[30]

Dintre bărbaţii politici ai Transilvaniei, acela care s-a pronunţat în favoarea unei solidarităţi a românilor ardeleni pe o perioadă de cel puţin 20 de ani de la Adunarea Naţională din 1 Decembrie 1919 a fost sociologul Vasile Goldiş, raportorul unirii de la Alba-Iulia. Într-un congres de la Sibiu, ţinut în 1921, teza sa despre un „blocus ardelenesc” a fost aplaudată de intelectualitatea prezentă, în frunte cu Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Valeriu Branişte, Ion Lupaş, Ion Lapedatu, Valeriu Moldovan ş.a.[31] Goldiş argumenta teza sa cu imperativul democratizării radicale a vieţii de stat, răstimp util pentru ştergerea vestigiilor feudale întipărite de secole în toate instituţiile publice austro-ungare. Într-o tipăritură mai veche, V. Goldiş făcea o critică severă legiuirilor sectare ale Tripartitului medieval al lui Verböczy, în care noţiunea de „popor” e restrictivă: „intellige solummodo dominos praelatos, barones et alios magnatos atque quodlibet nobiles, sed non ignobiles” (plebea, poporul de rând, masa iobagilor e exclusă din conceptul de „naţiune”). După ce face un scurt istoric al problemei, el intră curajos în actualitate. Condamnă regimul arbitrar al grofilor şi baronilor care susţin liniştea şi ordinea doar cu baionetele jandarmilor. Teza actuală a evoluţiei este evidentă: „Statul trece tot mai accentuat la formele capitalismului.” „Muncitorimea organizată consideră că e o chestiune de viaţă ca pe tărâm economic să se pună capăt comprimării salariilor şi să nu mai fie lucrători grevişti.” „De aceea muncitorimea pretinde ca fiecare popor să se poată cultiva în limba sa maternă.” „Internaţionalismul socialismului însemnează propriu-zis negaţia oricărei apăsări a naţionalităţilor. În programul partidului social-democrat din Ungaria este înscrisă egala îndreptăţire deplină a popoarelor din Ungaria.”[32]

[30] J. Jaurès, *Eléments du socialisme*, p. 343–347.
[31] I. Clopoţel, *Criza democraţiei în România*, Cluj, Edit. „Societatea de mâine”, 1926, p. 12.
[32] V. Goldiş, *A nemzetiseg kerdesröl* (Despre problema naţionalităţilor), Arad, 1912, p. 64.

Umanitatea martirizată şi dominată de prea multă vreme de spectrul unor forţe închipuite, dintr-alte sfere decât cele organic legate de însăşi viaţa, are dreptul să-şi liniştească geniul tulburat şi să privească încrezătoare în munca organizată a energiilor conştiente proprii, reuşind să deţină o cunoaştere a celor mai subtile dintre probleme: viaţa, conştiinţa, inteligenţa.

O pagină de excepţională viziune ştiinţifică aparţine genialului savant bănăţean dr. Victor Babeş. Într-o lecţie inaugurală la Universitatea din Cluj, în 1919, combate plaga politicianismului cu clientela sa ruinătoare şi defineşte ştiinţa ca „adevărul, cunoaşterea şi întrebuinţarea forţelor noastre spre fericirea omului". El făcea elogiul ştiinţei atotcuprinzătoare, neexistând fenomene inabordabile pentru ea. Prin perfecţionări excepţionale de laborator, dr. Babeş prevedea chiar pătrunderea în esenţa însăşi a inteligenţei foarte aproape de ordinul electricităţii şi se întreba: „după aceste experienţe nu este oare îndreptăţită speranţa că *ne va succede a supune mintea omenească ştiinţei naturale?*"

„E prea adevărat că conştiinţa omului este o formă de manifestare a unei puteri ce este de tot diferită de celelalte manifestări ale materiei. Dar nu vedem oare în natură o mulţime de exemple unde din combinaţiunile materiei se nasc materii şi puteri de tot diferite? Astfel o anumită combinaţie de elemente produce deodată viaţă, o anumită celeritate a vibraţiilor produce un element nou, lumina."

„Şi pentru ce n-ar fi posibil ca o combinaţie şi chiar o complicaţie oarecare chimică, o masă imensă de impresii din afară, o plasticitate infinită şi un câmp foarte extins în creierii omeneşti pentru completarea impresiilor, în fine o armonie şi o conlucrare a acestora să fie în stare a produce acel fenomen al naturii în creierul omenesc, pe care îl numim *minte omenească*, minte care se frământă cu filosofia."[33]

Printre cei mai incisivi critici ai stărilor sociale vechi de la noi este naturalistul Grigore Antipa, care deţine paternitatea următoarei constatări amare: „la ţară continuă cel mai crud regim de selecţie naturală." Iar neegalatul problemist Caragiale conchidea: „degeaba se-nvârtesc boierii, zilele constituţiei actuale sunt numărate."

Atâta vreme cât naţiunea română se zbătea de două milenii în împrejurări vitrege, împărţită geografic şi politic sub dominaţiile germano-ungare, otomane şi ţariste, ea era împiedicată să-şi creeze instituţiile moderne de cultură şi ştiinţă. Condiţia primară a maturizării şi progresului neîngrădit era neatârnarea, dezrobirea naţională şi socială. E o certitudine că în statele poliglote şi imperialiste sunt privilegiate naţiunile „guvernante", care subjugă pe celelalte, deposedându-le de drepturi şi răpindu-le mijloacele bunăstării şi culturalizării […]

Tot în legătură cu principiul naţionalităţii, evoc aci o participare la analiza stărilor de acasă. După proclamarea unirii la Alba-Iulia, în presa săsească ardeleană s-au exprimat temeri că legiuirile radicale ale Marelui Sfat şi ale Consiliului Dirigent din Sibiu ar putea atinge interesele comunităţii germane, mai ales printr-o reformă agrară lărgită prin expropriere şi naţionalizare. Când în cotidienele

[33] V. Babeş, *Opere alese*, Bucureşti, Edit. Academiei R.P.R., vol. I., 1960, p. 12.

„Kronstädter Zeitung" din Braşov şi „Siebenbürg D. Tagblatt" din Sibiu au apărut articolele reputatului ziarist Emil Neugeboren de opoziție la reforma agrară şi la alte măsuri legislative de stânga, am argumentat în „Gazeta Transilvaniei" îndreptățirea reformelor ca act de dreptate pentru populația majoritară română crunt asuprită sub vechiul regim. Afirmam că privilegiile au fost ale trecutului unguresc şi opresiv. Justificam cât de echitabil este să admită şi concetățenii saşi ca poporul român să-şi revendice o situație egalitară. De pildă, la o totalitate de 300.000 locuitori saşi, şi la un număr de 300.000 locuitori români să coexiste tot atâtea şcoli, industrii, prăvălii de comerț, întreprinderi şi instituții bancare. Executarea onestă a principiului de egalitate a condițiilor economice şi culturale. Discuția noastră ținută la un înalt nivel intelectual n-a alunecat în polemici. Însuşi Neugeboren a semnalat urbanitatea expunerii punctelor diferențiate de vedere. Poporul german s-a acomodat situației şi adunarea națională de la Mediaş a votat unirea Transilvaniei cu România. Se crease o osmoză fericită de înțelegere reciprocă şi pacificare internă.

Prioritatea ştiinței despre om. Nimic mai natural decât ca fiecare categorie de specialişti să-şi apere autonomia disciplinei, acordându-i un primat asupra altora. Dintr-un punct de vedere, este îndreptățită să se rezume la această arie circumscrisă de obiect, pentru a-i consacra acea concentrare de silințe care e reclamată de condiția succesului. O seamă de autorități ştiințifice s-au ridicat împotriva caracterului utilitarist al lucrărilor. Nu toate ştiințele îşi vădesc de îndată eficacitatea. Unele, dacă nu majoritatea lor, nu urmăresc efecte lucrative, ci valoarea impersonală şi prestigiul descoperirilor, însă bine ştiind că odată activitatea lor se va solda în beneficiul omenirii. Până azi, sunt departamente de stat aşa-zise „neproductive", neîncadrate similar cu altele cu necesitate la zi. Matematicile, literaturile, şcolile clasice, bibliotecile, muzeele, creşele, cultele, în disprețul funcțiilor recunoscute de sporire a patrimoniului cultural al societății, îşi manifestă cu întârziere misiunea. Un publicist (dr. D. Martin) semnala că „ştiințele fundamentale nu au totdeauna o consecință practică directă". Faraday se întreba: „care este utilitatea unui nou născut?" Există şi cercetări şi instituții neeficiente direct, ci după aşteptare. Nu numai din punct de vedere etic, ci şi ştiințific utilitarismul e dezaprobat ca incompatibil cu răsplata materială pe loc. Însă orice scriere, orice efort intelectual are un obiectiv sigur, se adresează unui public, unei societăți, ramuri de proliferare a produselor într-un timp, cândva. Dacă tindem spre origini, spre evoluția lucrurilor, nu se poate concepe să nu ajungem la un consens, că ştiința despre om deține o prioritate manifestată şi neîndoielnică, noi toți fiind interesați în crearea cadrelor de perfecționare a lui, pentru a fi el capabil să-şi aducă o contribuție mai substanțială la progresul uman general.

Printre creațiile naturii, omul este o culme, o acumulare ancestrală, o indicație de maxima capacitate de realizare, diferențiere selectivă. Se iveşte întrebarea: este omul un scop, o finalitate în ordinea ascendentă a lumii? Cognoscibilul îşi lărgeşte neîntrerupt aria cuprinderii asupra existenței exterioare, ca şi asupra imensității subconştientului psihic. Analiza noastră se opreşte asupra

fenomenelor observabile şi consideră că n-are nici un temei să abordeze străfundurile agnosticismului. Am intrat în domeniul metafizicii speculative insondabile. E aşa de vast câmpul explorării asupra omului – de-aproapele nostru, încât tezele despre el implică eforturi multilaterale şi multidimensionale. O câtime infinitezimală de consideraţii să ni se permită şi nouă în spaţiul şi timpul de faţă.

Până ce a luat „chipul" – fizionomia antropologică din vremea noastră, speciei umane i-au trebuit sute de mii şi milioane de ani, iar de aici înainte, într-un ritm mai accelerat, alte zeci de mii de ani îi vor fi necesare pentru a atinge nivelul spre care aspiră, dacă peste tot e imaginabil un nivel de dezvoltare la care s-ar putea opri.

Ne interesează factorii care favorizează propăşirea omului. Însuşi omul devine factorul propulsiv al progresului lumii. El e impulsul iniţial şi către el se întorc, în beneficiul său final, întreaga filieră de organizaţii ce iau fiinţă pe scara istoriei mondiale. De la om pleacă totul, diferenţierea gândirii, specializarea în infinite direcţii, multiplicarea utilajului, lărgirea orizonturilor culturale, desfăşurarea tuturor ştiinţelor şi civilizaţiilor din vremuri imemoriale de pe glob. De aceea ştiinţa despre om apare pe primul plan al umanităţii şi prelucrării materiei din care a descins el însuşi cândva. Fiecare fiinţă umană e interesată să ajungă la un astfel de stadiu al evoluţiei, încât mediul natural şi social să fie în concordanţă cu cele mai potrivite măsuri ale mărimii complexului de însuşiri cu care este dotată prin ereditate şi înmulţite de caractere dobândite de la înaintaşi şi de la societatea contemporană. Şi iarăşi, omul nu se poate întoarce nici împotriva naturii care i-a plămădit fiinţa, nici împotriva grupei sociale restrânse ori colectivităţii mai largi care i-a înlesnit şi definit formaţia, integritatea caracterului şi individualităţii. Oricât de restrâns a fost agregatul primar uman în începuturile lui, el a oferit singurul cadru în care membrii lui au dobândit o înnoită siguranţă de viaţă şi dezvoltare. Cu vremea, ei s-au descătuşat de tirania zeităţilor, a clasei conducătoare, a obiceiurilor primitive şi superstiţiilor. Relaţiile interindividuale i-au săltat din obnubilaţie şi au provocat o realitate luminoasă nouă, deasupra indivizilor, societatea. Viaţa societăţii nu e o subsumare de voinţe individuale, ci o realitate distinctă care acumulează patrimoniul experienţelor civilizaţiei anterioare. Iau fiinţă instituţii ce nu se împietresc în formule statice, ci sunt supuse transformărilor dinamice continue. Fenomenele sociale proprii obiectivelor ştiinţei sociologiei sunt chiar aceste „instituţii vii" care se formează, funcţionează şi se transformă în momente diferite (Mauss şi Fauconnet). Societatea deţine o misiune decisivă de educaţie, creştere şi perfecţionare a individualităţii omului. La rândul său, omul are obligaţia firească de a sluji societatea cu întreaga sa capacitate de muncă şi invenţie. Condiţiile de dezvoltare a culturii omului îşi stabilesc cadrul multilateral de garanţii şi creşteri în formaţia *societate-naţiune*. După cât de sacre sunt drepturile individului, cel puţin tot atât, dacă nu mai mari, sunt drepturile naţiunii în care sunt depozitate imensele îmbunătăţiri realizate prin jertfa generaţiilor precursoare.

Un pas mai departe, o etapă necesară şi hotărâtoare a progresului o constituie relaţia de universalitate care împresoară pe om şi agregatele interpuse. Pentru ca naţiunile să-şi definească şi realizeze scopurile sublime de culturalizare, de

desăvârşire a independenței şi suveranității de stat, să-şi creeze instituțiile ce corespund împrejurărilor, resurselor şi aspirațiilor poporului, să facă posibilă maturizarea civică a cetățenilor, în univers e neapărat nevoie de curmarea conflictelor şi iritațiilor dintre națiuni, renunțarea la forță şi violență. Prin asentiment, să se recurgă la tratative rezonabile, paşnice.

Între autohtonie şi universalitate se sudează plurilateral, în mod foarte lent, o serie tot mai densă de relații intermediare în forma unui circuit tot mai amplificat în beneficiul comun, al omului, al ansamblului etnic, al forului universal. Raporturile rudimentare leagă pe individul descins din hominizi de grupul înrudit, prin totem, prin gintă, prin trib, din nevoia apărării de grupurile rivale, de fiare, de calamități nimicitoare. Agregatele şi-au solidarizat componenții în virtutea durității de a-şi culege hrana la început şi a o produce ulterior prin ocupații pastorale şi agricole, când s-au iscodit uneltele de piatră, bronz şi fier. Păstoritul urmat vânătorii, apoi agricultura au constrâns clanurile şi triburile la viață nomadă, la despărțirea în caste şi clase, la cutreierarea unor teritorii foarte întinse, ca să scape de pârjolul secetei şi prăpădul epidemiilor. Tipul viitor de convieţuire a fost municipalitatea. Iloții şi plebeii s-au ridicat împotriva monopolului puterii de către satrapi şi patricieni. Sclavagismul a fost umbra imperialismului asiatic, persan, macedonean, roman şi german. O sumedenie de națiuni au luat ființă prin destrămarea acelui imperialism şi apunerea Evului Mediu. O eră nouă s-a deschis pentru popoarele lumii. Revirimente elementare modifică societățile şi consolidează națiunile, permițând posibilități mărite de valorificare pentru om.

În măsura în care indivizii scapă de tirania imobilismului şi cezarismului, iar societatea e însufleţită de modificări vioaie şi restructurări prin mulțimea instituțiilor de toată natura, se iveşte posibilitatea de a-şi înmulți cunoştințele, a-şi ageri simțurile şi rafina gusturile unei vieți ridicate prin exigențe înnoite. Pentru această înviorare morală şi spirituală, pentru lărgirea puterii de autocontrol şi pătrundere a fenomenelor sociale, sunt necesare şi fundamentale stările sociale în care se găseşte națiunea prin întregul complex psihic ce i s-a imprimat şi pe care îl reflectă prin toți porii sufletului. Națiunea este unitatea reprezentativă a mentalității şi aspirațiilor componenților ei. Activând pentru ei cu instituțiile create în beneficiul tuturor, națiunea e sigură că şi capacitatea de activare a elementelor individuale în beneficiul ei va fi mai efectivă. Nici nu se pot concepe națiuni înfloritoare fără nivelul ridicat al cetățenimii încadrată cot la cot în toate sectoarele de muncă. Națiunea este o realitate atât de indispensabilă în propulsarea progresului obştesc, încât ea contează ca o forță hotărâtoare în balanța civilizației întregii umanități mondiale. Cu cât fluiditatea măsurilor şi mobilitatea funcționării instituțiilor sociale sunt mai asigurate şi ating toate straturile şi periferiile organismului social, stimulând energiile populare la activități publice şi auto-educație, cu atât națiunea va dobândi o pondere mai substanțială în cântarul valorilor universale.

A defini conceptul de națiune în întregul ei realism este o întreprindere de perspectivă. Teoretic şi practic, întâmpini dificultăți în calea unei descifrări, parțială cel puțin. Aşa cum deosebit de dificilă problemă este pentru un fiziolog –

şi până azi rămasă nedezlegată – de a compune cel mai elementar nucleu vital, protistul unicelular, deşi procentual se cunosc cu exactitate matematică chiar elementele chimice ale corpului uman[34], tot astfel mai stăruie semne de întrebare şi în acest domeniu. Totuşi, omul de ştiinţă deţine numeroase date pentru a explica acest ansamblu de particularităţi care s-au elaborat infinit de încet în decurs de secole ori chiar de milenii la un popor, printr-o sudură psihică foarte complicată. Naţiunea înseamnă triumful unei conformaţii spirituale identice, izvorâtă din comunitatea de limbă, folclor, mentalitate, comportare etică, lupte pentru aşezări geografice stabile şi pentru pământul necesar traiului, biruinţe asupra vitregiilor dinlăuntru şi din afară, apărarea intereselor şi aspiraţiilor comune, cucerirea independenţei şi libertăţii de a se închega într-un stat propriu neatârnat, apărarea viitorului pentru el şi generaţiile succesoare.

E fapt cert că naţiunile au răzbit în arena mondială ca formaţiuni istorice deosebit de elaborate şi foarte viguroase, galvanizate printr-o lungă convieţuire şi infinite similitudini de afirmare. Ele sunt grupuri etnice şi etice indisolubil cimentate prin serii de manifestări într-un stil de viaţă *sui generis* ce le conferă o personalitate zămislită prin agregarea compactă şi masivă a părţilor constitutive. Sunt deci realităţi sociale, societăţi cu atât mai dense şi mai rezistente, cu cât conştiinţa propriei personalităţii, a idealurilor comune şi puterilor de care dispun e mai profundă, mai trează, mai activă. Nu orice mulţime, nu orice formaţiune demografică nedezvoltată, numeric insignifiantă, nu orice societate primitivă poate fi înglobată în conceptul de naţiune. După o formulă a sociologului Spencer, primitivii prezentau o unitate confuză, pe când modernii dau profilul unei eterogenităţi armonice.

În dreptul internaţional şi în ştiinţa sociologică despre om şi societate, s-a stabilit riguros, ştiinţific, că naţiunea a devenit un concept general recunoscut, o categorie a raţiunii universale, care intră în formulele definitive, cele ale progresului contemporaneităţii. Ce va fi mâine nu putem şti. Suntem împotriva profetismului, ca şi contra paseismului – fantasii şi riscuri de acelaşi grad. Azi însă este cert că naţiunea contează ca o necesitate a promovării ei ca factor pozitiv al progresului umanităţii.

Şi iarăşi s-a căzut de acord cu certitudine că, după cum omul este organic legat prin toate fibrele fiinţei sale de naţiune drept cadru de valorificare a calităţilor native şi posibilităţilor de eflorescenţă spirituală, tot astfel şi naţiunile nu pot trăi în izolare, în orgoliu autarhic, ci sunt conştiente că prosperitatea şi viitorul lor strălucit trebuie să aibă ca suport sigur şi indispensabil încadrarea voluntară într-un organism internaţional, într-o societate liberă a naţiunilor, unite prin asentiment deliberat. Garanţia circuitului paşnic al culturii, ideilor, prefacerilor, al schimbului de experienţe şi producţii între naţiuni şi state rezidă într-o aşezare justă a raporturilor pe scară mondială, aşa cum glăsuieşte statutul organizaţiei înfăptuite teoretic după Al Doilea Război Mondial, fără a fi fost şi respectat în litera lui întreagă. O.N.U. este

[34] Savantul H. Coandă precizează că, procentual, creierul conţine 84%, iar întregul corp omenesc 70% apă.

însă un organism considerabil, care militează pentru încetarea războaielor şi pentru stingerea conflictelor numai prin tratative de pace între națiuni.

Nici cultura, nici bunăstarea economică, nici perspectiva de înaintare în lume nu se pot concepe fără astfel de aranjamente de ordin social, încât omul să dispună de rânduiala maximei desfăşurări de însuşiri creatoare prin națiunea sa liberă şi înzestrată cu atributele instituțiilor progresiste, iar națiunile să scape de spectrul violenței şi fricii, dându-şi mâna, optând pentru reglementări internaționale în favoarea păcii, respectându-şi semnătura pe un pact cu O.N.U. În națiunile curente ale legalității internaționale, drepturile omului, drepturile națiunilor şi îndreptățirea ființării unei autorități universale ca atribut suprem în litigii au fost onorate de o consfințire generală. Există deci perspective de a se lărgi căile progresului uman la orice scară, de la autohtonie la universalitate.

Regula sociologică adecvată. Circuitele valorificării omului. Puterea de observație, intuiție şi reflecție a omului asupra obiectelor şi mediului înconjurător s-a lărgit şi întărit, detaşându-se, eliberându-se de sub noianul întruchipărilor supranaturale, încorporate în sumedenii de zeități, pe care a căutat să le îmblânzească şi apropie. În cele dintâi creații literare de folclor transmis prin oralitate sunt tot mai frecvente tendințele de eliberare a omului şi de avizare asupra mijloacelor de transformare a ordinii lucrurilor prin iscusință proprie. Sfinxul Tebei a fost doborât de om. Prin dibăcie ingenioasă, Ulise a învins pe ciclopul gigant Polifem. Prometeu a răpit secrete ale Olimpului şi le-a transmis omului. Iar nesfârşită e savoarea povestirilor orientale din *O mie şi una de nopți*. Prin darul său miraculos de a rememora pilde de înțelepciune, Şeherezada a izbutit să îmblânzească instinctele abominabile de suprimare a femeilor de către ferocele Riad-şah. Morala literaturii acesteia fermecătoare este că Alah „are grijă de toți cutezătorii"; „când Alah vrea să binecuvânteze omul, întâi îi înmulțeşte mintea, pe urmă îi dă şi averile."[35] Deci un splendid elogiu al virtuții omului dintru început, de la primele licăriri ale inteligenței.

Raționaliştii greci şi romani, în frunte cu stoicii, au atins culmi supreme de explicare a fenomenelor naturii prin puterea suverană a rațiunii. Seneca proclamă: „numai rațiunea desăvârşeşte pe om, numai rațiunea desăvârşită îl face fericit"; „adevărul nu există fără rațiune."[36] Stoicismul era un sistem universal de gândire, pleda pentru „drepturile întregii omeniri". Seneca era pe deplin orientat, ca cel mai înaintat savant al zilelor noastre, pentru că ajunsese la următoarea formulă superbă: cunoaşterea naturii şi ştiinței duce la binele suprem şi începi a fi asemeni zeilor, iar nu imploratorul lor ...

Numai cât ... ce lung drum mai e necesar omului, peste secole şi milenii, să se integreze chiar şi numai în ordinea civilizației europene, nici aceasta desăvârşită.

[35] E. Camilar, *O mie şi una de nopți: basme arabe*, Bucureşti, Edit. Tineretului, vol. II, 1956–1959, p. 65.

[36] Seneca, *Scrisori către Luciliu*, Bucureşti, Edit. Ştiințifică,1967, p. 221–222.

Atâtea inovații şi modele de construcții tehnice şi sisteme de gândire se proliferează târziu şi neîndestulător în favoarea omului, chiar în cele mai bătrâne state cu instituții şi concepții avansate. E un imens drum de parcurs de aci înainte. La ora actuală, nici cele mai bogate țări nu-şi pot permite luxul renunțării la arme şi trecerii la regim consimțit de relații paşnice internaționale. Dar să nu disperăm, să nu ne postăm în atitudine de pasivitate şi resemnare, ci să dibuim continuu noi căi de asentiment general la coexistență şi cooperare fructuoasă între toate națiunile globului.

Fapt este că nu numai societatea va răsplăti, involuntar chiar, pe om pentru toată truda provocării înfloririi ei, ci în măsură tot mai considerabilă înseşi aşezările sociale neîntrerupt prelucrate, rafinate, modernizate de hărnicia omului, se vor reflecta în el însuşi, într-un nivel tot mai exigent de muncă şi intelectualitate. Pronosticul lui Karl Marx este cât se poate de adecvat când remarcă dublul efect al înrâuririi activității omului asupra naturii: concomitent cu modificarea operată asupra naturii, *omul îşi modifică propria sa natură*.

Gospodăriile tot mai înfloritoare, meşteşugurile, artele, experiențele confortului, capacitatea rezistenței față de calamități şi ostilități, îngrădirea exploatării şi profitului, scăderea beneficiului ilicit, împiedicarea stoarcerii plusvalorii de către clasa avută prin abuzuri şi viclenii fac tot mai eficientă solidarizarea păturilor muncitoare şi le sporesc încrederea în virtuțile aportului de civilizație. Este un circuit strâns de valori răsărite din felurile de muncă în cadrul social. Omul se ridică foarte lent, însă sigur, pe asprul drum al vieții, se ajută pe el însuşi şi-şi creează punți succesive de valorificare a calităților, împotriva servituților şi la adăpost de îngrijorările zilei de mâine. Perspectivele sunt ferme. Toate legile de dezvoltare a societății şi progresului se rostesc în favoarea omului.

Națiunea şi componentele sale. Doctrinele politice şi juridice substanțial elaborate şi proclamate de două adunări naționale ale Statelor Unite şi Franței în două momente de importanță istorică (1776 şi 1789) au avut un răsunet epocal, revoluționând mentalitățile şi instaurând o nouă ierarhie a valorilor umane pe temeiul democrației şi experienței. Principiile libertății şi egalității şi-au făcut vad în inimile popoarelor, însuflețindu-le în dobândirea neatârnării de stat, prin emanciparea cetățenească a omului şi autodeterminarea națiunii.

Un grad de remarcabilă evoluție într-o parte a lumii. Însă raza aceasta de stări mai accesibile la cultură ale omului şi națiunii este delimitată. Ea cuprinde aproape în totalitate Europa, două treimi din America de Nord, cam o treime din America Latină şi Asia şi în proporție neînsemnată continentele Africa şi Australia, unde popoarele sunt slab dezvoltate şi mai există triburi neintegrate în viața de stat, fără o conştiința politică de sine. Cam 2/3 din omenire se zbat în analfabetism, subalimentație şi primitivism. Cât de relative şi fragile sunt deci concepțiile juridice şi sociologice care se pronunță azi în general asupra omului şi societății, dacă sunt atât de inegale stările umanității contemporane. Câtă ardoare şi fermitate

necesită lupta pentru extinderea culturii şi maturității politice în toate unghiurile în care e aciuită biata umanitate. Nu sunt date încă unități de măsură pentru integrarea întregii umanități într-un ritm ferm şi regulat de propulsie pentru toți, ci sunt în vigoare preferințe de discuții ce includ doar nişte regiuni cu populații „ajunse", ridicate. Evident că succesele înregistrate de om şi ştiința sa sunt foarte mari şi că în viitor procesul de civilizație va decurge într-un timp record față de mileniile întârziate. Sunt înalte pozițiile cucerite de omul european, care s-a infiltrat de-a binelea şi în celelalte continente cu instituțiile de acasă, provocând şi promovând dezvoltări de civilizații ce întrec chiar nivelul său, cum sunt cazurile elocvente ale Americii nordice şi Japoniei, industrializate la extrem. Obiectivul civilizației umane este încadrarea omului de pretutindeni, indiferent de naționalitate, de idiomul lingvistic, de religie, mentalitate, colț geografic, stare materială şi grad de intelectualitate, deci fără nicio excepție, în circuitul marelui proces al valorificării, prin adaptarea la curentul general în virtutea unității speciei. Problemele se vor înmulți peste măsură în perspectiva timpului apropiat chiar. Contemporaneitatea noastră, chiar în dimensiunile restrânse desemnate mai sus, este foarte absorbită de multiplicitatea întrebărilor ce i se pun în privința progresului omului. Infinite dificultăți se ivesc de-a curmezişul potențialului său de afirmare. Cu cât orizonturile intelectuale ale omului sunt mai largi, cu atât e mai fermă şi apropiată perspectiva universalizării culturii. Cum reuşeşte omul să obțină acele orizonturi? Printr-un concurs favorabil de împrejurări, când societatea în care trăieşte şi mediul geofizic prelucrat de destoinicia lui îi oferă prilejurile intelectualizării. Societatea şi natura înconjurătoare sunt cei doi factori determinanți ai perfecționării lui.

Mă opresc la câteva nedumeriri stârnite de savanți sociologi de înaltă clasă. Autori ai unor cărți erudite asupra sistemului de relații interindividuale, care sunt obiectul însuşi al sociologiei. Recunosc: cărți grele de conținut şi foarte convingătoare. Şi totuşi, într-o oarecare măsură, unilateralitatea lor este izbitoare. Ating autonomia ființei umane, subordonându-o sugrumător societății. Ca şi când societatea ar fi un stăpân predestinat, pe care eşti dator să-l serveşti cât trăieşti, față de care ai avea numai obligații de care nu te poți scutura până la moarte.

Nimeni n-a demonstrat teza aceasta cu mai mult aparat „ştiințific", mai cuprinzător şi laborios decât Durkheim, care de altfel mai deține meritul de a fi dat corp definitiv şi doctrinei saint-simoniste – atât de dezlânate până la el – în prelegerile sale despre socialism de la Universitatea din Bordeaux[37]. Ce e societatea după Durkheim? O pluralitate de subiecte individuale asociate. Personalitatea colectivă e altceva decât totalul indivizilor componenți. A se conserva, a se dezvolta un individ cu efecte utile pentru alții e un scop superior ce decurge dintr-o sursă superioară. „Dacă există o morală – precizează Durkheim – un sistem de datorii şi obligații, trebuie ca societatea să fie o persoană morală calitativ distinctă de persoanele individuale ce le cuprinde şi din sinteza cărora ea rezultă"; „morala nu începe decât când începe dezinteresarea, devotamentul, când

[37] E. Durkheim, *Le socialisme*, Paris, Alcan, 1928.

subiectul căruia ne subordonăm are o valoare mai înaltă decât noi indivizii, ori numai colectivitatea este un subiect care posedă o realitate morală mai bogată, mai complexă decât a noastră"; „morala începe acolo unde începe viaţa de grup; există grupe diferite: familia, corporaţia, cetatea, patria, internaţionale cu ierarhii ce se pot stabili în grade deosebite; morala nu e numai *pentru* societate, ci e făcută *de* societate."[38]

Durkheim instituie o ierarhie declarată între om şi societate. Societatea ar fi o realitate privilegiată, superioară. Evident că societatea e o sinteză, o realitate distinctă faţă de indivizii care o compun, însă nu este un scop în sine pentru care componenţii sunt aserviţi, sunt ţinuţi să se sacrifice. Teza acceptabilă ar trebui mai degrabă inversată: cu cât societatea este mai diversificată, amplificată şi în puterea unor mijloace înmulţite de prosperitate, cu atât şi indivizii componenţi sunt stimulaţi şi îndreptăţiţi a reclama avantaje superioare şi beneficii din bunurile achiziţionate de munca lor.

Concepţia sociologică despre obligaţiile individului a fost însuşită şi dezvoltată de discipoli ca Mauss, Fauconnet şi de alte mărimi consacrate în sociologie, cum e Bouglé, apoi de autorul doctrinei solidariste, Léon Bourgeois, cu numeroşi aderenţi. Componenţii au fost priviţi ca nişte entităţi în inferioritate, cu răspunderi de fidelitate şi serviciu total pentru societate, ceea ce este o injustiţie, o unilateralitate.

Reflecţiile nu se pot opri la această stânjenire a omului. Regula generală sociologică e mai sintetică, mai cuprinzătoare, adecvată, asemuită spiralei ascendente, care antrenează nu numai cursul societăţilor, ci, în fond, şi al perfecţionării omului. Deodată cu fenomenul creşterii societăţii, în mod implicit beneficiile radiază şi asupra omului. Ritmul de universalizare se întreţeşte şi cuprinde o sumă tot mai considerabilă de autohtonii înfloritoare, de pretutindeni ţâşnind şi sursele care saltă pe individ spre trepte mai ridicate de viaţă şi progres.

Mobilitatea socială. O caracteristică esenţială a naţiunii române este documentată de autorii atlasului lingvistic în cadrul Muzeului limbii române din Cluj, sub direcţia lui Sextil Puşcariu: mobilitatea socială excepţională la vremi de bejenie. Mişcări strategice de retragere în adăposturile codrilor puţin accesibili triburilor înarmate invadatoare şi lacome de prăzi şi de capturi de oameni. Mişcări elastice cu reveniri repezi după scurgerea puhoaielor din zonele tulburate. Năvălitorii ce mai zăboveau epuizaţi, răzbiţi de lipsuri, erau gata de tranzacţii cu „fugiţii", implorând reluarea muncilor şi furnizarea de hrană, metale, sare şi alte produse. Mlădierile la stările de alarmă şi scutirea existenţelor în munţii primitori a devenit o tactică, o însuşire ce reclama virtuţi deosebite de bărbăţie, vigilenţă şi mobilizare de mase încă din vremea contactelor primare cu slavii. Se certifică organizaţiile de *vlahi* în munţi şi de *slavoni* pe văi. Timp de 400 de ani a durat ţara Vlahia Mare în Tesalia şi Pind. Capitala acelui „rex Bulgarorum et Blachorum" era în Târnovo. Pături orăşeneşti bogate de vlahi aveau aşezări prospere, castele pe

[38] E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, 1912, p. 263.

munți şi numeroase turme de oi. Împăratul Ioniță Asan participa cu oşti în armatele cruciate în 1221. Între secolele XI–XIV, „vlahii" au deținut rol conducător în Balcani. În 1203, ei au luat prizonier pe împăratul Baldovin. Bizanțul apelează la concursul militar al ducilor dobrogeni şi geți nord-dunăreni contra regilor unguri. Masele române din preajma Dunării au rol în înființarea principatelor libere. Regii din Buda şi principii Transilvaniei folosesc oşti române împotriva împăraților germani şi incursiunilor tătăreşti. Un aflux însemnat sud-dunărean se produce prin macedonenii presați de expansiunea otomană, elemente înstărite, destoinice şi întreprinzătoare, care ne-au hărăzit familii ca Şaguna, Mocioni, Gojdu, Sina, mecenați ai culturii românilor transilvăneni. Această experimentată mobilitate a generat omogenitatea socială şi a întreținut continuitatea şi unitatea poporului român.

Receptivitate, calificare, inovație. Încercările de a defini mănunchiul de însuşiri deosebitoare ale poporului român n-au izbutit încă în veridicul şi deplinătatea lor. Avem numeroase descrieri livreşti, prea îndepărtate de realitate, iar sociologia încă nu şi-a programat obiective sistematice într-o atare direcție. De la Drăghicescu şi At. Joja deținem câteva înseilări prea sumare ce nu par verificate prin anchete directe. Sunt de preferat cunoştințele din contactele şi experiențele personale. Timp de câțiva ani am fost în centrul unor mari mişcări de populație muncitoare, cum e Braşovul. Până la unirea din 1918, cca. 80% din muncitorimea industrială calificată era germană şi maghiară, iar 20% din serviciile inferioare erau deținute de elemente române, aproape în întregime necalificate. Prin forța împrejurărilor şi înmulțirea uzinelor, au gravitat spre Braşov lucrători din vechea Românie, într-un număr continuu sporit, cifrat într-un moment dat la 50.000. Grație puterii de receptivitate a cunoştințelor şi de introducere în rulajul tehnic atât de complicat, calificarea lor a inversat procentajul de odinioară. Capacitatea de absorbire, de punere la curent cu tehnicitatea a mărit nivelul de muncă şi existență. În cadrul universității socialiste, având cursurile de trei ani, mi-am dat seama de asimilarea teoretică deplină a problemelor. Şi nu peste mult timp s-au ivit inovatorii care au provocat economii şi îmbunătățiri continue în procesul de producție. Ingeniozitatea, deşteptăciune şi intuiția erau, de altfel, calități curente la poporul nostru şi în trecut, prin probe aspre în munci de altă natură, cum am văzut, iar în era industrializării intense ele şi-au făcut apariția din plin.

Tehnici de arte meşteşugăreşti. E câte o teză de-a dreptul ingrată. E dificil de a o aborda în plenitudinea specificității şi complexității ei. Ansamblul carpatic a fost un teritoriu prelucrat de timpuriu sub imperiul multilateralității ocupațiilor şi stimulentelor de a inventa meşteşugurile reclamate de populație, pentru a pune în valoare resursele naturale şi a crea mijloace necesare de subzistență. Gospodăriile presate de expansiunea demografică aveau nevoie de lărgiri de teren prin deşteleniri şi defrişări: frunzişul putred al codrilor, bogat în vitamine, dădea îngrăşăminte ce asigurau recolte excelente. Culturile se întindeau până la altitudini

apreciabile. Cartoful şi ovăzul creşteau şi la 1200 m în Munții Branului, Apusenilor, Herculanelor şi Maramureşului. Locuitorii nu se îngrămădeau exclusiv în satele văilor, ci-şi construiau case acolo sus, pe coaste cu pajişti, poieni, fânețe, livezi, bătătură lângă păduri cu izvoare limpezi de apă. Arhitecți ca G. M. Cantacuzino, cu viziunea satului, şi etnografi ca Romul Vuia, creatorul muzeului în aer liber „Hoia" de lângă Cluj, au exprimat elogiu îndreptățit omului de munte, nu numai pentru că ştia alege vatra pentru casă într-un peisaj superb, în cea mai pură atmosferă – pe vârfurile plate ale dealurilor, ca şi pe fețele bătute de soare –, ci şi pentru că el hotăra stilul arhitectonic, fiind un neîntrecut maestru în construcție. Arhitectura, sculptura, tâmplăria, dulgheria, dogăritul, peste tot fasonarea esențelor lemnoase erau profesiuni îndemânatice, arte veritabile ale munteanului, o tehnicizare exercitată din bătrâni şi transmisă generațiilor. Tehnici meşteşugăreşti înfloritoare s-au răspândit pe toate văile. De pildă în Bihor: pe Valea Buduresii de pe lângă Crişul Negru erau multe şteze (piue) pentru bătutul țesăturilor; în satele Leheceni, Sălişte, Cărpineat, Săscior ardeau cuptoarele de olărit pentru clondire, cârcege, ulcioare; în Brihani şi Vărzarii de sus se preparau cărbuni de lemn (lignit); în Vărzarii de mijloc duduiau făuriştele securarilor, ateliere de confecționat coase, topoare, cuțite, seceri; în Vărzarii de jos se specializaseră ciubotarii; în Vaşcău îşi aveau atelierele cojocarii; în Sârbeşti sumănarii, țundrenii. În comuna Sinteşti din Banat, marfa pentru târguri era războiul de țesut ornamentat artistic. Pe cursul Begăi, la Pietroasa, se exploata piatră de moară, cu rază de desfacere până la Orşova şi până pe Crişul Alb. Olăritul ca meserie ancestrală se mai practică şi azi la Jupâneşti, Biniş şi Obârşa. Centrul de „uşi crețe" cu placaje în desene geometrice era în satul Breazova pe Bega, un sat vestit în dulgheri care construiau biserici cu o tehnică renumită, mobilier şi căzi de mărimi rare. Tehnici impecabile pentru industrii de textile, exploatări miniere, ferăstraie, mori, fierării, vase de aramă împânzeau toată regiunea, împăcând multele trebuințe. Fireşte că vor fi existat împrumuturi de civilizații de la imigrați şi vecinătăți, însă adaptate la particularitățile locului. O unealtă bună peregrinează pe distanțe mari. Meşteşugarii locali erau multilaterali, fără şcoli profesionale, ci numai cu şcoala experienței moştenite de la înaintaşi şi perfecționată de ei înşişi. Te întrebi: de unde atâta forță de agilitate, receptivitate, inventivitate şi ingeniozitate în fabricarea şi mânuirea cu exactitate a pieselor tehnice […] Tehnicienii aceştia laborioşi satisfăceau multiplele necesități de aprovizionare cu articole manufacturate, meşteşugăreşti, casnice şi apărau harta etnografică a poporului român, prea des amenințată de sfârtecarea şi ciuruirea prin infiltrațiile colonizărilor dirijate de regalitatea catolică de la anul 1100 încoace până la 1918, stânjenind aşezările străvechi ale băştinaşilor.

Trei autorități în descrierea meşteşugurilor populare de înaltă clasă artistică au dibuit rafinamentul construcțiilor arhitecturale, sculpturale şi picturale, exprimând elogii nețărmurite. Gr. Ionescu[39] relevă un „bogat şi variat repertoriu de forme constructive şi de elemente autohtone, cu mărturii de păstrare a caracterelor

[39] Gr. Ionescu, *Arhitectura populară românească*, Bucureşti, Edit. Tehnică, 1957, p. 9.

autohtone". Casa dacilor conservă tipul locuinței neolitice; forma, materialele şi procedeele de construcții foarte asemănătoare cu unele colibe din părțile muntoase; „există o unitate de concepții, o înrudire vădită între tot ce s-a realizat în trecut pe întregul teritoriu al țării." Formele de teren extrem de felurite: munți, dealuri, platforme, poieni, văi strâmte sau largi, au impus o anumită orânduire în maniera aşezărilor şi ocupațiilor. Economic, geografic şi demografic, satul împrăştiat, răzleț, răsfirat ori adunat geometric în văi, grăieşte despre talentele remarcabile ale artiştilor şi dibăcia locuitorilor în a stăpâni natura, peisajul, supunându-l modului prielnic de propăşire.

Însuşirile psihice oglindite în folclor, melosul popular şi artele rustice. În intimă corelație cu lingvistica acționează folcloristica. Puține diferențieri le despart, mai degrabă se întregesc şi constituie un tot organic. Folclorul nu se rezumă la idiomuri de limbă, ci îmbrățişează un amplu câmp din domeniul muzicii şi dansului. George Enescu, Constantin Brăiloiu, Sabin Drăgoi sunt exemplare distinse ale culturii artei populare şi prelucrării motivelor în arta cultă.

O cât de sumară înfățişare a melosului popular încheagă o frescă uimitoare a creațiilor definite ale geniului multimilenar în diversele părți ale pământului românesc. Folclorul muzical şi coregrafia dețin indicii certe despre talentele originale care reflectă gama simțămintelor poporului român cu totul altfel nuanțate, cu totul distincte de ale altui popor, formând un buchet de caracteristici ce-i aparțin numai lui.

Să consultăm antologia *George Enescu*[40]. Enescu e întâi de toate un compozitor, un gânditor. El interpretează într-un chip profund just sensul creației muzicale, când se pronunță astfel: „țăranul român poartă muzica în el; ea e tovarăşa lui în singurătatea munților şi câmpiilor, ea îi liniştește spaimele, îl ajută să-şi spună dorul, nostalgia inexprimabilă care îi umple sufletul; născută din suferințele poporului român prigonit de năvălitori, muzica sa este dureroasă şi nobilă chiar în ritmurile săltărețe ale dansurilor"; „folclorul nostru nu numai că e sublim, dar te face să înțelegi totul, e mai savant decât toată muzica aşa-zisă savantă, şi e într-un fel cu totul inconştient, e mai melodic decât orice melodie, dar asta fără a vrea, e duios, ironic, trist, vesel, grav"; „şi în doina noastră se răsfrânge ca într-o piatră scumpă un mozaic de raze", ea poartă „pecetea precisă a țărânii noastre româneşti". Enescu îşi da seama de „tezaurul uriaş al folclorului, care conține capodopere definitive", „giuvaiere în sine", şi „e extrem de rafinat şi de o bogăție de necrezut"[41]. Dintre aprecierile atât de prestigioase ale lui Enescu, mai reținem: „muzica este un grai în care s-oglindesc, fără posibilitate de prefăcătorie, însuşirile psihice ale omului, ale popoarelor"[42]; ea exaltă „meritul mare inițial al anonimului care a conceput melodia"[43]; vor fi influențe străine strecurate la români? Da, „dar

[40] *** *George Enescu*, Bucureşti, Edit. Muzicală, 1964, p. 36–37.
[41] Andrei Tudor, *Enescu*, Bucureşti, Edit. Muzicală, 1958, p. 29.
[42] *** *George Enescu*, …, p. 31.
[43] *Ibidem*, p. 37.

asemeni organismelor puternice care asimilează principii străine, nu şi-a pierdut personalitatea prin împrumut”[44]. Enescu remarcă o „deosebire între muzica ţigănească şi muzica populară română” şi subliniază „vigoarea poporului făuritor al minunatelor melodii de mare intensitate ritmică”. Creațiile populare sunt „un patrimoniu acumulat de secole cu trudă şi credință”. Efectele muzicii? – „îmblânzirea semenilor”, „menirea sfântă a muzicii este să stingă urile, să potolească patimile şi s-apropie inimile într-o caldă înfrățire, aşa cum a înțeles măreața antichitate creând mitul lui Orfeu”[45], mai accentuează Enescu de pe înaltul piedestal al sublimelor sale concepții. Consideraţiile lui Enescu sunt parte integrantă a studiului prezent, care, în esență, tinde să demonstreze fizionomia originală a poporului român oglindită în folclorul muzical şi coregrafic. Se evidențiază cu certitudine o latură constitutivă a personalității națiunii române, crescute, „şlefuite”, cristalizate, maturizate în tipar singular de-a lungul mileniilor. Acest folclor semnificativ se naşte, se amplifică şi deține un foarte precis caracter de definitiv. Un tezaur care reclamă respectul cuvenit din partea celorlalte popoare. Folclorul stinge urile de rasă, în consecință implică şi imperativul de a se recunoaşte dreptul elementar al neatârnării şi întrupării în suveranitate proprie de stat asupra meleagurilor carpatice cu astfel de însuşiri caracteristice inviolabile şi etern valabile, ca un comandament al progresului.

Ne-am referit la Enescu şi i-am cules mărgăritarele de preț ale reflecțiilor sale asupra cântecelor şi horelor originale ale poporului român, pentru că vocabularul său cuprinde chintesențe atât de complete şi definitive, încât n-ar putea fi egalat de altcineva în frumusețea adevărului şi expresiei. Comentariile acestea asupra folclorului muzical şi coregrafic sunt valabile şi în ceea ce priveşte folclorul literar al basmelor, eposului descriptiv şi liricii prozodice.

Mai considerăm că în acest domeniu întins, caracteristic şi probatoriu prin excelență asupra caracterelor specifice, care sunt podoaba eternă a unei națiuni, ne sunt cu totul utile declarațiile maestrului compozitor transilvan Gh. Dima, cu un rol decisiv în cultivarea motivelor populare şi prelucrarea lor în arta cultă. În două centre străvechi de cultură, Braşovul şi Sibiul, Gh. Dima a fost profesor de muzică la seminarii, preparandii şi licee, organizator şi conducător al aşa numitelor „reuniuni de cântări”, cu obştească participare a celor mai remarcabile voci şi talente artistice. În revista prestigioasă „Luceafărul”, care înmănunchease sub protagoniştii publicişti Octavian Goga şi Octavian Tăslăoanu o întreagă generație de poeți, prozatori, artişti plastici, cântăreți şi oameni de ştiință – e vorba de o veritabila epocă „Luceafărul” între 1900–1016 – a apărut în nr. 6 din 1913 un interviu al maestrului Gh. Dima în resortul său de creație fecundă. Desprindem numai două texte scurte, frapante prin adevărul lor permanent peste veacuri: „Acei compozitori care vreau să creeze o muzică superioară românească trebuie să

[44] *Ibidem*, p. 38.
[44] *Ibidem*, p. 31.
[45] *Ibidem*.

trăiască în contact cu poporul, trebuie să-l cunoască, şi fiecare fibră din sufletul lor să fie îmbibată de spiritul genuin al poporului, căci numai aşa vor reuşi să fie reflexia artistică a neamului lor." Apoi, maestrul continuă: „Noi românii avem o comoară de motive populare care sunt cultivabile. După cum ruşii au reuşit să creeze cu ajutorul motivelor din melodiile lor populare o muzică superioară cu care au cucerit lumea, introducând în muzica universală nota nouă a sufletului lor, aşa şi noi vom reuşi. Se aşteaptă numai geniul creator, care, sintetizând melodiile noastre în compoziţii artistice, să introducă şi muzica românească în arta universală."

Mână în mână cu folcloristica, se desfăşoară munca de migală a etnografiei. E egal de elocventă prin documentarea la faţa locului în „ţările" mărunte din văi şi lunci, cum sunt Ţara Haţegului, Ţara Oltului, Ţara Bârsei, Ţara Maramureşului etc. Ţărişoare de mărimea voievodatelor dintru începuturi. În etnografie şi-a dobândit titlul nepieritor savantul Romul Vuia, întemeietorul muzeului şi parcului etnografic din Hoia Clujului. A luat apoi fiinţă Institutul de Etnografie şi Folclor din Bucureşti sub direcţia lui Brăiloiu şi Sabin Drăgoi. S-au înfiinţat catedre universitare cu scopul intensificării studiilor etnografice şi folcloristice, iar Institutul de Istorie a Artelor şi muzeele din ţară se consacră achiziţionării de obiecte artistice şi adâncirii desprinderii de motive şi simboluri din străvechile ţesături, cusături, din ornamentaţiile sculpturale, ca şi din olărit şi alte arte şi industrii practicate din vremi imemoriale în vatra carpatică.

Etnografi de înaltă clasă au fost Dumitru Comşa, fondatorul celei mai selecte şi originale expoziţii în 1905 în Sibiu, când *Astra* şi secretarul ei Corneliu Diaconovici au construit palatul cu inscripţia *Muzeu naţional* în parcul central al municipiului. De atunci încoace, la adunările generale ale prestigioasei *Asociaţii transilvane pentru cultura şi literatura poporului român*, ai cărei secretari au fost George Barițiu, Corneliu Diaconovici, Octavian Goga, Octavian Tăslăoanu, precum şi la despărţămintele ei din judeţe cu filiale în numeroase localităţi, s-a înrâurit deprinderea sănătoasă de a aranja expoziţii de port (costumaţie) şi de obiecte artistice ieşite din inspiraţia talentaţilor sculptori, pictori, olari, sumănari, precum şi din mâna inventivelor ţesătoare, cusătoare şi brodeze. Se acorda o atenţie deosebită în selecţionarea ornamentărilor rustice cu adâncă şi originală tradiţie a locului, tocmai pentru a se sublinia fondul distinct şi caracteristic al artei ce defineşte sufletul, gustul, rafinamentul şi întregul grup de calităţi ce împodobesc personalitatea poporului român, personalitate imprimată în toate sectoarele de îndeletniciri ale industriei casnice, ale construcţiei caselor şi uneltelor gospodăreşti. O mare varietate de meşteşuguri s-au răspândit până în ultimul cătun, purtând pecetea aparte a modului de a trăi, gândi, simţi şi crea după un stil deosebit. Arta aceasta ingenioasă a servit ca scut şi coeziune împotriva împilărilor administrative şi servituţilor grofeşti şi ciocoieşti. Ea a rezistat cu forţe multilaterale cotropirii şi dezarticulării. A deţinut o structură etnică şi etică de nezguduit, garanţie a victoriei de mâine. În momentul prăbuşirii forţelor opresoare, întreaga fiinţă naţională a apărut şi strălucit cu intensitate orbitoare în arena istoriei, reclamându-şi dreptul la

suveranitate de stat. Abia dacă pătrunzi cu cercetarea până la îndepărtatele periferii ale acestei imense societăți „de jos", ajungi la notații juste, „imponderabilele" cedând descoperirii pe teren.

Însă nimic nu ne îndreptăţeşte să fim orgolioşi când semnalăm buchetul de caracteristici ce constituie ființa organică, omogenă, răzbită prin tulburarea veacurilor şi mileniilor. Fiecare națiune poartă amprenta existenței proprii, a ocupațiilor, a meşteşugurilor şi măiestriei folclorului şi artelor plastice. Timpul îi limpezeşte trăsăturile particulare oglindite în toate manifestațiile vieții. Deține deci un tipar aparte care o singularizează, o individualizează şi-i dă dreptul la recunoaşteri în frontierele naturale ale întinderii etnice. Dacă de aici se detaşează dreptul la valorificare pe scară maximă a complexului național de calități până la întruparea în formă de stat al său, tot de aici îşi deține sursa şi obligația de a respecta alte popoare, nepermițându-şi mândria de a le umili în niciun chip prin ştirbiri de respect şi suveranitate. Niciun argument de natură strategică, economică, politică, istorică ori geografică nu poate fi invocat de provocări, acaparări şi năvăliri pe teritorii străine. Exagerările au dăunat înțelegerii între popoare. Nu există popoare „alese", superioare, ci numai dezvoltate, slab dezvoltate şi primitive, coexistând chiar în vremea noastră toate tipurile de vârste şi de stări sociale, până la triburile ca cea mai joasă dintre formele societății. Circulația de bunuri va străbate până la cele mai periferice, de pildă la cele din codrii Amazoanelor ... Cu cât mai rudimentare sunt condițiile de viață, cu atât mai accentuate sunt influențele mediului exterior geofizic. Sunt mlădieri şi tonalități care îşi întipăresc antropologic feluri de comportări şi aspecte chiar fiziologice.

Motivele – simboluri ale etnografiei. Intrăm mai detaliat în această temă. Tehnicile de „calibru mare" din industriile rurale enumerate, trecute sumar în revistă, sunt opera specialiştilor, bărbați cu chemare, talent, putere de imaginație, accesibili la secretele meşteşugurilor, deprinşi a continua artele străbune ce şi-au făcut loc în autohtonia carpatică. Sunt tehnici exterioare ale gospodăriilor individuale şi ale colectivității pe care le deservesc. De la ele atârnă o sumedenie de mărunte şi substanțiale profesii de artă migăloasă în resortul femeii pentru utilarea şi decorul interioarelor de casă. Războiul de țesut, spetele, suveica, vârtelnița, furca de tors, textilele din lână, cânepă şi in, pănurile drese la şteze (piue), mobilierul de lavițe şi scaune, căuşele de băut apă, colțarele, lingurarul, blidarul, cuierele etc. sunt ieşite din mâna bărbatului – maestru priceput la toate dichisurile, până la minusculele instrumente de care se servesc soția şi fiicele în broderii, țesături, cusături şi împodobiri în casă şi pe veşmintele de sărbătoare. Femeile se întrec cu bărbații în obținerea culorilor vegetale pentru decor. Armonizarea simetrică a liniilor şi coloraturii cade în resortul lor. Motivele de pe cămăşi, ii, chindee de culme, ştergare, marame, scoarțe, covoare, sumane, pieptare, pături, fețe de masă, traiste, pe gulere şi poale constituie o migală seculară, dacă nu milenară, şi reclamă studii serioase pentru a li se descifra sensurile, simbolurile.

Obiectele de artă răsfrâng cu multă fidelitate preocupările stăruitoare de smulgere de sub greutățile, deprinderile şi grijile împovărătoare. Ele sunt triumful, cântecul de biruință al vieții […]

Două mari inițiative se luaseră pe la începutul secolului al XX-lea în Sibiu şi Orăştie în această direcție, cu deosebită eficacitate. Sub auspiciile *Astrei* culturale şi grație capacității, concepției şi eforturilor excepționale ale lui Corneliu Diaconoviciu, veritabil ctitor din nou al instituțiunilor sibiene, s-a constituit şi inaugurat în 1905 palatul Muzeului Național, cu expoziție etnografică permanentă foarte valoroasă. În expoziție s-au adunat colecții de costume şi sculptură țărănească, mai ales prin destoinicia profesorului Dumitru Comşa şi a doamnei Maria Partenie Cosma. A fost un început cu rezonanță puternică în Bucureşti, unde s-a cumpărat o parte din colecția etnografică şi s-a pornit un curent de selecționare şi răspândire a artei populare specifice puterii de creație originală a personalității națiunii române. Al doilea focar însemnat şi cu urmări favorabile de propagare a motivelor caracteristice geniului popular a fost Orăştie. Aici a luat ființă un atelier laborios de țesut cu zeci de specialiste de pe valea Mureşului, în cadrul reuniunii femeilor din Țara Hunedoarei şi Hațegului, sub conducerea d-şoarei Barcianu. Costumele feminine ale atelierului au fost difuzate şi popularizate în toate regiunile bănățene, ardelene şi crişene. Se organizau baluri fastuoase chiar în Arad, eleganța şi bogăția costumelor constituind reuşita şi splendoarea festivităților. Cele două sute de furci de tors şi bâte cu incizii pe ele achiziționate de Dumitru Comşa de la ciobanii transhumanți de la Răşinari, Sălişte şi Poiana Sibiului au stârnit vâlvă şi au demonstrat un rafinat gust artistic tradițional. Albumele Comşa şi Maria Cosma rămân realizări plastice foarte prestigioase.

Muzeele din Sibiu, Braşov, Făgăraş, Deva, Cluj, Oradea, Orăştie, Arad, Timişoara, Goleşti, Craiova, Bucureşti şi Iaşi au organizat secții etnografice şi se străduiesc să evidențieze motivele de inspirație. Motivele sunt fiziomorfe (cosmice, soarele, fulgerul), fitomorfe (spic de grâu, fragă, cucuruz, brad), zoo şi antropomorfe, sociale-casnice (jugul de boi, vasele). Tălmăcirea lor în continuare ne va genera dezlegări aşteptate pentru civilizația distinctivă a plaiurilor carpatice. Sculptura în lemn a Gorjului a inspirat monumentalele creații ale lui Brâncuşi, hărăzind patriei *Coloana fără sfârşit* şi complexul *Porții sărutului*, *Mesei dacice şi scaunelor* din parcul Tg. Jiu pentru eternizarea eroilor căzuți în luptele de eliberare. La Moisei, în Maramureş, sculptorul Vida Geza a înălțat cele treisprezece coloane pentru nemurirea cetățenilor victime ale curajului de a înfrunta pe cotropitori, utilizând motivele de încrustări de pe porțile atât de artistice şi elocvente ale regiunii. Arta cultă se brodează pe fondul luminos şi atât de definitivat al artei țărăneşti. În această artă rezidă temeiurile tari ale definirii personalității poporului român.

Tenacitate, rezistență, vitalitate, individualitate politică. După câtă experiență am putut acumula din observație directă şi din învățămintele istorico-politice ale altor națiuni, mi-am format convingerea fermă că popoarele asuprite

dețin un mănunchi de superiorități morale incomparabile, neajunse de națiunile „preferate" şi beneficiare ale puterii confiscate în stat. S-ar părea un paradox, însă această concluzie apare ca un incontestabil fapt de psihologie populară. Tocmai din cauza umilirilor, înjosirilor, nedreptăților în serie frecventă de ordin politic, cultural şi etic, naționalitățile împinse la periferie, strâmtorate de privațiuni şi servituți deplorabile, inaccesibile la funcții calificate, zbătându-se numai în munci inferioare necalificate, sunt frământate şi izbite de contrastele frapante dintre popoare şi clase. Asupriții se disting printr-o vie agerime critică şi printr-o solidarizare colectivă în combaterea antagonismului şi desăvârşirea egalizării condițiilor sociale. Ei sunt căliți în focul problemelor dureroase din vârtejul vieții, iar sentimentele libertății, demnității şi umanității le înviorează şi înalță spiritul, pregătindu-l de frondă unitară contra inechității. E o maturizare lentă şi inevitabilă a puterii de judecată, provocată de însăşi ostilitatea ce le creşte în inimi contra josnicelor stări publice şi particulare. Reacțiile morale stârnite de strâmbătăți duc la condensări de energii de mare frumusețe morală. Mişcările populare, răscoalele, revoluțiile dinamizează şi sunt însuflețite de puritățile etice ale unor principii înalte contra putregaiului social. Primenirea societății se impune ca o excrescență supremă a timpului. În sânul colectivității îngenuncheate dospesc fermenții răzvrătirii şi transformării, foarte frecvenți în statele poliglote, în societățile cosmopolite. Emanciparea națiunilor exploatate şi subalternizate e o necesitate, e o treaptă elementară a progresului. Marile înnoiri se prepară în străfundurile răscolite ale păturilor populare subjugate. Mentalitatea nivelatoare a democrației prinde cheag acolo, prin tenacitate, simț critic, solidaritate, rezistență, vitalitate şi conştiință colectivă trează în slujba intereselor tuturor. Atari virtuți nu răsar la națiunile pretinse „alese", „superioare", monopoliste, orgolioase. Acestea nu cedează din prerogativele stăpânirii forte, ci confiscă dregătoriile, funcțiile mănoase din stat, concesiunile lucrative ale monopolurilor comerciale. Statul e birocratizat, militarizat, întemeiat pe forță şi violență. Clasa posesoare, avută, privilegiată se lăfăieşte în fruntea bucatelor, lipsită de simț critic, amorțită, suferă de orbirea de sine, fără receptivitate la nevoile de prefaceri, este încremenită în imobilism. Cu totul altfel se petrec lucrurile în grupa oprimaților, ghidați de antene sensibile în orientările reale.

În națiunea română pot fi uşor identificate superioritățile morale evidențiate mai sus la națiuni cu stări similare. Prin acele virtuți călite de-a curmezişul celor opt sute de ani de dramatică deposedare de proprietăți agricole şi drepturi politice, ea a ieşit biruitoare, zdrobind osatura statelor anacronice. Oştile țărăneşti libere, cnezatele şi voivodatele răsfirate pe toată întinderea vetrelor tracice devenite daco-getice, în virtutea majorității celor două seminții principale, întreaga romanitate orientală succesorală au fost expuse valurilor agresive ale migrațiilor unor triburi numeroase nomade înarmate până în dinți, până la retragerea ori fixarea teritorială a unora mai ales în sudul Dunării. Dar calvarul a mai dăinuit sub alte forme. După anul 1000, s-a dezlănțuit dubla şi neîncetata ofensivă a celor două forțe imperialiste occidentale: catolicismul prozelitist şi regalitatea catolică, angajate mai multe

secole în frontul tătar-otoman răsăritean şi cruciat apusean, de-a curmezişul teritoriului român.

Unii istorici datează consolidarea primelor nuclee de state române vasale ori independente la sud de Carpați în perioada cruciadelor. Cert este că cele dintâi acte diplomatic-politice, emanate de la curțile papilor din Roma, ale regilor unguri din Buda şi ale împăraților Bizanțului, consemnează masiva, tumultuoasa păşire a poporului român pe arena istoriei ca formațiune statală în această vreme la sud şi nord de Dunăre (cea dintâi formațiune de stat român e consemnată în anul 980, când Vasile II numeşte pe Niculuță comandant militar valah în provincia Elada, cu autonomie fiscală şi militară).

La scurtă vreme după dotările episcopiilor catolice, înființate în secolul al XI-lea în Alba-Iulia şi Oradea, în inima ortodoxismului, cu vaste proprietăți rurale şi urbane, o diplomă a regelui Andrei III din 1216 rupe de la români un teritoriu din Făgăraş în favoarea abației catolice din Cârța, iar în 1224 răpeşte şi păduri pentru ea din proprietatea obştei țărăneşti. Însă e atât de masivă şi copleşitoare majoritatea etnică a poporului român în toată Transilvania, încât la convocarea dietei provinciale din 1291 în Alba-Iulia este invitată să participe „ca națiune cu drepturi egale”[46]. Între 1100 şi 1538 sunt cunoscuți mai mult de o sută voivozi români transilvani. Românii însă vor fi excluşi din cele 228 diete legislative dintre anii 1542–1838. Totuşi, Transilvania se prevala de o constituție separată de Buda şi Viena timp de opt sute de ani, cu diete legislative provinciale, până la tranzacția dualistă din 1867. Ca o dată crucială, în linii mari, de suprimare a instituțiilor valahe, de desființare a dreptului tradițional de jurisdicție proprie putem fixa anul 1500.

Lozincile lapidare ale răscoalelor populare în serie, începând din secolul al XIII-lea până la cele izbucnite sub Martin, Doja, Horia şi Iancu, marile demonstrații împotriva *Tripartitului*, *Constituțiunilor aprobate şi compilate* între 1514–1656 şi împotriva *Diplomelor leopoldine* de la 1686 încoace, cuprinzătoarele şi curajoasele memorii politice formulate de Inochentie Micu şi de iluştrii succesori, reprezentanți ai Şcolii Ardelene, care au redactat *Supplex*-ul din 1781, adunările generale şi delegațiile la Curtea vieneză de la Blaj şi Sibiu, conferințele naționale (adevărate parlamente) de după 1867, cărțile memorabile de doctrină politică ale unor gânditori ca Şincai, Maior, S. Micu, Papiu Ilarian, Vichentie Babeş, A. C. Popovici, programul autonomist din 1881, *Memorandul* din 1892 sunt etapele principale ale zbuciumatelor lupte de neatârnare. Ele au fost aureolate de nestemate ale doctrinelor vaste de îndrumare în lupta politică de dezrobire socială şi națională. Toată această bogată şi scânteietoare afirmare avea un obiectiv limpede şi unic: „poporul român are pe acest teritoriu drept de existență națională ca individualitate politică.”[47]

Diamandi Manole, unul dintre fondatorii „Tribunei” din 1884, deputat braşovean al conferinței naționale de 153 reprezentanți din 1881, gratifica pe

[46] G. Barițiu, *Memorial*, Sibiu,1881, p. 50.
[47] *Ibidem*, p. 40.

referentul bănățean Vichentie Babeş (tatăl savantului dr. Victor Babeş) cu titlul glorios de „Nestorul nostru" irezistibil, care a determinat prin talentul oratoric şi pregătirea politică unanimitatea voturilor asupra programului autonomist. Babeş blamase reacțiunea şi despotismul guvernanților, caracteriza situația ca nenaturală, de „cătuşe politice", „făcându-se imposibilă sau cel puțin incompatibilă cu demnitatea noastră națională"[48]; „noi românii ca popor autohton, adică străvechi cum suntem pe acest pământ, precum dovedeşte întreg trecutul nostru, de 17 secole, avem o vitalitate extraordinară, bazată pe originea noastră, pe conştiința noastră națională, pe dreptul nostru istoric ... conştiința de noi şi de dreptul nostru ne face şi mai tari şi mai puternici." Babeş întruchipa un exemplu rar al maturității politice de judecată. Printre alții care au aprobat teza Babeş, a fost însuşi Barițiu, care a pledat pentru abținere, pentru „neparticipare, pasivitate, rezistență pasivă", fiind oportun „să se recunoască drepturile Transilvaniei şi ale națiunii noastre garantate în toată forma în 1863–1864" (în Dieta de la Sibiu – n.a.).

Națiunea română n-a fost un popor cuceritor, n-a avut nici latifundii, nici sclavi, ci şi-a apărat doar „sărăcia şi neamul". A suportat cu nesfârşită tenacitate, răbdare şi încredere ceasul dobândirii independenței, lipsită cum era de o intelectualitate conducătoare ca exponentă a revendicărilor şi în stare să suplinească şirul trădării şi asimilației de teapa unor Iosika, Naláczi, Barcsai, Kendeffy, Majlath, Nopcea, Teleky. Nici cea mai diabolică alianță represivă şi de uzurpări politice n-a fost capabilă să desfigureze caracterele pronunțate şi specifice ale fizionomiei populației băştinaşe şi întipăririlor creațiilor şi prelucrărilor operate asupra solului carpatic deținut de la strămoşi. Acest viguros ataşament față de teritoriul locuit, transformat, dotat cu pecetea muncilor productive şi originale este una din caracteristicile de marcă ale națiunii române. Deci, printre însuşirile primare, fundamentale, structurale ale poporului român, cristalizate în decursul celor două milenii de etnogeneză şi durată în spațiul carpatic, sunt tenacitatea, răbdarea, rezistența, coeziunea, vitalitatea şi conştiința vie a organizării într-o individualitate națională deosebită. Aceste virtuți ar fi inexplicabile, dacă masa compactă a românilor n-ar fi dispus în permanență de o majoritate covârşitoare de locuire efectivă a ariei geografice carpatice, denumită şi delimitată politic şi istoric ca *Dacia superioară*, aşa cum în chip fericit şi-a intitulat Papiu Ilarian cele două volume apărute în Viena refugiului său în 1852, volume care rămân drept cea mai autentică monografie a seriei de cinci revoluții din anii 1848-1849. Toate mişcările transilvane au fost ritmate, coordonate, întrepătrunse, întrajutorate vital, organic, neîntrerupt, cu mişcările subcarpatice. Omogenitatea aspirațiilor şi triumfurilor, ca şi biruirea calamităților de izbelişte, e opera comună a aceleiaşi națiuni carpatice, una şi indivizibilă în munți, la Dunăre şi la mare.

Sociologii care au dezbătut cu aparat critic fenomene sociale identice, cum este dăinuirea națiunii române peste milenii, au descoperit „secretul" neîndoielnic, stabilind că un popor a reuşit să-şi salveze existența numai dacă infiltrațiile străine

[48] *Ibidem*, p. 208.

n-au fost sortite asimilării cu populația majoritară băştinaşă, neclintită în aşezările ei etnografice. Puternicul neam al tracilor, descins în mase copleşitoare din faimoasa şi imensa Sarmaţie la începutul mileniului al II-lea î.e.n., în regiunea cu climat moderat şi variaţie infinită de sol şi surse de trai a Carpaţilor răsăriteni şi meridionali, a asimilat uşor micile populaţii băştinaşe şi şi-a imprimat o pecete proprie în ocupaţiunile şi în stilul de viaţă. Tracia şi urmaşa sa Dacia devenise a doua putere de stat în lume, după cea romană, înfruntându-se la Dunăre. Prin penetraţii comerciale lente romane, prin acorduri clientelare cu triburi daco-getice, prin răfuieli armate şi transformarea Daciei în provincie romană, printr-un sistematic proces de romanizare graţie superiorităţii organizatorice şi culturale, toată vatra tracică a devenit o *Romania* orientală. Naţiunea română este succesoarea romanităţii orientale, nu numai în temeiul expunerilor din foarte valoroasa operă, imprimată postum, a slavistului adesea citat de noi, P. P. Panaitescu, ci şi în sensul cercetărilor cu mult mai vechi ale bizantinologului N. Bănescu, în desăvârşit acord cu arheologul-istoric Vasile Pârvan, apărute în două publicaţii[49], din care traducem următorul text: „Savantul V. Pârvan spunea un mare adevăr când scria într-una din luminoasele sale lucrări că noi nu suntem numai descendenţii romanilor Daciei, ci şi ai acelora din întregul imperiu roman de răsărit, imperiu care constituie o vastă patrie de limbă latină, cuprinzând toate regiunile situate din Alpi până în Carpaţii nordici, de la Adriatică la Marea Neagră." „Şi de fapt mărturiile istorice ne arată că primele formaţii de organizaţie politică ale poporului român – pentru că în nicio parte viaţa unui popor nu s-a format dintr-odată – se ivesc pretutindeni în acelaşi timp în această vastă romanitate orientală: în Peninsula Balcanică, în Carpaţi, pe malurile Dunării şi ale mării."

Lingvistul Theodor Capidan de la Muzeul limbii române din cadrul Universităţii din Cluj dă corp următoarei sinteze asupra unităţii poporului şi limbii române: „ar fi de neînchipuit ca o limbă în mersul său evolutiv să primească tot felul de înrâuriri de la *suprastate* şi *adstate*, şi numai de la substratul lingvistic nu"[50]; populaţiile româneşti „oriunde se vor fi găsit în veacurile de mijloc, ele au continuat să trăiască în unitate teritorială, formând sub raportul etnografic şi lingvistic, *un singur popor*"; atât daco-românii, cât şi aromânii au un număr de cuvinte albaneze, vechi greceşti, bizantine şi panslave, care după formă şi înţeles se arată că au pătruns în graiul aromânilor şi daco-românilor, pe când ei nu erau despărţiţi, ci trăiau în unitate teritorială. „Aceste împrumuturi comune care s-au făcut încă de pe când trăiau laolaltă şi în contact cu popoarele vecine, au încetat după venirea ungurilor"[51]; cuvinte ungureşti se găsesc numai la daco-români, nu şi la aromâni; aspectul unitar al celor patru dialecte: dacoromân, aromân, megleno-român şi istro-român era atât de manifest, încât „întreaga peninsulă era cunoscută

[49] N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgaria*, Bucureşti, Edit. Institutului Român de Studii Bizantine, 1946; Idem, *La vie politique des Roumains entre les Balcans et le Danube*, Bucureşti, Edit. Academiei Române, 1954.

[50] Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, discurs de recepţie la Academia Română, p. 48.

[51] *Ibidem*, p. 53.

de lumea bizantină sub numele de *Romania*"; chiar după venirea slavilor printre romani, înălțimile munților n-au fost atinse de nomenclatura slavă[52]. Nume de localități în formă romană trădează o veche origine, ca Băiasa, Sărună (Salona, Salonic), Moaşa, Gurgui, Zâna, Suma cu bradul, Ciuma (vârf), Ou; „mişcări de peregrinare neînchipuit de îndepărtate se petrec chiar în zilele noastre"[53]; „românii prin mişcările lor păstoreşti continuau să formeze o singură unitate sub raport etnologic şi lingvistic", ei „erau prea răspândiți şi nimeni nu i-au putut supune"[54]; aromânii erau retraşi în aşezări mai stabile, mulți reveniți la nord, unii au coborât pe valea Moravei etc. în Epir şi Tesalia, în răsăritul Macedoniei, în Meglen.

Tot atâtea dovezi sigure că în multilateralul complex psihic al națiunii române există răsfrângeri şi perpetuări de însuşiri native de foarte bătrână origine, cum sunt tenacitatea, rezistența dârză, vitalitatea, conştiința aparținerii la o individualitate națională, minunat conservată şi dezvoltată ca să rodească, în conjunctura potrivită a evenimentelor internaționale, neatârnarea politică de stat.

Putere elementară şi limbă diplomatică. În dispreţul deposedării țărănimii române de pământuri, mine, păduri şi alte bunuri atribuite de autocrația regală grofimii şi religiilor oficiale („recepte"), catolică şi calvinistă, şi oricât de oneroase au fost legiuirile de castă ale dietelor transilvane prin servituțile iobăgeşti, totuşi poporul majoritar român rezista ca o stâncă, neîncovoiat şi nebiruit în rosturile bătrâne mereu diminuate, inspirând permanentă îngrijorare prin pasivitatea masivă de forță elementară. Dovezi servesc înseşi codificările şi mărturiile vremii. Latifundiarii, pentru toate nenorocirile sociale şi calamitățile recoltelor, aruncau vina asupra săracei şi modestei preoțimi române ortodoxe cu influență hotărâtoare, adică, mai exact, solidară cu poporul. Chiar grindina ar fi provocată de rugăciunile şi blestemele ei. Zis şi făcut. Au introdus un articol de lege imperativă: „preoții valahi să nu afurisească" […]

Alt exemplu elocvent. Limba cunoscută şi curentă în uz la toți locuitorii „de jos" în toată Transilvania era cea română, pentru toate nevoile de circulație, de schimburi economice inevitabile, de conversație cotidiană. Când Curtea, prin cancelaria aulică vieneză, îşi bătea capul să impună autoritar limba germană ca limbă specială a provinciei, înnoind dispoziția împăratului Iosif al II-lea de pe la 1780, cărturarul german Daniel Roth a scris în Braşov, în 1842, cartea memorabilă în care argumenta că de aşa ceva nu e nevoie, pentru că Transilvania are deja o „limbă diplomatică", o „limbă a țării", care e limba română cunoscută de toate naționalitățile, limbă la care recurg saşii din sud când iau contact cu saşii bistrițeni (prea dialectali), ba chiar şi când iau legături cu secuii, căci toți folosesc această limbă ...[55]. Nu sunt afirmații întâmplătoare, nici fraze iscodite pentru autopreamărire şi

[52] *Ibidem*, p. 57.
[53] *Ibidem*, p. 58.
[54] *Ibidem*, p. 59.
[55] Texte de Daniel Roth şi Ştefan Ludwig Roth, în Ion Clopoțel, *Al. Papiu Ilarian*, Alba Iulia, 1939, p.46–48. Aceste texte sunt citate şi de Barițiu, care vorbeşte despre existența de fapt a *Dacomaniei*, „încarnată" în unitatea limbii şi literaturii române, care este una, unică pentru *zece*

exagerare din partea română, ci documente emanate din partea maghiară şi germană despre apariția preponderentă în istoria şi fizionomia masivă a Transilvaniei imprimată de populația majoritară română în continuare de dinaintea migrațiilor slave, maghiare şi germane aici.

Economie, sobrietate, cumpătare, moralitate. O altă calitate de marcă, prin care au ştiut să răzbească vicisitudinilor vremurilor, au deținut românii prin simțul economiei, cumpătării, sârguinței gospodăreşti în condiții oricât de reduse de muncă. Am la îndemână o mărturie foarte grăitoare. Un elogiu adus de un scriitor maghiar în 1913 românilor modeşti şi fără pretenții, însă prolifici, cu putere de absorbire şi dârzi în strângerea de rezerve pentru a cumpăra mici proprietăți şi lărgi ogorul[56]. Virtutea aceasta valahă însă este comentată ca un „pericol" pentru compatrioții săi petrecăreți, chipurile prin Emke[57] românii să fie împiedicați a-şi întinde proprietățile. Nu interesează scopul politic şi alarma, ci exclusiv confirmarea virtuții economiei.

Am urmărit şi eu un fenomen similar foarte frecvent. Din Maramureş, de pe valea Izei, apar în câmpia Banatului grupuri de cosaşi şi secerători, bărbați şi femei, încheind contracte de muncă nu pentru bani, ci pentru grâu, minuțios elaborate: cazare, masă, cotă parte din grâul cosit şi strâns la batoza de treierat. Pe o durată scurtă: două–trei săptămâni, răgaz până la sezonul secerişului în munți, care-i solicită să se întoarcă acasă (fenomen frecvent chiar în împrejurimi cu diferențe de una–două săptămâni între culturile cerealiere de deal şi vale). Am fost impresionat de vigoarea cu care-şi apărau drepturile în cazurile încercării de a li se scădea cantitatea ori calitatea bucatelor. Erau disciplinați, harnici, voioşi şi cu capul sus. Îşi pretindeau cota şi plecau cu vagonul încărcat. Cota le împlinea subzistența pe iarnă, le acoperea minimumul alimentar. Nu permiteau să fie luați în derâdere. Toată comportarea lor respira demnitate şi hotărâre, era semnul evident al unei sobrietăți sănătoase şi al unui puternic simț de economie. Îndată după lichidarea socotelilor în temeni satisfăcători, cosaşii şi secerătorii se zoresc în munții maramureşeni, la vetrele de pe Iza şi Mara, unde-i aşteaptă lanurile coapte mai târziu, ca în părțile muntoase. Ei au dovedit o hotărâre irezistibilă împotriva oricărei şicane şi şi-au procurat strictul necesar de trai în condițiile dorite şi înfăptuite, întregindu-şi bugetul familiei şi nevoile de hrană, neacoperite numai din recolta puțină din munți. Contracte identice, însă băneşti, am văzut şi la tăietorii de

milioane de români împărțiți în câteva state. Barițiu cifrează deci, după recensăminte contemporane, numărul românilor în 1848 la zece milioane suflete, întocmai ca Ion Maiorescu, Bălcescu şi celelalte figuri reprezentative de la mijlocul veacului al XIX-lea. Proporțional, într-o perioadă de un secol şi un pătrar de atunci încoace, indicele demografic n-a crescut corespunzător obişnuitelor grafice de populație. De vină sunt statisticile artificiale, neîncadrarea tuturor în stat național, lipsa autonomiilor sud-dunărene şi evidențelor, asimilările, şi, pe deasupra, foarte regretabil, pierderile în războaie. Unele războaie sunt dezastre demografice, decapitări vitale, cu faze dramatice revolute.

[56] Tokai Laszlo: *Elado orszag* (Țară de vânzare), Cluj, Lyceum könyvnymda, 1913.

[57] Asociația culturală a românilor din Ardeal (n. ed.).

păduri şi cărăuşii sosiți de la 4–500 km în exploatările forestiere bănățene, însă pe perioade de multe luni. Spirit de prevedere ce asigură viitorul, echilibrul, traiul greu, însă bine cumpănit şi dus rațional la capăt. „Părintele patriei", Cicero, înfiera spiritul uşuratic în gospodărie, spunând că, „risipa este ruşine", iar „economia este un mare venit"; opinia sa hotărâtă şi dreaptă era: „socotesc că în familie ca şi în stat, cel mai bun izvor de virtute este economia". Câte cuvinte, atâtea adevăruri. Prevederea este impusă de nesiguranța surselor de venituri, produsele şi recoltele în dealuri şi văi. Gospodarii se acomodează, ca măsuri pretimpurii ale deficiturilor, prea bine ştiind că nu toți anii sunt buni, ci aproape periodic din cinci ani numai doi sunt productivi în mod îndestulător ori chiar cu prisosință, iar trei sunt sterpi ori nesiguri. Clăile de fân, rezervele de nutrețuri pentru animale şi de alimente pentru oameni să nu se istovească niciodată. În acest chip de cuminte chivernisire este asigurată puterea de rezistență când se ivesc intemperiile, când bântuie seceta, bate grindina ori ploi putrede surpă scoarța subțire de mâl pe terenuri înclinate, costişe.

O economie strânsă, sistematic practicată în masivele de păduri, unde se deplasează o categorie de specialişti în doborârea copacilor bătrâni, fie pentru combustibil, fie pentru material de construcții şi traverse de linii ferate. Ei au angajamente pe termen mai lung, iarna ca şi vara, cu munci în acord de tăiere, iar unii de transport cu căruțe şi cai proprii, realizând bani munciți pentru zile bune. A fost surprinsă la ei obişnuința ca la anume date, când s-au strâns sume mai bune de bani, să trimită delegat special cu economiile ca să le distribuie familiilor de acasă. Nu recurg la mandate poştale ori la CEC, ci la delegați direcți, cu îndrumări pentru folosirea sumelor şi pentru aducerea de ştiri. Soțiile pot strânge materiale pentru construcții de case, pentru cumpărarea de mici parcele pentru zidit şi grădină, pentru educația copiilor. Grație sobrietății, spiritului de cumpănire a mijloacelor de folosire a economiilor, se asigură prosperitatea invidiată a satelor, chiar unde proletariatul forestier s-a menținut atâta vreme. Cu totul frapant mi-a apărut apoi fenomenul social repetat sub ochii mei timp de un deceniu. Am avut în serviciu un om căsătorit, cu trei copii. Parcurgea zilnic cu bicicleta distanța dintre satul său Floreşti şi Cluj. Din satul său mai erau 150 navetişti, salariați la întreprinderi, birouri ori angajați la case particulare. Cu străşnicie, cei 150 de oameni, după pilda înaintaşilor, îşi împlineau slujba, netolerând ca vreunul din ei să se abată de la punctualitate, cinste şi omenie. O infracțiune a unuia era luată ca o pată pe obrazul tuturor şi-l eliminau din rândurile lor. Era o solidaritate a moralei, a reputației tuturor. Stăteam în fața unei virtuți civice impresionante. O mai înregistram cu satisfacție şi într-alte locuri, apărându-mi ca o virtute de obşte la un popor robit, însă înzestrat cu atare calitate distinctivă.

Umanitarism. O trăsătură specifică mult grăitoare, dezvoltată de-a lungul anilor în mijlocul atâtor încercări, a fost comportarea de toleranță față de credințele religioase ale altor popoare, în convingerea naturală că trebuie să se respecte şi de către alții propria ființă etnică şi religia străbună. Pilda toleranței o atestă răspândirea husitismului în țările române, înființarea de mănăstiri catolice, traducerea *Bibliei* în

limba maghiară în Moldova. Este o manieră superioară de umanitarism, generozitate, ospitalitate, care se întâlneşte cu deosebire la popoarele bogate în experienţe, trecute prin întâmplări grele, biciuite de întâmplări nefericite, deprinse cu răbdarea, ferite de închipuirile grandomane ale prepotenţei şi „superiorităţii", de pofte ale jegmănirii bunurilor altora. O noblețe de umanism, scutită de sectarism orb şi naţionalism obtuz. Cu drept cuvânt se afirmă că românii n-au fost un popor cuceritor, care să fi încălcat teritorii străine, în setea cotropirii şi profitului prin spolieri şi îngenuncheri. Popor înzestrat cu o cuviinţă a demnităţii, a stăpânirii de sine, a îngăduinţei. O ţinută care nu confundă mândria îndreptăţită cu orgoliul trufaş de rasă „aleasă". Această atitudine nu se vădeşte numai în mare, la zile rare faţă de străini, ci şi în interiorul societăţii, în toate zilele, faţă de consângeni. Am învăţat de la profesorul Nicolae Iorga, un mare moralist, că omul reprezintă mai mult decât o persoană fizică oarecare. Omul are anumite calităţi şi atribuţii care sunt valori în circulaţie. În fiecare vară ne conducea în excursii de la Văleni, prin Drajna, pe cărări de munte, spre Nehoiaş şi Oituz, de unde luam trenul şi coboram spre Buzău. Întâlneam des ţărani, oameni politici, preoţi. Iorga strângea mâna lucrătorului, care dădea răspunsuri prompte, foarte realiste şi inteligente, încât stârneau respect. În omul politic nu judeca apartenenţa la clanul de partid, ci cultura şi intelectualitatea lui. Preoţii întâlniţi erau încadraţi într-alte partide decât al lui Iorga, unii din ei cu suflet mic; Iorga îi saluta respectuos şi le săruta mâna, spre uimirea noastră. Ceream explicaţii pentru această coborâre incompatibilă cu comportările lor. Iorga ni le servea prompt: le-am dat această atenţie nu pentru micimea lor de oameni degradaţi, ci ca un semn de cinste pentru reverenda ce o poartă şi funcţia sublimă ce o exercită ca slujitori ai altarului. E un model al atitudinii de superioritate. De altfel, pretutindeni în sate cu preoţi certaţi cu morala satului, căzuţi victimă micilor slăbiciuni combătute de Evanghelie, credincioşii sunt iertători, se silesc să treacă peste greşelile „omeneşti" şi să respecte simbolul sacru pe care-l reprezintă prin haina şi misiunea încredinţată. Am fost totdeauna mişcat de înaltul sentiment al aprecierii funcţiilor reprezentative şi simbolurilor eterne.

Dorul, doina, aleanul. Bărbaţii politici ai anilor de cumpănă 1848-1849, în frunte cu Papiu, Bălcescu şi Ioan Maiorescu, evaluau numeric populaţia română în masă compactă din cele trei ţări la zece milioane suflete. În peste o sută de ani, această populaţie nu s-a împătrit şi încincit? Rămâne de examinat. Cert este că aria carpatică a fost frământată de migraţii, tasări şi deplasări de mase populare, ciocniri violente cu armele. N-a fost niciodată linişte deplină, nici după astâmpărarea nomadismului, nici după încheierea cruciadelor şi expediţiilor năprasnice ale turco-tătarilor. Înfruntările expansiunilor otomano-ţaristo-germane s-au încrucişat deasupra teritoriului român întreg. Tragedia a continuat prin servituţile feudalismului regal şi ecleziastic. Atâtea evenimente zguduitoare au generat încordări şi urme adânci asupra modului de viaţă al maselor române aservite şi decimate de războaie şi răscoale. A fost o decapitare biologică des repetată, similară stărilor din Spania cu

20 milioane redusă la 7 milioane suflete după războaiele armatelor sale „invincibile", sub regele „soare" Filip.

Eroul Iancu Huniade, comite-guvernator al Banatului şi Ardealului, fascinant mobilizator de armate populare împotriva otomanilor, apărând Occidentul şi toată creştinătatea, a aruncat în lupte decimatoare în primul rând pe ostaşii români din populația majoritară a celor două provincii: hecatombe de jertfe. Între 1914–1918, victimele româneşti sub steag habsburgic s-au cifrat la 300.000; panică şi jale națională.

Plecările la oaste sub pajura habsburgică şi sub alte steaguri străine au provocat imense goluri în suflete şi populație. De asemenea, peregrinările în căutare de lucru şi în păstoritul transhumant pe meleaguri nesfârşite. Într-un astfel de mediu este stârnită germinarea unor caractere distinctive pronunțate, învârtoşite, devenite organice în individualitatea poporului român. Astfel sunt explicabile: retragerea în sine, gravitatea, majestatea comportărilor, solidaritatea opoziționistă față de dominațiile apăsătoare. Dospesc în inimi şi se clădesc acele capacități vânjoase care întreține vitalitatea, condensarea energiilor. Au fost posibile tenacitatea, puterea de rezistență, oțelirea puterilor şi mijloacelor de existență în sobrietate obştească. Acumularea maximă pentru ridicarea răscoalelor ce păreau soluții unice de ieşire la suprafață, de descătuşare şi salvare. În atare circumstanțe dramatice au activat fermenții care au dat naştere unor caracteristici spirituale la români, cu ecouri în creația reprezentativă a literaților Coşbuc şi Goga: dorul după cei plecați, doina în care se varsă aleanul, duioşia nemărginită, nostalgia înlăcrimată, inspirația versului în aşteptarea înfrigurată a întoarcerilor din pribegii, jalea şi resemnarea mută şi grea, prevestitoare de furtună.

Cuviință, prudență, omenie, civism. Credem că nu greşim când punem satului românesc, proletariatului său forestier, minier şi agricol, un diagnostic etic sintetizând un îndepărtat trecut. Toate treburile dezbătându-se deschis în familie, în viața cotidiană a colectivității, la „poruncile" primarului dumineca, în sărbători şi la festivități, precum şi la adunările obşteşti, spiritul critic de informație şi răspundere creşte şi se întăreşte într-o irezistibilă mentalitate a tuturora. Se defineşte sentimentul comun al cuviinței, prudenței, sfiiciunii, cinstei, ruşinii, omeniei şi demnității. Majoritatea compactă a poporului îşi formulează judecăți de valoare, de apreciere ori cunoaştere, care se cer respectate. Satul are un „obraz" fără pată, care nu trebuie să roşească, nu suferă abateri, ci condamnă viciul, dezmățul, dezechilibrul şi neobrăzarea. Cei nedemni sunt „încondeiați", stigmatizați şi azvârliți cu dispreț la periferie, nebăgați în seamă. Satul e unitar şi reacționează prompt împotriva infractorilor moralei. Comunitatea se exprimă cu mândrie şi tărie împotriva elementelor trădătoare şi decăzute, pe care le elimină ca pe nişte măsele stricate. De unde atâta noblețe şi puritate etică? Poate şi ca o consecință a suferinței şi oprimării politice. Toate silniciile se îndură mai uşor în grup, după cum totalitatea lui e capabilă de revanşe, de marile destinderi şi pregătiri de luptă pentru dreptate. Oprimarea oțeleşte caracterele şi fortifică îndârjirea într-o democrație civică.

Aici ne aliniem unui suflu universal uman. Protagoniştii literaturii universale s-au apropiat de popor, şi-au dat seama de valoarea literaturii folclorice, i-au prelucrat motivele, inspirându-se din fecunditatea înțelepciunii, credințelor, miturilor şi simbolurilor artistice începând din zorii umanității. Cervantes, Shakespeare, Schiller, Goethe, Gogol, Wagner, Tolstoi sunt fascinați de frumusețea poeziei şi adevărului comorilor de artă create de omul de rând. Ba ce e mai mult: sunt zugrăvite contrastele izbitoare dintre noblețea funciară a aşa-zisului popor de jos față de prea frecventele trufii, degradări şi putreziciuni morale ale păturii avute, pretinse „aristocratice". În *Don Quijote*, Cervantes din Spania elogiază înțelepciunea, veselia, etica sănătoasă şi ospitalitatea celor de seama lui Sancho Panza cu prilejul unei nunți; corupția, pervertirea, imobilismul, tirania şi risipa feudalilor sunt descrise în mod inegalabil de plastic de către Gogol în *Suflete moarte*, la celălalt capăt al Europei. Contraste mult grăitoare şi edificatoare. În chip similar, nemuritorii interpreți ai sufletului celor mulți, obidiți şi nedreptățiți, în melos, în proverbe, basme, prozodie, aforisme filosofice, cum sunt Enescu şi Dima, Eminescu, Coşbuc şi Goga, Creangă, Rebreanu, Ciura, Blaga, Agârbiceanu, reflectă virtuțile poporului de rând: bunul simț, întrajutorarea, omenia, prudența, cuviința, demnitatea, voioşia, puterea de judecată, maturitatea comportării juste în orice împrejurări, nepierzându-şi cumpătul şi încrederea în viitor. Virtuți călite în bătrâna experiență de viață şi reflectate în literatura sa orală sau scrisă, cu sclipiri de definitiv, etern valabile, ce rivalizează cu cele mai exigente dintre creațiile culte.

Momente sublime de inspirație. Personalitatea unui popor e definită printr-un mănunchi de calități, instituții şi arte cu profiluri foarte hotărâte, ca emanație a trecutului de eforturi, obişnuințe şi manifestări artistice într-un stil de viață ce-i aparține cu exclusivitate. Folclorul serveşte desigur piesele cele mai decisive ale creației într-un stil de originalitate incontestabilă. M-am întrebat adesea care sunt momentele inspirațiilor atât de fecunde, caracteristice şi turnate într-o expresie literară aureolată de definitiv? Inspirațiile sunt momentele de destindere, de descărcare nervoasă, de victorie asupra suferințelor, de depăşire a necazurilor zilnice şi de stăpânire de sine. La nunțile din sat, m-a frapat misiunea încredințată de nuntaşi unor bărbați, neapărat doi la număr, de a distra pe oaspeți cu glume nesfârşite, tachinându-se reciproc, dedându-se la ghiduşii, la sarcasme pe socoteala celor cu musca pe căciulă, făcând spirite ce stârnesc hohote de râs şi veselie, ce descrețesc toate frunțile. Nimeni nu este cruțat de săgețile care nu supără pe nimeni, oricât de ascuțite ar fi. Cei doi se exprimă cu reverență despre persoanele cu reputație. Iar pe mire şi mireasă îi cinstesc cu aură împărătească – mirele e împărat cu coroană pe cap, iar mireasa împărătească şi zână din poveste. Ca un fel de bufoni, cei doi n-au odihnă nici zi, nici noapte, iar satirele scapără cât durează serbarea, chiar trei zile. Izvorul nesecat al hazului produce o binecuvântată desfătare generală.

Jocurile la nunți şi regulat în duminici şi sărbători încep cu hora domoală, se încing apoi treptat până culminează în tropotul îndrăcit, îndesat şi năvalnic al

brâurilor, ardelenelor, învârtitelor ca la Sălişte, rariței ca la moții Vidrelor pe Arieş, țâpuriturilor din Țara Oașului, când flăcăul care a răzbit sub gâtul vioarei e posedat de flacăra sacră a improvizării de versuri. În Mărginime, în Mocănime şi în Țara Făgăraşului intră în horă chiar şi bătrânii, care animă societatea cu versuri de dragoste ştiute din tinerețe şi moştenite de generații, apoi cu strigături inspirate. Atmosferă încântătoare, care încălzeşte şi înalță sufletele, învăluindu-le de o undă divină de încredere în viață.

Toamnele la despoiat de cucuruz, iernile la şezători, la furca de tors lână, la cusături măiestre, se deapănă poveşti, se citesc cărți de glume şi *Alexandria* şi vin duelurile, întretăierile de săbii în încrucişări de cuvinte, în snoave şi cimilituri. Se comentează întâmplări şi biografii, clipe de duioşie şi jale, alături de izbucniri de bucurie şi inspirații folclorice. Sunt răgazuri când curg năvalnic cântecele inspirate şi se iscodesc versuri noi. Sunt nopți coapte pentru mărturisiri bogate şi freamăt folcloric. Întreceri spirituale, zicători, proverbe, înțelepciuni ce grăiesc despre o plenitudine sufletească după care jinduiesc participanții şi aşteaptă neuitatele întâlniri cât mai dese. Aci se încheagă şi oțeleşte o sentimentalitate, se creează o gândire ce se întipăreşte pentru totdeauna în obşte. Ce superbă biruință asupra mizeriilor mărunte, câtă fericire coboară în inimi, tonificându-le. Şi câtă unitate de simțire şi ce identitate de mişcări iau naştere şi se călesc la flacăra vetrei naționale.

Colecțiile numeroase de folclor, începând cu Alecu Russo, V. Alecsandri, Simion Florea Marian din Bucovina, Atanasie Marienescu de la Lipova–Arad, Miron Pompiliu de la Oradea, prietenul lui Eminescu în Iaşi, Iarnik Bârseanu, G. Dem. Teodorescu, Ovid Densuşianu, Tudor Pamfilie şi continuate de alți literați pasionați să descopere acest bogat tezaur pe care Bălcescu l-a definit ca „arhivă" a istoriei românilor, sunt izvoare veşnice care dezvăluie componențele spirituale ce împodobesc individualitatea poporului român, ca dovezi neîndoielnice despre puterile sale creatoare specifice.

Scriitoarea Madame De Staël, temută de Goethe şi Schiller pentru covârşitoarea ei cultură şi exilată de Napoleon pentru că-l înfruntase şi-i reproşase cezarismul, se întreba: oare ce este un caracter național dacă nu rezultatul instituțiilor şi împrejurărilor ce influențează fericirea poporului, interesele şi obişnuințele? O interpretare întreagă, o relevare amplă a importanței artelor populare ne-o aduc sociologii deprinşi să coboare la originile lucrurilor şi să dezvăluie esențele. Ei văd în arte nu un joc, ci „una din cele mai bune arme ale luptei pentru viață", care promovează binele social şi educația cu sens de finalitate şi morală, unele din sarcinile cele mai înalte ale vieții. Artele eliberează sufletul social, deschizându-i o lume ideală. Iar într-o justă analiză a interdependenței dintre artă, natură şi societate, Jean Jaurès afirmă: „când e cu adevărat frumoasă, opera de artă este un fel de lucru complet, desăvârşit. Secolele în succesiune nici n-o ştirbesc, nici n-o întregesc", ea ne oferă o „creație sublimă". Dacă suntem obosiți de „platitudinile şi josniciile din drum, putem găsi în ea un refugiu contra dezgustului vieții". Este o tălmăcire superioară a inspirațiilor din artă, ce nu se întâlneşte la etnografi şi

istorici, ci e prin excelență un rod al gândirii sociologice, ce îndrumă la vederi de amploare şi pline de justețe şi măreție.

Toponimie străveche. Cu cât pătrunzi mai adânc prin fundăturile văilor şi pâraielor sau pe spinările piscurilor ce conduc la înaltele vârfuri carpatice, cu atât te convingi mai mult că din vechime s-au păstrat denumiri nealterate în limba băştinaşilor ce n-au mai fost traduse în limbile neamurilor migratoare sau cuceritoare pe câte o perioadă istorică. Toate cărțile de geologie şi geografie ale autorilor străini au trebuit să țină seamă de toponimia română autohtonă în explorările părților cu altitudine. Pe la 1840, un geolog german, analizând rocile din versantul vestic al masivului Poiana Ruscăi, a scris o carte bilingvă în latină şi germană, înregistrând cu fidelitate onomastica română. Când am întreprins studii sociografice în plasa Margina, pe cursul superior al râului Bega, între anii 1925–1928, am avut prilejul să constat exactitatea denumirilor reținute de geolog în două volume, de plaiuri şi pâraie rămase în lexicul limbii noastre curente azi. Nu e volum de geologie ce se respectă care să nu fie însoțit de hărți în care e evidentă suveranitatea limbii băştinaşilor carpatici. Ba ce e mai mult, austriecii cu răgaz de decenii şi cu meticulozitatea cunoscută au întocmit hărți topografice militare, cum e cea a Pietrei Craiului din arhiva noastră. Întreaga catenă carpatică din Oravița Banatului până la Pasul Tătarilor a fost supusă măsurătorilor şi consemnării reliefurilor cu numirile reale, care sunt cu totul grăitoare despre imemorabilele aşezări româneşti. Deci dovezi certe despre anterioritatea şi continuitatea românilor.

Unul dintre cei mai asidui colaboratori ai Muzeului limbii române de la Universitatea din Cluj, N. Drăganu, a publicat cartea *Toponimie şi istorie*[58]. El arată că numirile slave Bistrița şi Bistricioara sunt curente în vale, însă îşi mențin în cursul superior numirea ancestrală a afluentului Repede, apa repede. Valea Rodnei apare într-un document din 1601 ca Vallis Valachalis, valea valahă. Sunt numiri după proprietari: moşia Gruii, Bucşoarei, Negrilesei. Foarte frecvente numiri topice după animale: Tăul Zimbrului, Zâmbrița, Piciorul Vulpii, Izvorul Oii, Valea Corbului. Sunt răspândite peste tot denumirile de Runcu (arşiță, curătură, lăzuitură), Măgura (tracică), Muncelu, Făgetul, Frăsinişul, Paltin (-iş), Netedul, Pietrosul, Repedele, Rotunda, Secătura, Strâmba, Bătrâna, Omul, Tomnatec, Vârful Căpățânii, Dealul Viilor, Geamănul, Grindul, Luncani, Poeni, Fata, Fetele, Feteşti, Crucea, Izvorul, Părăul Bunei, Copilul, Plopiş, Ursoiul, Cocorul, Găina, Piciorul Caprei, Valea Viezurelui, Dealul, Cetate.

De la o vreme, apar excelente monografii turistice. E proaspătă *Călăuza turistului* în Munții Cibin-Lotru[59], cu numeroase hărți şi desene, dând indicația drumurilor. Potecile duc pe la Mijloacea şi Căzile. Traversezi Muntele Frumoasa, dai prin Dosul Runcului şi pe lângă Muntele Stricat. Înaintezi pe valea Mogoşului,

[58] N. Drăganu, *Toponimie şi istorie*, Cluj, Tip. Ardealul, 1928.

[59] N. Mujicicov, C. Mujicicov, *Călăuza turistului. Munții Cibin-Lotru*, Bucureşti, Edit. Stadion, 1970.

valea Suliței, văile Strâmbei şi Plaiului spre vârfurile Arsurii, Pietrosului, Prigoanei, Crăciunesei, Ivanului, Branului. Dealurile se numesc Dumbrava, Podele, Bârna, Fraga, Oancea, Păltinoasele, Răchita, Groapele, Negru, Curmătura, Pleaşa, Pleşiţa, Frânturile, Guga Mare şi Mică, Peştera. Prin văile Tâmpa, Cerbului, Cailor, Porcului, Muierii urci spre vârfurile Rudarilor, Surdului, Boilor, Furnicii, Haneşului, Lotrului, Zâmbrului, Ferigii. Toponimie populară în toate unghiurile patriei.

Cea mai laborioasă dintre lucrări, care angajează competenţe universitare pe durata deceniilor, este *Atlasul lingvistic*, căruia i s-au consacrat savanţi ca Sextil Puşcariu, Theodor Capidan, Constantin Lacea, N. Drăganu şi Emil Petrovici. Prin critică, asiduitate ştiinţifică şi efort continuu, s-a pus cel mai solid temei al cunoaşterii ariei limbii române cu pronunţiile din toate părţile. Marea enciclopedie a limbii şi culturii noastre în vreo zece volume se apropie de terminare. Nimeni nu mai poate contesta şi sfârteca harta unităţii şi superiorităţii limbii române în aria carpatică.

O dovadă eclatantă despre „zăcămintele", resursele limbii române ne-o serveşte opera memorialistică a lui Dimitrie Cantemir, *Istoria Hieroglifică*, scrisă cu aproape trei sute de ani în urmă […] În ea găsim cuvinte care sunt şi azi în uz în graiul poporului, al bănăţenilor, de pildă: covată, curmei, drob, lingoare, oblicit, pară (vâlvătaie), pleaşă, polog, săvârşire (moarte), smidă, şipot, zălud (prost), brâncă (labă, palmă), a buşi, a zbici (usca), a zdruncina (sfărâma). Literatura populară cronicărească şi cultă din ceasul dintâi, când a fost consemnată în scris în Peri, Braşov, Bălgrad, Orăştie, în actele diplomatice moldovene şi muntene, apoi în cărţile liturgice, manifestă unitate lingvistică şi neabătută continuitate pe întregul teritoriu locuit de români.

Autohtonie şi universalitate. Ansamblul caracteristicilor pregnante geofizice şi însuşirilor proeminente psihofizice ale populaţiei compacte ce şi-a durat aşezări trainice pe o anume arie geografică, în care şi-a limpezit rosturile şi scopurile, constituie obiectivul permanent de studiu pentru localnici, autohtoni, în perspectiva amplificărilor ce vor să vină. Există o infinitate de agregaţii sociale, unele minuscule, ca stătuleţele africane, sud-americane şi asiatice, altele gigantice, cum sunt America, Anglia, U.R.S.S., Franţa, Japonia, China şi India, de obicei cu origini foarte îndepărtate, pe care le putem grupa sub denumirea de autohtonii. O puzderie de ele pe toată faţa pământului. Şi extrem de felurite în fizionomiile lor, în relaţia cu străvechi deprinderi rudimentare şi cu modificări succesive intervenite ca dimensiune şi mijloace.

În mod deosebit ne interesează categoriile ramificate în îndeletniciri de amploarea autohtoniilor tip-naţiuni, evaluate şi intrate ca unităţi bine definite în ansamblul universal uman. Autohtoniile prezintă în umanitatea de azi o foarte diversă gamă de compartimente, de la izolaţionismul societăţilor închise, încremenite în forme ca şi statice, în mod gradat trecând prin ansambluri intermediare, având raporturi mai ferme cu vecinătăţi cu care îşi schimbă produsele, făcându-se posibilă difuzarea de experienţe, perfecţionarea utilajului, modelarea mijloacelor de trai. Tipul de societate constituită, natura prelucrată şi

adaptată nevoilor şi fazelor de intelectualitate variază de la o autohtonie la alta. Populația poate stagna multă vreme pe un teritoriu foarte înzestrat cu tot felul de dăruiri ale solului şi subsolului, până ce dintr-alte părți ale lumii vin sondorii şi descoperă avuțiile naturale ce urmează a fi transformate în bunuri umane. Din acele moment se iscă o eră nouă de frământări, prefaceri şi aspirații de participare la veniturile realizate prin ştiința antreprenorilor tehnicii străine. În cele din urmă, autohtonia ca stat organizat râvneşte din ce în ce mai stăruitor chiar la naționalizarea întreprinderilor străine, a mijloacelor de producție, cum se întâmplă frecvent în contemporaneitate, atât în zona apropiată şi de mijloc a Asiei, cât şi în toată Africa, în America Latină şi în Asia Orientală. În interiorul autohtoniilor se descoperă neîntrerupt noi şi noi materii prime viu solicitate pentru explorări şi exploatări de către marile industrii din exterior, dotate cu tehnici superioare şi ahtiate de expansiune. De pe urma acestor penetrații universale, care extind aparatajul de industrializare în goană după acaparare de bunuri în orice colț al globului, în mediul populațiilor locale fermentează germenii unor modificări structurale tot mai adânci. De binefacerile punerii în valoare a resurselor nebănuite până atunci încep să se intereseze întâi păturile avute din autohtonii, care vor cădea la tranzacții şi cointeresări. Statul va formula pretenții de mărire a bugetului pentru a subvenționa şi spori instituțiile publice. Printr-o conştiință de sine mai dezvoltată, clasa muncitoare îşi dă seama de aportul însemnat adus în valorificarea bogățiilor şi deschide lupta revendicărilor sociale legitime ce vor grăbi industrializarea şi socializarea mijloacelor de producție.

În interiorul autohtoniei îmbogățite cu izvoare de venituri de pe urma industrializărilor, se provoacă deci ample posibilități de structuralizări, modificări succesive ale vieții individuale şi colective. De binefacerile punerii în valorare a bogățiilor naturale în țările din afara zonei socializării profită întâi de toate marea proprietate, pătura avută, clasa guvernantă şi, într-o mică măsură, statul, în temeiul concesiunilor de exploatare acordate. Numai într-un târziu, printr-o tot mai vie conştiință de sine a clasei muncitoare, adică a clasei prin excelență productive, pentru că ei i se datorează în cele din urmă valorificarea directă a avuțiilor, se revendică drepturile repartiției juste a beneficiilor, paralel cu deținătorii investițiilor în capital şi utilaj tehnic. Numeroase autohtonii sunt dăruite cu materii prime bogate şi de excelentă calitate, atât de căutate în industria şi comerțul universal. Ne dispensăm de înşirarea motivelor, prea bine cunoscute de opinia publică şi de cititori, ce provoacă gradul transformării în fizionomia autohtoniilor sub impulsul universal de expansiune a industriei, comerțului şi finanțelor, ce au atins apogee în atâtea state vechi, epuizând sursele proprii şi ahtiate după concesionări de teritorii virgine. Între ele e o întrecere, concurență, intrând în rundă şi forțe concurente locale ori dintr-alte regiuni.

Autohtoniile, incitate de exemplele endemice ale țărilor supra-industrializate, se auto-impulsionează să sondeze din proprie inițiativă solul şi subsolul propriu prin întreprinderi naționale, cu mijloacele modeste de care dispun şi încheind

tranzacții cu deținătorii rutinați de capitaluri din afară. Prelucrarea bunurilor naturale pe care le posedă apare ca o fază înaintată în bunăstarea şi organizarea colectivă cetățenească, în întărirea statului, în sporirea capacității de afirmare în interior şi în exterior. În mod crescând, se suscită interesul pentru progres şi autodeterminare. Societatea îşi înmulțește instituțiile de cultură şi știință în raport proporțional cu succesele obținute grație industrializării. Prin natura prelucrată şi bine valorificată, societatea şi statul îşi măresc debitul activităților producătoare în favoarea tuturor, pe deasupra sporindu-şi prestigiul prin afirmare şi în concurența din universalitate. În înfățişarea locală a autohtoniilor se stârnesc şi se cimentează relații mai strânse şi mai diverse, dobândindu-se o pondere de care localnicii se pot prevala în universalitate. Iar universalitatea n-are decât de câştigat de pe urma ridicării nivelului material şi intelectual al autohtoniilor active, încadrate în cursa generală.

Dacă entitățile autohtone sunt destul de înaintate în ascensiunea lor spre maturizare, îşi vor forma o convingere tot mai sinceră şi manifestă că este necesară instaurarea unui suprem arbitru mondial. Fără să-l considere ca o finalitate şi ca o prepotență – ceea ce ar fi o gravă incompatibilitate cu independența de liberă dispunere asupra trebuirilor interne – care să se pronunțe inapelabil în toate litigiile dintre autohtonii, îl concep ca o garanție a lichidării litigiilor numai prin tratative paşnice, excluzând intervențiile violenței şi amenințării cu forța. Îmi dau asentimentul liber la soluțiile judecate de un for universal instituit şi compus din cele mai judicioase autorități de ordin juridic şi moral recunoscute şi agreate de ele. Astfel să fie prevenite ciocnirile sângeroase armate dintre state, națiuni şi popoare […] Autorizată cu delegarea de puteri depline de a cerceta şi soluționa pe cale paşnică neînțelegerile şi fricțiunile curente de pe suprafața pământului, autoritatea universală, de pildă O.N.U., va fi capabilă să îndeplinească o misiune extrem de utilă în desfăşurarea activităților multiple şi fertile din toate autohtoniile, fără frica zilei de mâine, fără spectrul distrugerilor peste noapte […] Colaborarea autohtoniilor în spiritul deliberat cu autoritățile competente în materie de progres conduce în modul cel mai cert la asigurarea înfloririi cetățenimii în mediul ei de viață, nu numai neştirbindu-le autohtonia, ci, dimpotrivă, oferind mijloace superioare de bunăstare şi fericire. De la o înălțime cuvenită, dintr-un fel de punct suprem de privire peste tot, se vor sesiza mai lucid cauzele dezbinărilor, discrepanțelor şi amenințărilor, şi se vor concepe perspective de dreptate, demnitate şi sobrietate în îmbrățişarea înaltelor principii de propăşire pentru întreaga omenire. E prea evidentă şi demonstrabilă întrețeserea organică de interese pe scară locală şi universală.

Ceea ce este primordial important de semnalat ca un element primar e caracterul de deplinătate, fixitate şi durabilitate al autohtoniilor, prinse pe vecie pe acele medii geografice şi psihofizice, unde şi-au înrădăcinat existența ființei etnic-naționale. În mod cu totul diferențiat de stabilitatea notorie a autohtoniilor, se înfățişează seria intermediară de grupe sociale până la universalități, al căror aspect este de deosebită labilitate şi mobilitate. Asistăm la acest contrast între sumedenia autohtoniilor şi o seamă redusă de universalități expansive, care pătrund până în

cele mai pitite colțuri de pe glob, pentru a cuceri resurse de exploatat şi suflete de convertit, extinzându-se până în regiuni polare sau tribale izolate […]

Dintre călătorii celebri care ne-au lăsat descrieri geografice şi etnografice de deosebită exactitate şi valoare sunt Darwin, Humboldt, Racoviță, Nansen. Acesta din urmă, navigator de geniu, încumetându-se să străbată cel dintâi Groenlanda de-a curmezişul, să reziste trei ani pe ghețarii în derivă la polul arctic, să cutreiere mările cercului polar dintre Norvegia şi Siberia, apoi apele marelui fluviu Enisei şi aşezările triburilor din Caucaz; cărțile sale foarte instructive fiindu-i editate de casa Brockhaus în exclusivitate, iar Societatea Națiunilor încredințându-i sarcini unice de aprovizionare a populațiilor înfometate în Primul Război Mondial şi instituindu-i „paşaportul Nansen", ca semn de cinstire a eroismului, dezinteresării, ştiinței, generozității şi nemărginitei sale iubiri de oameni, pe deasupra continentelor, statelor, raselor, religiilor şi stărilor de primitivitate. Dintre sociologii marxişti români, C. Dumitrescu-Iaşi […] a analizat caustic fenomenul *maragna*, hrana distribuită de pe vaporul acostat pe litoralul oceanic african de călugărul catolic în acțiunea de prozelitism printre triburile de culoare. După ce alimentele s-au isprăvit, a dispărut şi clientela gratuită, în stepele şi desişurile codrilor.

Cel dintâi tip specific de universalitate este marcat de cele câteva religii propagate pe mari întinderi geografice, indiferent de naționalitate. Budiştii, mahomedanii, hitiții, semiții, copții, ortodocşii, catolicii, protestanții, bogomiliştii, metodiştii, baptiştii au răzbit pretutindeni într-o foarte aprigă concurență, adesea disputându-şi terenul şi încăierându-se sângeros. Neîndurate convulsii, cu prelungiri până în zilele noastre „avansate", cum e cazul conflictului dintre protestanți şi catolici în Irlanda. Bigotism şi fanatism confesional, ca pe timpul inchiziției. Actualmente, se depun stăruințe pentru o toleranță reciprocă, pentru o existență paşnică între bisericile diverselor rituri, ca şi când s-ar fi epuizat domeniul de propagandă exterioară, adică în afara jurisdicțiilor eparhiale, teritorializate oarecum. Ba se aspiră chiar la o reunificare religioasă. Papa Pius al VI-lea şi patriarhul Atenagoras din Bizanț depun silințe în acest sens. În Elveția activează un consiliu de coordonare şi elaborare a unificării, deci de refacere a universalității credinței. Cea mai viguroasă dintre religii este cea catolică, înregistrând pe glob cca. 800 milioane de credincioşi „creştini". Tendința spre universalitate religioasă ne este contemporană şi „luptă" cu „armele" spiritului, de când Vaticanul nu mai este o putere monarhică, nu mai dispune de state şi armate proprii, nici nu mai are la îndemână dinastii prea plecate ca cea a Habsburgilor, care decretaseră catolicismul ca religie oficială de stat, privilegiată prin legi impuse de sus în disprețul religiilor naționale, cum a fost ortodoxismul românilor.

Altă universalitate la îndemâna oricui a fost cea a imperialismului monarhic, datând de la regalitatea persană, grecească, macedoneană, cartagineză, romană, germană, napoleoneană, țaristă, otomană, britanică, austro-ungară. Cezarismul a suferit înfrângeri epocale şi se mai refugiază sub steagul monarhiei constituționale, guvernele şi parlamentele neînțelegând să-şi cedeze atribuțiile de legiferare şi

răspundere. Imperialismul a oprimat şi exploatat popoare, state şi continente, adesea sprijinindu-se pe religiile subvenționate. Cu forța armată, s-a stat la dispoziția şi discreția marilor întreprinderi în expansiunea colonialistă, pentru a acapara materii prime oriunde s-ar găsi. Erau râvnite în primul rând minereurile şi imensele surse de petrol ale Asiei Mici. Niciun mijloc n-a fost cruțat în răpirea de teritorii asiatice, africane şi americane ori cel puțin în stoarcerea de concesiuni monopoliste ce facilitau prosperitatea statelor apusene, întinderea comerțului şi căilor de comunicație terestre şi maritime până în regiunile polare. Protejate de regimurile colonialiste, şi-au făcut apariția universalisme în serie, specifice antichității, feudalității şi capitalismului, în domeniul industriei, comerțului, finanțelor şi mijloacelor de transport. În toate aceste resorturi, scopurile urmărite sunt de utilitate practică şi durează vremelnic. În mod neîntârziat, au fost provocate, prin ricoşeu, efecte neaşteptate, cu totul diferit de cele scontate de colonialişti. S-au deschis perspective în autohtonii de ordin diametral opus.

Popoarele, deşteptate din amorțeala şi orânduirea tradițională excesiv de statică, înviorate de valul prefacerilor repezi din jurul lor, au fost chemate la alt mod de viață. Utilajul tehnic şi toate mijloacele de producție de care s-au servit „oaspeții" nepoftiți, cotropitorii, le atingeau direct interesele. Înseşi brațele de muncă, larg utilizate, erau ale localnicilor. Conducătorii de stat, maharajahii, proprietarii locurilor în care şi-au înfipt străinii tentaculele acaparatoare încheiaseră contracte de monopol de durata deceniilor. Veniturile excepționale ale concesionarilor au constituit însă obiecte de litigii aprinse. Acordurile au fost supuse unor necontenite revizuiri şi concesii în favoarea localnicilor, pentru ca beneficiile să fie repartizate mai echitabil, atât în Orientul apropiat, cât şi în Africa şi America Latină. Unele state au procedat chiar la naționalizarea integrală a exploatărilor […]

Este prea evident că universalitățile amintite ori de altă natură existente într-alte părți trec printr-o stare de efervescență, ce se răspândeşte cu repeziciune şi constrânge la compromisuri ori lichidări. Sunt stări de labilitate în contrast cu cele de durabilitate din autohtonii. Această mlădiere de raporturi va sfârşi în cele din urmă în nişte aranjamente profitabile pentru ambele părți contractante. Mai ales autohtoniile fără număr din regiunile slab dezvoltate – şi este vorba de nu mai puțin de două treimi din populația globului – nu sunt capabile să-şi achiziționeze utilajul trebuitor, ci cad la învoială cu statele industrializate pentru investiții şi aparataj ştiințific perfecționat. Statele industrializate la limită procedează deopotrivă la investiții, precum şi la crearea de debuşeuri pentru mărfurile lor în autohtonii.

Deosebit de important e fenomenul ce se produce în autohtoniile intrate în circumferința industrializării, sub raportul sporului de conştiință şi vitalitate la toți membrii agregatului. Intră în funcție un ferment puternic de sesizare a intereselor proprii deodată cu ale comunității. Se trezesc potențialitățile adormite şi se înmulțesc puterile de manifestare individuale, ca şi ale grupului în care conviețuiesc. Universalismul produce efecte neprevăzute, prin prelucrarea comorilor naturii şi utilizarea forțelor de muncă ale locului, contribuind la ridicarea economică a

societății autohtone şi la deşteptarea la o viață cu exigențe superioare. Dospesc în societate agenții activizării şi culturalizării. Unda de primenire atinge inevitabil omul, care va fi dotat prin experiențele în care e prins cu o tot mai remarcabilă vitalitate spirituală şi demnitate cetățenească.

Într-un stat neutru ca Elveția, cercetarea ştiințifică oferă garanții mai solide de obiectivitate; de aceea, personalități ca Burckhhardt şi Duprat sunt invocate ca autorități de certitudine. Acolo sociologia e larg cultivată. Profesorul de sociologie de la Universitatea din Berna, R. Behrendt, ia sub incisivă analiză ansamblurile sociale existente de milenii, pentru care revendică drepturi inviolabile de libertate şi suveranitate pentru ele, nu pentru altele. Supune unui aparat critic aspectele crescânde ale vieții sociale umane (problemă centrală a strădaniei noastre) în cartea sa despre om în lumina sociologiei. Concluziile sale pot fi rezumat astfel: „toate culturile converg într-un *humanum* universal”[60]; e în curgere un proces de lărgire a domeniilor relațiilor conştiente şi responsabilității, o universalizare a cercurilor de relații non-violente, a drepturilor şi dependenței mutuale. El ia atitudine contra monopolurilor naționale şi regionale. Pledează pentru democratizarea fundamentală a relațiilor internaționale, pentru scopuri şi metode comune în economie şi cultură, în producție, transporturi, administrație şi instrucție pentru o relativă omogenizare culturală. Următoarea sinteză a cărții sale e vrednică de reprodus: „însă ceea ce-mi apare stadiu al integrării, având poate cea mai mare importanță umană, este faptul că dinamismul actual se regăseşte astăzi cu toate consecințele sale foarte analog pretutindeni în lume şi că el creează pentru întâia oară în experiența umană o comunitate universală a problemelor, dând astfel imaginea unei umanități unificate şi exercitând în acest chip constrângerea unei rezoluții comune a problemelor, în sensul unei politici vitale pentru umanitate.”[61] Teza complementară asupra optimismului generat de dinamismul contemporan în vigoare era contemplată, ca o încoronare a altor reflecții, de marele Jean Jaurès, în următoarea viziune profetică finalistă: „marea forță colectivă, marea pasiune colectivă a popoarelor organizate, în loc să se descarce în violență, orgoliu şi lăcomie, va fi supusă legii superioare de ordin uman, reglată şi pătrunsă până în fundul său de ideea muncii, dreptății şi păcii.”[62] Ce perspective grandioase rezervate umanității, cândva! Această putere colectivă deviată din asocierea autohtoniilor îşi va vădi efectele dacă va şti să obțină concursul națiunilor libere la garanțiile conviețuirii paşnice, înfrânând apetiturile expansioniste şi colonialiste ale unor națiuni excesiv militarizate şi înstărite prin industrializările pretimpurii operate în conjuncturi de prepotență.

Un pas remarcabil înainte dobândeşte ştiința sociologică română atunci când ia atitudine față de perspectivele evoluției umanității în lumina materialismului istoric. Dintre sistemele moderne de gândire şi organizare universală a societății, şi-a făcut vad decisiv sistemul socialist în ultimele două secole, de ordin utopic şi

[60] Richard F. Behrendt, *L'home à la lumière de la sociologie*, Payot, Paris, 1964, p. 112.
[61] *Ibidem*, p. 111.
[62] J. Jaurès, *op. cit.*, p. 347.

metafizic deodată, mai ales cu Owen, Saint-Simon şi Fourier, de ordin ştiinţific deodată cu fondatorii materialismului dialectic şi istoric, Marx, Engels, Lenin. La baza doctrinei materialiste stă cu strictețe *datum*-ul (ca în filosofie şi ştiinţele naturale şi exacte), *faptul concret*, riguros determinat prin ancheta socială în uzină, laborator, agricultură, în toate domeniile şi condiţiile aspre de existenţă ale clasei muncitoare majoritare, care serveşte drept eşafodaj pentru clasa minoritară dominantă. Socialismul este un universalism *sui generis*, de tip nou, care îndeplineşte rolul de pârghie neegalată în forţă de emancipare politică şi economică a păturilor care nu dispun de altă proprietate decât a braţelor de muncă de seama proletariatului agricol, minier şi forestier de la români. Realismul concepţiei materialiste deţine sorţii răspândirii universale.

Sociologia marxistă română aduce o contribuţie tot mai fermă în analiza problemelor sociale. Ea îşi îmbogăţeşte continuu dialectic conţinutul. Pornind de la definirea societăţii „ca produs al acţiunii reciproce a oamenilor", sociologia română precizează că, pe lângă baza materială tehnică a societăţii, există şi o bază social-economică, o altă categorie „care cuprinde totalitatea relaţiilor de producţie, totalitate care formează orânduirea social-economica"; „realitatea socială în totalitatea ei cuprinde atât existenţa socială, cât şi conştiinţa socială". Obiectivul statornic al consideraţiilor, ideea esenţială, este „legătura dintre creşterea forţelor productive şi dezvoltarea multilaterală a indivizilor". Deci sociologia se extinde „asupra întregului ansamblu al relaţiilor sociale: economice, juridice, de conştiinţă şi altele" [63] […]

Materialele de mai sus sunt tot atâtea momente demarcaţionale, veritabile pietre de hotar în sprijinul argumentelor care delimitează cu şi mai evidentă vigoare circuitul curentelor care îşi au începutul în omul însuşi, conduc prin societate („devenită tot mai voluminoasă, cuprinde o tot mai mare diversitate de condiţii telurice şi climaterice şi toate aceste influenţe diferite se anulează mutual" – Dürkheim), adică prin naţiune şi statul suveran, înspre inevitabila şi fecunda universalitate, pentru a face cale întoarsă prin acelaşi stat, aceeaşi naţiune, iarăşi spre om – al cărui grad de cultură e direct proporţional cu instaurarea universalităţii paşnice şi cu progresul comunităţii autohtone de care este legat omul prin toate fibrele fiinţei sale. Omul este indiciul palpabil cotidian al prosperităţii în lume.

Suntem împotriva paseismului, care înfăţişează totul în roz şi proslăveşte paradisiacul, neverosimilul, misticismul, proiecţia iluziilor de fericire, *fata morgana*, ziua de ieri. După cum suntem împotriva profetismului exaltat, incert, mesianismului lipsit de orice realism şi consistenţă. Nu amestecăm istoria veridică a trecutului ori prevederile ştiinţifice cu paseismul – refugiul şi profetismul –, himeră a celor ce evită realităţile prezentului. Între paseism şi profetism se aşază marea actualitate, care ne cheamă la analize ştiinţifice şi la fapte concrete menite să îmbogăţească viaţa şi cultura. Problemele contemporaneităţii primează şi ne reclamă toate energiile constructive în slujba omului, naţiunii şi universalităţii.

[63] Miron Constantinescu, *Sociologie generală*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică, 1968, p. 39–41.

Sunt cu mult mai grele problemele şi obligaţiile faţă de contemporaneitatea noastră, faţă de actualităţile ce frământă atât de intens lumea, decât să ne pierdem în prejudecăţi paseiste şi pronosticări profetice facile. Ziua de azi îşi reclamă exploratorii de care are atâta nevoie. Influenţele reciproce nu se sting, nu se anulează, ci se fructifică în beneficiul omului, universalităţii şi organismului intermediar care e naţiunea, cu foarte complexa ei personalitate politică şi istorică; ea, naţiunea ca însăşi condiţie esenţială pentru progresul individual şi universal, ca o autohtonie cu extrem de bogate faţete, însuşiri şi modalităţi de pus permanent în valorare peste secole şi milenii înainte.

*
* *

Încotro merge omenirea, nu putem şti cu certitudine. Desigur că germenii dezvoltării ei rezidă în bună parte în elaborările prezentului, aşa cum prezentul este o emanaţie parţială a trecutului, completat cu aportul de originalitate al generaţiilor. Cei mai dificili critici şi sociologi ezită să se pronunţe asupra cursului sigur pe care-l va parcurge viitorul. Prea multe necunoscute închide el, asupra cărora prevederile certe sunt hazardate. E mai înţelept, mai oportun şi mai recomandabil să ne devotăm problemelor numeroase, grele şi presante ale actualităţii sociale, de care ne izbim la fiecare pas. Soluţiile realiste, mature, adecvate autohtoniei vor fi determinate într-o oarecare măsură asupra direcţiilor şi aspectului viitorului.

Autohtonia este o noţiune reprezentativă complexă. Sunt prezente în ea aşezările dense ale aceluiaşi popor din străvechime pe fundalul unei suprafeţe geografice. Un mediu potrivit pentru încropirea îndeletnicirilor variate, pentru înmulţirea mijloacelor de trai şi civilizaţie. Deci autohtonia devine expresia totalităţii caracteristicilor geofizice ale naturii şi capacităţilor psihosociale ale naţiunii, care-şi imprimă asupra solului prelucrat o fizionomie distinctivă în veritabilă suveranitate. Graniţele autohtoniei coincid cu periferiile etnice ale naţiunii, care şi-a închegat formaţia şi a asigurat existenţa neîntreruptă în spaţiul politic propriu. Geneza, vechimea, statornicia, continuitatea, puterea naţiunii de a transforma bunurile naturii în bunuri umane şi nivelul atins de cultură sunt laturile constitutive ale autohtoniei. Astfel, autohtonia acoperă noţiunea de integritate a naţiunii. Expunerile detaliate antecedente pun la îndemână elementele de sintetizare a autohtoniei.

Am argumentat cum în interiorul autohtoniei activează agenţii dinamici de scormonire a avuţiilor, a viitoarelor mijloace de producţie şi de deşteptare şi înmulţire a energiilor populare localnice. Autohtonia a fost prinsă fără vrere, pe nesimţite, în vârtejul universal de tehnicizare modernă. O nouă frământare pulsează în crusta minoritară conducătoare şi în masele obştei. O irezistibilă undă de nivelare şi adaptare la contemporaneitatea universală pătrunde peste tot, sparge barierele, inovează instituţiile tradiţionale de aspect prea static, imobilist. În chip sintetic, ne dăm seama că intră şi în domeniul nostru foarte variabilul principiu universal dinamic al diferenţierii şi amplificării, cu care am făcut cunoştinţă în

paginile dinainte ca o necesitate de demonstrație prin similitudini şi comparații, pentru a sugera certitudine şi în apărarea tezelor noastre. Relevasem forța elementară a *datumului*, faptului concret ce stă temelie nezguduită şi nebiruită nu numai ştiințelor exacte, ci chiar şi vastelor sisteme metafizic-filozofice. Am analizat treptele succesive ale lărgirii gândirii, de la datele senzoriale şi ale percepțiilor până la cele mai sigure judecăți, raționamente, concepții şi legi universale, grație procesului de abstractizare analizat de psihologie. Modelul strălucit al diferențierii ni-l oferă doctrina materialismului istoric, care procedează de la protist, de la cel mai rudimentar organism, cel unicelular, şi parcurge în linie ascendentă toată evoluția până la întruchiparea desăvârşită în om. Iar trecerile de la materia anorganică la cea organică, până la punctul suprem de joc febril al argilelor unde a germinat viața, au fost obiectivul geologic, care a stăruit minuțios asupra diferențierii constituționale a materiei chimice. Nu scapă de sub raza acestui principiu nici cele mai vechi şi imobiliste puteri de pe suprafață pământului, religiile, constrânse şi ele să cedeze teren tot mai substanțial exercițiilor rațiunii, puterii de cunoaştere gnostică, să admită adaptări, compromisuri, potriviri la adevărurile ştiințifice. Sunt deci trecute în revistă exemplele instructive şi hotărâtoare în orientări, pentru a fi îndreptățiți să formulăm şi în domeniul autohtoniilor perspective de prefaceri care să stârnească o faptă de viață mai luminoasă pentru om, de impulsionare a progresului pentru națiune şi de traiectorie mai rezonabilă a universalității – garanție pentru umanitatea de pretutindeni în univers, în autohtonii, în municipalități, în familii, în viața fiecărui om. Se va resimți dinamismul principiului de diferențiere în puterile asociate umane, în virtuțile de muncă, apoi sub forma evoluției spirituale, a umanismului, a sobrietății şi culturii individuale, naționale şi universale […]

Nici nu e aspirație superioară mai râvnită, mai nobilă şi mai demnă de om decât să izbutească a înfrunta toate treptele şi a se ridica ierarhic până la strălucirea pe care o deține personalitatea. Unul dintre „tinerii" sociologi eruditi români, cu studii serioase de studenție de cinci ani la universitățile germane, colaborator din primul ceas de apariție a revistei noastre clujene *Societatea de mâine*, profesorul universitar Traian Herseni, a definit în următorii termeni în mod cu totul satisfăcător, recent, conceptul de personalitate[64], precizând că „nivele mai noi şi deci mai avansate (superioare) sunt cele prin care omul se dezanimalizează, adică se umanizează". Acestea sunt nivelele socio-culturale, de origine şi formație societală (colectivă), încât umanizarea se face în primul rând prin socializare (în înțeles de încadrare într-o colectivitate şi de activitate în serviciul comunității) şi prin culturalizare (în înțelesul de aderare la cultură, deci la un sistem de valori, axat el însuşi pe valorile morale, sistem interiorizat, asimilat, trăit şi recreat, de unde structura etică a personalității). Nivelele bio-psihice îşi au rădăcinile în natură; ele singure nu dau decât individualitatea, pe când nivelele socio-culturale, fiind de ordinul societății şi culturii, au prin definiție un caracter supra-zoologic şi sunt singurele care dezvoltă individualitatea, prin restructurare şi supraetajare, în

[64] Traina Herseni, *Despre personalitate*, „Familia", nr. 15, 1970.

personalitate. Deci, personalitatea nu este un dat al naturii, ea nu se obține prin simpla naştere, ci o achiziție a culturii; ea se dobândeşte exclusiv prin educație (prin socializare şi culturalizare, prin interiorizare şi însuşirea valorilor colective); ea se construieşte treptat în decursul ontogenezei, al dezvoltării de la copilărie spre maturitate, prin afirmarea socială şi integrarea activă, creatoare, în istorie (de unde diferitele grade de personalitate, de la cele micro-istorice la cele macro-istorice, de la cele locale sau regionale la cele naționale şi universale)". Deci, personalitatea omului nu este un dar al naturii, nu se moşteneşte, ci este o achiziție a culturii şi se construieşte treptat prin instruire, prin maturizare, prin efort.

Omul este entitatea primară a umanității. Deodată cu naşterea, individul biologic devine ființă socială. E format şi educat în cel mai restrâns agregat social, familia. Volumul cunoştințelor i-l pune la îndemână societatea tot mai ramificată, diferențiată, în care îşi duce existența, îşi însuşeşte obişnuințele de a simți şi gândi, limbajul, maniera de comportare, îşi dezveleşte aptitudinile. Cercul intelectului lărgit e proporțional cu dăruirile ereditare şi cunoştințele achiziționate, precum şi cu mijloacele societății la îndemână care îl sprijină să se realizeze. Prin capacitățile sale productive, omul îşi poate făuri un prestigiu ce nu cunoaşte margini în puterea de creație. Invențiile sale nu-şi îngustează cercul de eficiență la anume limite, ci pot deține o rază nemărginită de influență asupra întregii umanități […]

În orice caz, starea omului de rând reflectă gradul de înaintare până la care a răzbit umanitatea. Omul e oglindă universală. Când masele populare din lumea întreagă vor atinge un nivel vital convenabil de viață şi cultură, umanitatea se va felicita de progresul realizat. Grație stadiului ascendent dobândit de cultură, societatea circumscrisă la națiune va fi tot mai avansată, prin înfăptuirile fiilor săi reprezentativi care au excelat prin creații originale. Națiunea se va prevala de o altă pondere în universalitate, în concertul națiunilor, în care participă cu specificul şi aportul de personalitate distinctivă. Creațiile omului se răsfrâng asupra națiunii. După cum şi națiunilor culte li se rezervă în forurile internaționale locuri de onoare.

Cea mai generală noțiune în circulație este aceea de societate, care se materializează întâi de toate în cel mai simplu nucleu de agregat, care e familia. Se amplifică apoi prin grupe sociale gentilice, tribale şi municipale tot mai cuprinzătoare, intermediare, pentru a culmina în plenitudinea de națiune, realitate foarte respectată şi definitiv stabilită prin elaborarea mileniilor. Tot societatea este expresia întruchipată în întreaga umanitate. Domeniul cel mai întins al societății este universalitatea însăşi, de care facem necontenit uz. Universalitatea este un concept abstract, spre deosebire de națiune care este un organism viu şi dispune de funcțiuni realiste permanente. În conceptul de universalitate subsumăm teoretic proiecțiuni de intelectualitate şi progres de o extremă labilitate şi neprecizie, încorporăm în noțiunea ei un ideal în direcția căruia dorim să progresăm şi în care se răsfrâng intenții şi năzuințe de mai bine ale întregii omeniri.

În fond societatea nu subalternizează pe om, obligându-l la aşa-zisele datorii şi servituți contractate, chipurile, prin tot ceea ce ea a înfăptuit anterior prin individualitatea lui embrionară, ci dimpotrivă, aportul ei la desăvârşirea lui nu se

întrerupe, nu se opreşte, ci devine şi mai prompt şi mai sistematic, convinsă fiind că numai ridicat fără zăbavă din treaptă în treaptă, prin instrucție şi experiență, omul va fi capabil de activități de eficiență şi mai deplină în înflorirea strălucită şi multilaterală a societății care l-a lansat şi ocrotit. Cât de organic se împletesc şi se completează serviciile reciproce. De știința omului e pendent volumul prelucrării calitative a proprietăților solului, deci un concurs ce se soldează cu o creştere a exigențelor societății, cu înmulțirea resorturilor de specializarea şi randament în autohtonie.

Știința sociologică, prin criteriile de justiție şi umanism socialist, prin traducerea în fapt a ergonomiei, care echilibrează debitul de producție al salariaților, promovează şi animă ritmul perfecționării omului. Se va răspunde astfel în mod tot mai corespunzător numeroaselor comandamente ale ridicării nivelului societății în concordanță cu cerințele autohtoniei. O îndrumare ce se degajă din argumentele susținute în corpul lucrării prezente, pentru modul de cercetare care îngroaşă conținutul sociologiei practice, dinamice, este purcederea de la evenimentele pozitive, la datele, faptele concrete, riguros determinate la fața locului, după modelele arătate la alte discipline. Este metoda prealabilă de sociografie, de descriere fidelă a elementelor constitutive deopotrivă ale angrenajului mediului, cât şi ale colectivului de muncă, de destoinicia căruia e în funcție productivitatea.

Astăzi, aproape ca nu mai există autohtonii bine conturate care să mai fie pironite în imobilism, neatinse de vârtejul prefacerilor mondiale. Expansionismul tehnic, schimbul economic, mijloacele de locomoție terestră, maritimă şi aeriană peste mări şi țări modifică fața autohtoniilor desțelenite şi purcese pe calea valorificărilor. Să nu ne facem iluzii: sursele, zăcămintele, posibilitățile de prosperitate, departe de a fi epuizate, dimpotrivă, sunt încă neexploatate îndeajuns şi-şi aşteaptă muncitorii harnici şi specialiştii pregătiți pentru o cunoaştere adâncită şi transformarea potrivită. Umanitatea îşi alimentează seva, îşi întreține vitalitatea şi îşi asigură strălucirea prin contribuțiile originale şi substanțiale, la progresul general, ale unităților contemporane cele mai definite, care sunt națiunile. E prea evident circuitul fluent şi general care prinde în țesătura sa omul, națiunea, universalitatea, adică întreaga umanitate. Omul, entitate primară, punct deopotrivă inițial şi final al mişcării circuitului. Apoi filiera multilateralei încrengături a grupelor asociate intermediare, până la cea mai marcantă, mai plenară şi durabilă asociere care este națiunea. Totalitatea națiunilor solicită cuprinderea într-o universalitate ca unitate de expresie a umanității. Circuitul îşi reia invers cursul, de la universalitate la națiune şi om, pentru a le întări pozițiile şi a le garanta prosperitatea, în condițiile păcii şi fericirii, a trinității umane. Triadă în sens ascendent şi revenită constant descendent pentru a parcurge din nou şi neistovit acelaşi circuit binefăcător în slujba culturii umane universale, a națiunii şi omului.